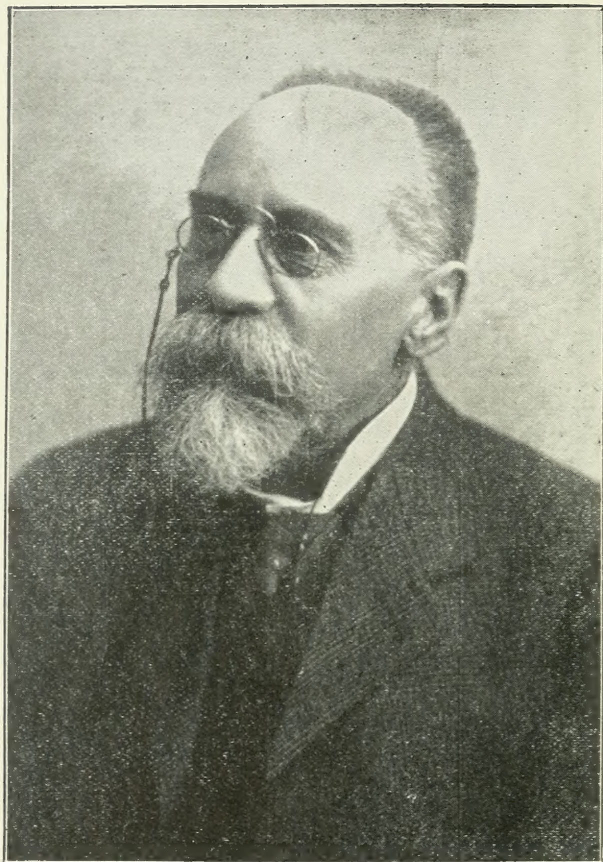

3 1761 07573997 9

KRSTO PAVLETIĆ

ŽIVOT I PJESNIČKA DJELA
FRANJE MARKOVIĆA

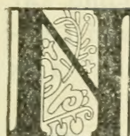

U ZAGREBU
IZDALA MATICA HRVATSKA
1917.

TISKOM BORANIĆA I ROŽMANIĆA U ZAGREBU

1. Rodno mjesto i okoliš.

ikad nisam dublje i potpunije povjerovao onim Goetheovim riječima „Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen" kao prošlih praznika (g. 1915.), kad sam s prijateljem Đukom Szabom pohodio rodno mjesto Markovićevo i dom njegov i sav onaj kraj križevački, gdje je veliki pokojnik ugledao svjetlo dana, gdje je proveo svoj golublji vijek djetinjstva, nestašnoga dječaštva, bezbrižnog i sanjarskog momaštva.

One niske na valovitoj ravni razasute kuće oblijeva veseli sjaj žarkoga sunca, a da se sasvim ne rasipaju, nanizaše se jedne s obje strane široke glavne ceste, a druge se povezale uz nuzgrednu ulicu kao krupna zrna teške brojanice pobožna muslima. Ono voženje bačava na kolima i kolicima u svako doba dana opominje te, da si u vinorodnom kraju, pa te i nehotice sjeća blaženih „križevačkih štatuta"; ona prijazna susretljivost, dobroćudnost i djedovska gostoljubivost nije usprkos nerodici i filokseri smalaksala. O dobrodušnosti te uvjerava i kočija, s najvećom požrtvovnošću kolege dra. Grdenića pronađena te za popodnevni pohod Kalnika od Đuke najmljena, ali s konjima, koje gospodar već na putu s nama daje potkivati od razigrana šilercem kovača, koji se, duhovito peckajući gazdu konjâ, s nama šali i zajedno plače sina poginula mu u ovome ratu, te na koncu i sam odlučuje poći u boj — s baštinjenom bolešću.

Kako da se pri tom ne sjetiš onih dobričina Joška i Matića i majora Bunića iz „Doma i svijeta"?

Gostoljubivost pak ti svjedoči u kočiju donesena košara, puna svakojakog dara božjega, naslagana nježnom rukom mile gospođe druga Grdenića, da nam zasladi naučno putovanje na Kalničku gradinu. Zar da ti kod toga ne dođu na um sve one časti i veselice kod Bruna, gozba u „Kohanu i Vlasti" i *ex contrario* ona krvava „Zadnja zdravica?"

Vozeći se prema Kalniku probijamo se mimo milovidnih kuća i tužnih kućeraka, mimo voćnjaka punih jabuka s crvenim smijehom djetinjske bezazlenosti, punih krušaka sa sjetnim smiješkom zrelosti. Vijugamo mimo cvjetnih livada i travnika, modrikastih šljivika, žitorodnih žućkastih polja, mimo gustih šikara i tamnih gajeva, mimo visokih hrastika, prosjanih sunčevim smaragdima, mimo poplavljenih ledina. Presijecamo oranice i rudine, pa se popinjemo uza zelene gorice, opervažene vinogradima i kolibama, da se opet spustimo k ubavim dolinama sa svim šarama te inačicama svih mogućih boja zelenila od tužne zagasite jeline do žute vesele imeline, što se nametnica koči na nehajnu dubu. A naokolo blliješte zidovi i krovovi ljudskih stanova i božjih hramova s bijelim kao mramor zvonicima.

Prema zapadu se u čarnoj daljini Ivančica i Zagrebačka gora zamataju u sjajne svite od pamučaste maglice, a pred nama se k sjeveru uozbiljili Mali i Veliki Kalnik izdižući se kao uklete kiklopske zidine okupane još jakim svjetlom zapadnoga sunca.

I onda tek pravo shvatih svu bujnost i čarobnost idile u Markovićevoj poeziji, kojom je natopljen ne samo „Dom i svijet", već prelivene i sve balade i zadahnute sve drame, da i ne spominjem „planinarskih soneta", gdje je i sam sadržaj nukao na to.

RUŠEVINE GRADA KALNIKA. Fotografirao prof. *Đ. Szabo.*

Ali nije samo ljepota rodnoga mu kraja bila jedino poticalo njegovoj pjesmi, nego i ljubav spram zavičaja svoga tako, da je njegova poezija najrječitiji dokaz one poznate Ovidijeve: „Nescio qua natale solum dulcedine cunctos ducit, et immemores non sinit esse sui (Ep. ex Pont. I. 3. 35.—36.). Čarobnom li slašću rodno tlo sve nas zanosi i ne da nam se izbrisati iz pameti. Kao što je davnoga Sofokla nadahnjivao zavičajni Kolon, da ga onako divno opjeva u „Edipu Kolonskom", kao što je Katula njegov dragi Sirmion, kaošto Mickiewicza domaja Litva u „Panu Tadeuszu", kaošto Augusta Šenou i Matoša Zagreb i okoliš mu: tako je i Markovića začaravao rodni kraj, ter sve te ravnice i dolove, humke i bregove, tratine i njive, vinograde i klijeti, cvijeće i žito, lugove i šume ogledavate kao neke davne znance. I svuda tuda kao da vidite tragove njegova Bruna i majora, Anke i majke, kanda čujete štektanje njegova psa Stopa, kao da slušate zvukove glasovira njegove sestre.

A kad se popnete na proplanak do podnožja Kalnika grada, pa se uzverete na ruševine sa kolegom Szabom, koji vam stručnjački slasno razlaže o toj gradnji te bilježi dužinu i širinu zidinâ i kulâ, pukne vam veličajan vidik na tri strane svijeta obasjane zlatom i krvlju sunčane zalaznice, dok se sjeverni dio zaogrnuo tamom šume i gore. Ali za čas ti nevještu strmini i vrtoglavoj visini drhtnu noge, a misao se baca u ponore davnine s poredbenim pitanjem: kakove li su živce morali imati oni neimari, a još više oni gospodari, koji su odavle dolinom gospodovali i amo se svaki čas sa plijenom popinjali i tu ga sahranjivali kao onaj suri orle, što nam netom

RODNI DOM FRANJE MARKOVIĆA (s ulice). Fotografirao prof. *D. Szabo.*

kružio nad glavom? I tad mi kao za odgovor odmah sunuše u pamet prvi stihovi iz „Kohana i Vlaste":

„Međ zidi Tina, kneževskoga grada,
Što dvaest ljeta mučaše ko raka
Na strah i grozu bodričkog seljaka" . . .

Poslije blage, radosne i sjetne idile, pune života i lirike, evo vam i mrke epike, koja je obujimala dušu pjesnikovu, da je zanese valovljem prošlosti hrvatske i slavenske, da iz duboke pučine izroni po koji biser na sunčevo svjetlo.

A rodni se grad pjesnikov Križevci, nekad slavno saborište za kralja Svačića, krvavo pozorište za Sigismunda, sad neznato trgovište, kao nuđao svojom tragikom poletnu mladcu za dramsku obradbu, koju je bio na široku potku zasnovao i spojio s imenom svoga zemljaka slavnoga Stjepana Lackovića.

Pjesnik je osjetio tragiku i svoga plemićskog roda, koji po sudu Klaićevu (Vienac 1884. str. 335.—336.) potječe možda još iz vremena Bele IV., dok Bojničić u svom monumentalnom djelu „Der Adel von Kroatien und Slavonien" (str. 112.) navodi, da je pjesnikov rod dobio plemićski list i grb od kralja Leopolda II. u Požunu g. 1790. Markovićev je djed Grgur, potpredsjednik sudbenoga stola križevačke županije, postigao plemstvo za se i za svoju djecu Adama, Antuna, Bruna (sad znamo, otkud ime glavnome junaku u „Domu i svijetu"), Ivana, Franju, Josipa. To je proglašeno u hrvatskom saboru g. 1791. 7. junija, a originalna se isprava i grb nahodi kod porodice. Grb je razdijeljen na četiri polja, od kojih je prvo i četvrto zapremljeno arslanima, koji drže u desnici zamahnuti mač, a na drugom i trećem polju leti zra-

RODNI DOM FRANJE MARKOVIĆA (s dvorišta). Fotografirao prof. *Đ. Szabo.*

kom 'raskriljena ševa. Nad grbom se kaciga i kruna povija širokom lisnato izrezuckanom vrpcom, a vrh svega se visi s malim pregibom u laktu ruka, kojoj je u šaci stručak od perâ, s kojega se trune krvave kaplje. (Tabla 80. o. c.) Krasni simboli za pjesnika, osobito mač i ševa! Buka oružja i tišina idile, građa njegove poezije.

Tako je i dom i sva okolina sa svojim prirodnim i historičkim osobinama, sa svojom sjajnom prošlošću i jadnom sadašnjošću podavala poticaj i građu pjesniku. Zato i susrećemo u njegovim djelima sve te kestene i bagrene uzduž ceste ko vojnike poređane, sve te starodavne lipe, mirisave gostionice pčelicâ, sve te parove jablana pred kućama i vrtovima, sve te ubave zavrtnice i sjenokoše, sve te oniske i patrijarhalne kuće. A među njima evo zavirite i u njegov rodni dom s prijatnim vidom spoljašnjim, s prozorima na ulicu i na dvorište, sa svijetlim sobama grednih stropova, što ti neku voljkost dušom razlijevaju. U dvorištu su dvije tri gospodarske zgrade, sad na po ruševne, zanemaren nasad hladovita drveća sa starim orahom do zida susjedova. Prostrano se dvorište, silno zaraslo rosnom travom, koja viče za srpom ili kosom, širi prema istoku i vodi u vrt, pred kojim stražu straže dva stara jablana, a dojavljuju svoje geslo preko vrta, puna voćaka i povrća, svojim drugovima na zavrtnici, koji probadaju modri zrak svojim tamnim krošnjama, na kojima zatreperi i zasvjetlucne pojedini list kao za odziv svojim starinskim drugarima u dvorištu.

I ti su viti jablani „zasađeni rukom" pjesnikova oca Antuna, vijećnika banskoga stola, već onda svoje ponosite glave u podnebesje uzvijali, kad je baš za

JABLANI PRED KUĆNIM VRTOM. Fotografirao prof. *D. Szabo.*

ovakoga srpanjskoga dana (26.) g. 1845. u ovom malom prijatnom domu velikome pjesniku mila mati Josipa, od plemenita roda Šugh-ova, život dala; tu ga prvi put kao posljednje mezimče povila povojem, tu ga muškim opasala pasom. Tim mu je stjenama prvi plač odjeknuo, tu mu prvi smiješak svanuo te razdragao i pomladio staro lice roditelja.

Tud je nestalnom nogom koracao, tud nestašnom trčkarao, na te se jablane i voćke penjao, tu prve dojmove djetinjstva i dječaštva upijao, koje je kasnije u mekane stihove saljevao. Tu je poput Wordswortha privikao slušati bîlo prirode i naučio gledati njene krasote, što ih je poslije onako divno opjevao govoreći o svojoj junakinji Anci:

„I tako narav, divna božja knjiga —
Gdje, tko štit umije, svuda nalazi ga,
Ma kadšto za čas ogrne se mrakom —
I Anki bila otvorena dosta
Sva priroda joj živa: stvarcom svakom
Prosijevala bi duša njena bistra,
Ko nebrojnom sunčana zraka rosom
Tvoreći bezbroj sitnijeh sunašca,
I s prirođenim ona bi zanosom
Slavuja, zebu, drozda, kosa čula . . .
Sa šumom drvlja, s rominjanjem vodâ,
U vrtu s cvijećem razgovor bi znala,
Na nebu zvijezde sestricami zvala . . ."

„Iz mladih dana" str. 109.

Tu se rodio i mazio majčinom miloštom i nježnošću, kojom mu odišu svakolika djela. Tu se grijao na blagom sunašcu nesvijesne a kasnije nezaboravne

dragosti rodnih odaja i mile sjete zavičajnih uspomena, milovanja dvojice starije braće i jedinice seke, pa dragih zvukova njezina harmonija, kojih se i kasnije sjeća kao njegov Bruno.

2. Đakovanje.

Kako li mu je negdje bilo tjeskobno pri srcu, kad se svršivši pučku školu morao rastati sa zavičajem i s roditeljskom kućom, te g. 1854. otputovati u svijet, u Zagreb u kralj. plemićski konvikat, da polazi gimnaziju.

I tu je svih osam razreda svršio s izvrsnim uspjehom, što više bio je uvijek prvi u svom razredu. A imao je za drugove sve u kasnijem životu odlične ljude, i to sad već pokojnike: Pavla Brantnera, poslije župnika i narodnoga zastupnika, Aleksandra Breščenskoga, poslije sveuč. profesora i nar. zastupnika, Armina Šrapca, sveuč. profesora, pa jošte žive: dra. Kršnjavoga, sveuč. profesora i bivšeg odjelnog predstojnika, Vladimira Mažuranića, potpredsjednika stola sedmorice u m., i dra. Petra Tomića, srednjoškolskog profesora u m.

Po pripovijedanju njegova suučenika sjedio je mali Marković u prvoj klupi te se isticao u svom konviktorskom kaputiću s crvenim pucetima i kopčama, ali se ponio i svojom živom pažnjom i okretnošću u svim predmetima. A osobito se odlikovao u matematici, jer je znajući od kuće njemački lako shvaćao njemačko predavanje profesorovo, što je drugima, nevještima Schillerovu jeziku, bilo teže. Za Kršnjavoga kaže, da je bio već tada nemiran duh i rado se natezao s učenicima te katkad poderan

bio, dok je Mažuranić pomnjivo pazio na svoju vanjštinu i ponosio se njome — novljanski izdanak.

Onda je u školama duvao hladan sjever njemačkoga apsolutizma, sve se predavalo njemačkim jezikom i u njemačkom duhu, a oštri je ravnatelj Premru, slovenski njemškutar, Argusovim očima stražario i vrebao na svaku iskricu narodnoga hrvatskoga pokreta, da je u zametku utuli ili zapreta; prisluškivao je svaki uzdah ojađene hrvatske duše, da ga u korijenu uduši. Kako se hrvatski jezik i osjećaj potiskivao i gušio, svjedoči primjer nastavnika, tada njemškutara, Petra Matkovića (pisao se: Matkovich), poslije sveuč. profesora, rodom Senjanina, koga su đaci držali korjenitim Nijemcem, jer je *s* zamjenjivao sa *š* itd., kako običavaju Senjani i neki Primorci, a nije nikad ni jedne jedite riječi hrvatske proustio sve negdje do 7. razreda. Čudom su se začudili, kad im je prvi put progovorio hrvatsku riječ sa senjskim prizvukom, pošto je već bio popustio odozgo pritisak sjevernoga leda, a zapirio topliji vjetrić s juga te prosinuo tračak hrvatske svijesti i otpora.

Prema onoj narodnoj „pritisnuto jače sve više skače", a i po prirođenoj đacima (i ljudima uopće) osobini, da baš vole zabranjeno voće, mladež je hrvatska to više prigrlila svoj materinji jezik, te ga potajno učila i njegovala. Tako je radila već u zagrebačkom sjemeništu, gdje je kolo vodio među drugima i pokojni Đuro Deželić, pa su tako i pitomci kr. plemićskoga konvikta činili. Tu su po primjeru seminaraca osnovali g. 1859. list „Domovinu", koja od g. 1860. izlazi redovno, kako veli K l a i ć u lijepoj svojoj radnji o životu i radu Franje Markovića (Vienac g. 1884. str. 335. i dr.).

U 10. broju „Domovine“ iznosi Marković kao šestoškolac prvu i za sebe karakterističnu pjesmu pod natpisom „Noćno pitanje“. Tu traži mladi poletarac od mjeseca, neka mu kaže, što je istina. Odgovor je na to ovaj: „Pravu istinu naći nikada ne možeš, dok na svijetu živeš; onkraj zvijezda ćeš spoznati, što već sada želiš znati.“ I pjesnik završuje: „. . . Njekad ipak mora Jadna tmina se raspršit I tužno se stanje svršit!?“ Po pjesmi je jasno, da se momče bavilo čitanjem Byrona i Shelleya romantika i skeptika, kao i prvi češki byronovac Macha; ali je značajno za mlađahnoga pjesnika, da u završetku pjesme već sada prosijeva njegov budući optimizam, njegova vjera u istinu i pobjedu dobra, koja će kasnije izbijati iz svih njegovih djela.

U II. tečaju „Domovine“ sklada pjesmu „Slijepac“ u lijepoj i čistoj štokavštini iz domaće povijesti. Tadašnji urednik „Domovine“ Aleksa Šuljok veli, da je „pjesma po Byronovoj školi“, kako navodi Klaić u pomenutoj studiji. Možda se već tada u njegovoj duši zametnuo zarodak epa „Kohane i Vlaste“ pod dojmom Byrona.

Zanimljivo je i to, da se mladi i zanosni pjesnik već onda javlja i kano ozbiljan kritik, što je poslije u životu slavno nastavio i savjesno provodio. U rečenom je naime listu omladinskom izašla i njegova ocjena crtice „Vjerno prijateljstvo“ od Š-lj-a Križevčanina, gdje oštro prigovara piscu, kako se „takav članak o uzvišenoj ideji prijateljstva iz čijega pera izvoditi može.“ (Klaić p. d. str. 336.—337.) Dalje veli: „Ruglo je, gdje s k l a d a nije. Članak naš ima svega prije no s k l a d a; manjka li mu išto, to sjegurno s k l a d.“

Te su riječi već u onako ranim godinama svakako značajne za budućega kritika, estetika i filozofa, koji će toliko paziti na sklad i ljepotu vanjsku i nutarnju još i potkraj svoga života („Vienac g. 1899.). Isto je tako karakteristično za nj već sada onako zrelo shvaćanje i sud njegov o narodnim umotvorinama: „Svaka pripovijest narodna ... odiše uzvišenom kojom idejom temeljnom, koja zaodjenuta makar u kakovu nenavadnu šalu ili grozovitu bajku, ostaje ipak nedotaknuta i proviruje kroz sve nevjerojatne priče, dovikujuć čovjeku: „Upoznaj me i slijedi!" Stoga su nam pripovijesti narodne, viđali mi tu same zmaje, sablasti i dive, od nepromjerne vrijednosti, jer nam čuvaju filozofiju narodnu, jer svakom njih proteže se koja uzvišena misao. Pa što je mitologija, no kita krasnih i divnih istina, ukrašenih nedostizivom naravnom poezijom?"

Premda to mogu biti učenička ponavljanja riječi u školi čuvenih ili reprodukcije čitanja, ipak su značajne za pjesnika.

Tako je mladi čovjek započeo pjesnikovati i književnikovati. Ali ga to nije učinilo taštim ili mu bilo na smetnju školskoj knjizi, kako to obično biva kod mladeži, već je uza sve to i ozbiljno učio te skroman gimnaziju s odličnim uspjehom svršio g. 1862.

3. Na univerzi.

O jeseni te iste godine pođe u Beč na sveučilište, gdje ga je pretekao njegov dobar glas, pa se doskora i tamo istakao drugujući sa starijima od sebe Ivanom D e ž m a n o m i s Augustom Š e n o o m, S m i č i k l a s o m i dr. Na univerzi se Marković (po

kazivanju njegova suvremenika i kolege S. K-a) držao vrlo zakopčano. Dok su Smičiklas, Kršnjavi, Kućak i dr. na skupštinama đačkim sudjelovali i zborili, poticali druge i sami radili, Marković je stajao postrance i motrio ne izlazeći na javu sa svojim uvjerenjem i osnovama. Naprotiv drugi njegov vršnjak I. K. pripovijeda, kako su znali u društvu s Markovićem svu Evropu

FRANJO MARKOVIĆ, kao sveučilišni đak.

raskrojiti i prekrajati; kako su u ono doba bili zaneseni jedni za Srbiju, drugi za Crnu Goru, te izvijali nedohitne snove i težili na nedosežne ciljeve...

Marković je tri godine slušao klasičke jezike i književnost. Proučavao je i slavenske jezike, osobito poljski, te zavolio poljačke pjesnike poimence slavnu trijadu Slovackoga, Krasinskoga i velikana Mickiewicza, koji mu je jamačno svojim „Panom Tadeuszom" izmamio iz skrovišta duše Bruna u „Domu i svi-

jetu", a i u starosti mu bio dragom utjehom, kako svjedoči jedna bilješka pjesnikova iz g. 1912.

Iz toga zanimanja za poljsku knjigu potječe stalno pjesma „Anđeo slavjanstva", jer joj sam pjesnik u zbirci „Iz mladih dana" (str. 5.) u izdanju „Matice Hrvatske" za g. 1883. označuje postanak u g. 1864. A pjesma je tako aktualna, tako suvremena, kao da je danas te za današnje prilike i naraštaj ispjevana. Tu sve kipi i vri današnjim jadom, današnjom tugom i sramotom, današnjom pokorom i prijekorom:

„Oj slavski rode, čudna Ti je kob:
Ti sloviš, prvi da si pjesnik svijeta,
Pa ipak da si prvi svijeta rob? . . .
Što pjevaš, robe? Pjesme li se bukom
Opijaš, da ti zamre pamet prijeka? . . ."

Takovim starozavjetnim opomenama i genijalni Svatopluk Č e c h prekorava svoj narod kasnije u „Pjesmama roba". I naš pjesnik kao da unaprijed vidi sve naše crne dane ili bolje, slijepe noći, te žali za zlatnom prošlošću, kad se lelijala

„Strn bujnovlata, vinorodni trsi,
I bijelim krdom ovjenčani vrsi,
I frulin zvuk i prost pastirski rog,
Na zemlji mir, nad nebom blagi Bog . . .
Tad n j e g v o s r c e milokrvno, krotko
Bje z a k o n mu i k r a l j — zar drugog treba?" —

Ali tad je „zaviđao mu pokoj susjed štetan:

On s k r s t o m, znakom ljubavi beskrajne,
Sa znakom spasa i slobode sjajne
Donosio u rod naš l a n c e, mač
I pokolj, mržnju, kletvu, biče, plač . . ."

Slično će iza godine dana Preradović u pjesmi „Slavjanstvu" zagrmjeti:

„On (tuđin) gusarski brođaše po tebi, zastava krsta
Stijeg mu bijaše . . .
Mač mu veslaše, koplje diraše dna ti se . . ."

S gorkom ironijom, koja se promeće ujedljivim sarkazmom, pita Marković:

„Luč prosvjete upališe li kod nas?
Dä, često planu ognjem kraj nam vas!
I djecu slavsku k nebu podigoše?
Dä, bacahu na kopljih ju u vis.
Krst širiše nam zemljom svjetlonoše? . . .
Dä, grobnih krsta nanizaše niz.
Dä, pleme naše strada s krsta dosta,
Al zatim prvi krstov vojnik posta . . .
Evropi diže bedem svojijem trupi (protiv Azijca),
Pomago druge, a sam osto rob."

Takovo će platno i Preradović razvijati i uvesti mu ojednake slike:

„kako u božje
Ime bezbožnost ga trla opaka, i porad
Krsta kako na Krst razapinjala narod najblaži,
Najpobožniji na svijetu. A čime krvavi
Taj si tuđinstvu vratilo zajam? Zaista krvlju,
Ali svojom junačkom mnogih u borbah azijskom
Sa divljadi kobnom . . ." („Slavjanstvu".)

Ali slavenstvu, veli Marković, kraj sve te nevolje ostade za utjehu, za spas pjesma. I sad pjesnik poput Zmaja Jovana diže hvalospjev pjesmi, pa nastavlja:

„I pjesma ga (naš rod) na grobove junaka,
Za druge što su, ne za njega pali,
Uzdišuć vodi i tu duplijer pali . . ."

A svijet nezahvalan za usluge njegove i bojeći se njegova bijesa, ako se osvijesti, smišlja,

„kako jadniku da shara
Sav spomen prošlosti mu, neka gusta
Sred mraka besvjestice njegva usta
Za svėđ zanijeme, neka više ne zna:
Ni što je bio, ni što jest . . ."

Divne opomene! I Preradović u „Slavjanstvu" pita:

„Zašto se (tuđin) boji (slavenstva)?
O, po tvojoj veličini pravedna savijest mjeri mu
Osvetu, što no patri ga za silne grijehe na tebi
(počinjene)."

Onda Marković zareda diljem slavenstva pa se sjeća razmrcvarene jadne Poljske. A kao dobru poznavaču poljske književnosti pada mu na pamet najtužnija i najočajnija knjiga Slovackoga „Anhelli", po kojoj opisuje: „Sred vječnog snijega eno starac sijed, Sibirski sužanj, upao i blijed; Put juga mu je zatreptalo oko! . . ." Spominje Ukrajinu, Don i stepe, ali nekako uvijeno nejasno pita: „Još dugo li će stepa drijemat nijema?", kanda ni on nije oduševljen za komadanje Rusije. Onda svraća svoj vlažni pogled, tugom zaliven, na jug na Savu, gdje „stražu straži vojnik bez oduška" i gleda preko Save, gdje mu na kocu bratov trup, a njemu samome „ponad glave gavran crni kruži; Gladijatorski mu lovor vijenac vije? I slijeće mu na rame, kljun svoj pruži, Da još

mu živu čarne oči pije?" Krasan simbol — i danas kao nikad jasan, ali samo vidovitima i okatima.

No iz svega toga pakla spasit će nas pjesma, anđeo naš, te podići k nebu, gdje već sjaju nove zvijezde, ustaju novi junaci budućnosti. Ali nebo to i drugo nešto krije u skutu svom za nezahvalnike, naime: „tresove i grome"!

Tu će zadnju misao i neke pređašnje pjesnik još jednom ponoviti u „Kohanu i Vlasti" u posljednjem pjevanju u besjedi Slavojevoj.

Ta je uzvišena pjesma i u dostojanstveno ruho opremljena, kraljevskim nakitima urešena. Tu su veličajne poredbe i antiteze, kano u M. J. Chénierovoj himni najvišemu biću; tu je elegičan i svečan ton kano u Hugovoj „l'expiation"; tu su metafore i personifikacije, kakovih samo u Preradovića nalazimo, na pr.:

„U lancih pjesma kako da je speta,
Što zvijezdami se jednom igra rukom
A drugom biser iz dna mora vadi,
Od munje, dúge krila svoja gradi? . . .
Il pjesma slavska zar je lanca zveka,
Što rob ga razbit radi, lupajući
O nemilosnom tvrdog neba svodu?
Il Samum, što Saharom vijuć vrući
Bezbrojan pijesak, rod naš, k nebu diže,
Da jače zatijem njime o tle lupi?" itd.

A divan je sklad u pjesmi proveden, što je poglavita snaga pjesnikove vile: svuda je slavospjev pjesmi na najzgodnijem mjestu izbio i za utjehu zaorio. Pa kako počinje, tako dostojno i završava „Anđeo slavjanstva" lijepim skladom i vedrom nadom, a ne

očajem kano u Slovackoga tmurni „Anhelli", po kome je možda Marković i nadjenuo ime svojoj odi. Toga naime Anhelija (glavno lice) zove žena mu Elena anđelom svojim (str. 37. „Aniele moj"). Napokon je pobuda i mogla poteći od čitanja Slovackoga, ali je zamjerna originalnost zamisli, izvedbe i tendencije u tako mlada još tada pjesnika sa 19 godina.

4. „Dom i svijet" i druge pjesme.

Dublju je brazdu izorao u Markovićevoj duši Mickiewicz sa svojim „Gospodinom Tadijom", jer se pod njegovim dojmom pjesnik dao na pjevanje krasnog idilskog epa „Dom i svijet" g. 1865. Ali je Marković i tu pokazao zavidnu snagu izvornosti i svoga individualiteta. Da se to jasnije razabere, ispričat ćemo pobliže sadržaj djela.

I. Dio. Iz tuđega svijeta dolazi kući Bruno, junak epa, svršivši pravo u carskome Beču. U domu ne nađe nikoga, jer su svi osim staroga psa Azora na žetvi. Pođe im u susret, te se zagrli s majkom i sestrom, a tiho pozdravlja mladu Anku, kćerku susjeda majora, s kojom je proveo djetinjstvo. Ona se stidno drži i misli, da li je još Bruno ljubi, kao ona njega. Kad stigoše u dvor, opisuje se gospodski špan Joško i kočijaš Matić, koji se međusobno šale i peckaju. Tad se snaše i težaci raziđu kućama, da sutra rano ustanu na rad. Bruno s gospođama i s Ankom još razgovara pod lipom iza večere o svemu i svačemu: o njegovoj novoj službi — podsučiji — o gospodarstvu, o domovinskom jadu, o carskom gradu, „gdje Bruno svoje crpao nauke, al gdje se i crpu mnoge naše muke!" Govore i o očnoj bolesti majora, komu samo vlas fali do sljepoće — ali zbog tužne Anke prelaze na ugodnije stvari.

„Već pun mjesec gore
Nad lipom trepti, te kroz gusto granje
Prosijeva milo, splićuć sjaj i sjenu,

Ko polujasno ono spominjanje
Na djetinjsku nam dobu udaljenu.
Sad baš na Anku pade svjetlo cijelo,
Ostalo troje sjena pozakrila;
U svjetlu tome djevojčica mila
Sad svane Brunu, kakva je njekoć bila."

Stoga joj poče nehajno i veselo zboriti o djetinjskoj uspomeni, kako su se igrali mise: on biskup vodi nju biskupicu pred oltar pod lipu, cvijet lijerov bio im kalež, rosica s lišća sveta voda, od maline sok misno vino itd. Ona se sva smetena žari ... Mjesec se već dosta uhvatio neba, rastajati se treba. I Anka ode svojoj kući, gdje brižno prigleda već usnula oca, te i sama zaspi razdragana s klicom prve čiste ljubavi u srcu, a pjesnik taj san divno iskiti sjajnim slikama poput Tome Moore-a u „Pričama anđela".

I Bruna svlada san, te sniva o zvucima sestrina harmonija, koji ga svuda prate svijetom, kud on

„motreći sjajne stečevine, koje
Daleki puci i daleki vijeci
Pregnućem uma ljudstvu osvojiše!
On sav zanesen dušu si opaja,
Tuđinstvom hodeć, žarom onog sjaja,
U svoju dušu hoteć da udiše
Krasotu svu, sve umlje i sve znanje,
Da domovinskog sve na krilu duha
Za doma spas u dragi dom donese.
Al sve to bjehu mladenačke sanje!"

Kob drukčije dosudi. On mora kući negotov radi plitke kese, još više radi sinovske dužnosti, jer majka stara treba za imanje pomoćnika; pa on je izučen pravnik, može i sudac biti u mjestu i prigledati imanju svome. To je majci i sestri veselje, ali nije njemu. Ipak mora za volju majke pregorjeti svoje želje, i svijetu i svim sanjama reći zbogom!

Tako eto sada spava usred svoga dvorca, pa se tek u snu zalijeta u veliki svijet, tek u snu mu se priviđaju krasote svjetskog umijeća i velikih nauka. A java ga čeka sa sićušnim mukama.

Već u jutro oblazi svoje gospodarstvo, o podne pohodi seosku gospodu: suca Ergera „njemšku ukočenu rodu", starca župnika, školnika, nekad svoga konškolarca-takmaca, pa susjeda majora Bunića, koji ga i najsrdačnije prima te žali, što ga ne može gledati bolestan od očiju. Starac ga sjedne do sebe, i zapredu živahan razgovor o politici: o ministru Bachu i o njegovim pomagačima tuđim i domaćim, o velikom svijetu i o maloj Hrvatskoj, o svemu pomalo uz šalu i zbilju starčevu. Ali vojnik pa još k tomu krajišnik najvoli o bitkama, a ne trpi pjesnike, kao ni Platon, veleći: „Od tih poeta sva državi šteta!" Kao da je pjesnik ovdje nišanio na naše prilike (možda na Gaja ili na Mažuranića?) Sad, nastavlja major, novu vjeru uče, sada treba znati klanjati se, hiniti, komedijašiti, prijetiti se tobože a biti u strahu. Pjesnik je tu sjajan psiholog našega društva. Mi s poezijom i čovještvom ništa ne postigosmo, zar mi tek da budemo jaganjci? Ne! Proti vragovima i mi treba da smo vrazi! Major je protiv Madžara vojujući za cara izgubio oko još 1848. g., ali je to pregorio misleći: bit će slobode i za nas. Kad pak dođe g. 1850., on tek pisnu samo „da toga nijemstva ovdje ne trebamo" — i oteše mu penzijicu, čast. Skidoše mu pet medalja krvavo zasluženih, stjeraše ga na prosjački štap . . . Ali još je živ! . . . Krv mu uskipi uz mlada poštena čovjeka. I suza kanu starome junaku u naručaju Anke. A Bruno sav ganut ustade i promucavši nešto za utjehu ode s uzdahom, kanda i njega peče starčeva suza, kojoj pjesnik divnu himnu pjeva. Onda nam opisuje majora kao šezdesetogodišnjega čovjeka, koji se zagledao udovcem u mladu šljivaricu iz Prigorja kraj Lonje, te se uzeli. Priča, kako je izgubio penziju radi potvore, kako je po drugi put obudovio, te se otimao vjerovnicima sve poprodavši, dok nije u Vrhovinu dospio. Tu je kupio malu kućicu, te se jednook mučio i kinio za se i kćerčicu pišući i prepisujući za seoskoga fiškala, jer za urede nije smio, te praveći gruntovne mape i planove vlasteli.

I sad sretno živu kći i otac, koji slijep na Ankine oči gleda bijeli svijet. On ju je sam lijepo i čestito odgojio, a stara joj Mara, Jožina žena, bila mjesto majke u djetinjstvu, zabavljala je pričom i pjesmom pučkom, te joj pomagala učiti knjigu prirode oko sebe.

II. dio. Bruno isprva nešto tuđ i odvikao životu seoskome malo se po malo privikao na nj. Opet mu omiljele „te niske so-

bice, taj strop od greda, Ormari stari, slikarija blijeda, Na policah to voće mirisavo." Sve, sve mu biva poznatije, draže, jasnije, a spomen na tuđinu potamnjuje kao nekad snivano, jer „sve je na tom svijetu tašti sanak, Tek rodni dom je duši pravi stanak." Svaki kutić, svaka stvarca po domu, po dvorištu, po vrtu, po imanju kao da mu je s dušom srasla, srcu se privila: „U svemu ćuti svoje duše dašak I tako sav se vraća rodnoj grudi." Zato pjesnik živo prikričava:

„Tko s njome (s rodnom grudom) živi, sretnik je med ljudi,
Prenesretan, tko ostavit je žudi,
A klet, tko radi, da ju tuđin gazi",

Time nam se kao navješta Brunov odlazak i kazna mu za to poslije.

Bruno se brine oko svoga gospodarstva, a ujedno je i postao „mali sudac", i to „hrvatski sudac njemačkim dekretom". On je savjestan činovnik, hitro rješava zaostatke tuđe, ali nije suhi birokrat, već poučava narod i hoće da ljude oduči od pravdaštva i od želje za diobom, po njih same štetnom. On hoće da uzdrži u životu stare hrvatske zadruge kao „korijen našem biću". Erger ga stoga prijekim okom gleda kano panslavista te mu kvari posao. Ali Bruno i dalje radi, miri, uči puk, „jer puk svoj na srcu imade". Kod toga ne zaboravlja ni starinske gostoljubivosti sa susjedima, no najslađa mu zabava doma zapjevati u društvu sa školnikom Ćukom, sa sestrom Jelkom i s milom Ankom. Stari major, majka i pas Azor pomnjivi su slušatelji.

Međutim dođe i jesen te njeno veselje: slavna berba. Nju pjesnik slika sa svim raskošjem boja, kako nitko jošte. A kako značajno ističe kod toga našu korist i štetu, naše odlike i grijehe znamenovnim stihovima:

„Oj vinko, naša nado, naša dûgo,
Oj vinko, naša tugo, naša kugo!"

Isto tako naša dobra i zla svojstva:

„Bez pjesme čovjek, kakov čovjek to je,
Al kakov čovjek, pjan koj samo poje!"

Iza gozbe, pjesme, igre, šale odaje Ćuk Brunu tajnu, da ljubi Anku, na što mu se Bruno naruga. Zatim cijelo društvo zamoli majora, da izreče zdravicu vinu. Ta je zdravica uzor-djelo svoje

vrste, umna, duhovita, slikovita, krepka oda vinu, zadahnuta na koncu satirom i opomenom:

„Manimo se čaše,
Te zavodnice stare guje naše,
Il nema spasa nam ni dovijek vijeka!"

Tad svi iz vinograda polaze kući šumom, Bruno i Anka ispod ruke sretni i blaženi uživajući u zamjenitoj ljubavi.

Prolazi jesen tmurna, radi se na polju za jare usjeve. Primače se zima sa snijegom i studeni. Došao i Božić i Stjepanje, a Brunu postaje dosadno na selu u samoći, premda su skupa s Ankom božićevali; sve mu biva tjeskobnije, želja ga za svijetom mori sve jače, rad bi uskočit iz seoske tamnice. Ali možda će ga skoro proljeće utješiti. Svane i proljeće. Bruno sa psom Stopom ide po lovu. Na povratku spase iz ribnjaka Jelku i Anku, koja se gotovo već utapala Kad ju je sutradan pohodio, padoše jedno drugome u zagrljaj očarani ljubavlju, koja

„zatravnim ih združa vijencem ružâ,
A krije trn, spod cvijeta što se pruža."

Kroz Vrhovinu prolazi četa „Križokâ" u rat na Italiju, a u njoj i mladi muž Ruže, rođakinje majorove iz Bučja. Starac župnik služi četi misu prije odlaska i zbori oprosnu besjedu te blagoslovi vojnike, da k staroj slavi steknu novu diku. Dirljivo se opisuje rastanak čete i pjeva krasan apostrof seoskoj crkvi. Radi onih riječi „o dici" porječkali se župnik i major, „jer, kaza major, od sve lovorike što ostaje, to on najbolje znade: Po svijetu mrzost, doma jad bez nade. Bruno još doda pristajući uz majora, kako je po svijetu vika na Hrvate, da su slijepo oružje protiv tuđe i svoje slobode. Župnik mu reče, da je i on karbonar kao i major te će poput njega zlo svršiti. Svedjer suvremeno!

Prizor se pred crkvom upio u dušu Brunovu, pa gleda buduću sudbinu onih vojnika: nevolju i ropstvo mjesto zahvalnosti. I sve to kao nadahnut složi u pjesmu, koju zaboravi na stolu u svom uredu, a Erger je nađe. Erger misli time predobiti Jelku, koja ga dosad odbijala kao prosca. Kad ga je i sad odbila, pošalje on pjesmu Brunovu višoj oblasti. Nego Bruna snađe i drugo zlo. Neki baka Čupen, lijeni svadljivac, hoće diobu svoje zadruge, a Bruno ga bio osudio na batine radije nego da

propane čestita kuća i zadruga. Čupen zapali od osvete Brunu gospodarske zgrade i gotovo sam dvor.

Bruno to sazna, te ga još više ojadi i ogorči nezahvalnost puka, komu se brine za boljak. Uto doleti i „pakrački dekret", kojim bi skinut sa službe. Sve ga to razjedi i ohladi njegov domovinski žar, jer će k tomu još Erger paziti na nj: na svako njegovo djelo i na svaku riječ. Zar na svom domu da još robuje tuđinu? Zato opet

„neugasla za svijetom želja živa
U ranjenom se srcu sad oziva ...
I za koj dan se — u svijet poć odluči...
Spoznanja željan on će hodit putnik,
Tu nikoj ne će doseći ga krutnik,
Tu krasnom će se dovijati znanju,
Pa kad mu duh na punu stane snagu,
U domovinu vratit će se dragu,
I biti boj prot roda tamnovanju."

Teško je bilo smiriti sestru i majku te uvjeriti ih o potrebi odlaska, ali još teže bješe oprostiti se s Ankom. Ipak pođe k njoj i na rastanku joj reče videći je bonu, da će ostati u toj uzi, ako ona traži tu žrtvu od njega. No ona ponosita ne će te žrtve, te milostinje od njega; njezina ljubav ne će mu biti okovi, slobodan je, neka ga prati Bog! Oboje kobnim zašute mukom. Ona od ponosa, on u čudu, misleći, da ga ona ne ljubi više. I on ode, a jaz puče među njima.

Na koncu opet pjeva pjesnik himnu prijegoru i nesebičnosti srca djevojačkoga, koje i ginući zna vapiti: „oprosti, oče, krvniku mom, jer ne zna, što uradi."

III. dio. U daleku svijetu Bruno u malenoj sobi, zatrpanoj knjigama, biljkama, rudama, mapama, kajdama, slikama promišlja i uči poput Fausta, pohađa knjižnice i hramove umjetnosti, da skupi što više znanja, da uđe u trag tajnama prirode i svijeta. Ali njemu je protivno od Fausta

„svak dan velja ta nauka slađa,
Svak dan mu više svijeta duh zahvaća,
Svak dan mu draža sva su ljudska braća.
I s tijem je sretan."

Ali ipak i njemu katkad muti blagi pokoj duše misao na domovinu, na svoje, na Anku osobito. I ne zna, tko je više kriv njihovu razdoru: on sam ili ona. Ona nije htjela doći na rastanak, on morade otići bez oproštaja. Zar mu je krila kakovu tešku tajnu?... S te se misli zgraža, goni je od sebe...

„Al prem za Ankom samotan uzdiše,
Ko ona tvrd, ni liska joj ne piše."

Dotle se na domu Jožina smrkao, majka i sestra tuže i čeznu, Ćuk se podao piću, da pregori Anku, major oslijepio samotuje s kćerkom, koja blijeda vene i gine

„i tiho plače, ah bez plačidruga!
Za njene boli nitko ne smije znati,
Najmanje otac slijepi — srećom slijep je!...
Ah strašni su ju valjda jadi stisli,
Kad dobra kći do takve zađe misli!"

Rada je umrijeti, al oca ne smije ostaviti bespomoćna, slijepa... Rođaka iz Bučja, Ruža, u dobri čas piše po nju radi ostavštine. Anka vrlo rado prihvati zgodu kao milost neba, a otac je pusti k Ruži. Anka se kasno, tek na badnjak povratila kući i lako se ispričala: Ruži se u kući našlo čedo, pa nije mogla, dok majka jadna nije prizdravila. Anka sama s ocem božićevala, dok joj se duša krilila u Bučje k zipci maloga bokčeta.

Već minu godina, još nema Bruna, nit se sjeti Anke i jednim pismom. Ali Ruža piše, da će iz Bučja doći s djetetom k majoru. Anka se veseli kao i major, koji čeka bolje dane za Hrvatsku, dok zbilja ne svane listopadska diploma, hrvatski ustav, a „moj Erger Berger sad se prtljaj doma!" Sve se raduje slobodi i novom životu, a na skupštini u obližnjem gradu ističe se stari slijepi major najpoletnijim govorom, te ga sve i staro i mlado slavi. Tad se sav blažen i pomiren sa župnikom vraća domu i želi tek unuka...

Šezdeset i prve u svibnju, baš kad mu župnik po običaju htjede čitati novine i pročita naslov „članka saborskoga prot izdaji domovine", izdahne major blažen, i ne čuvši riječ „izdajstvo." Poslije ukopa očeva leže Anka slomljena sušicom. Dolazi joj iz Bučja Ruža sa dječačićem Jankicom, koga Anka neobično grli i cjeliva te po čitave dane miluje. Uto je pohodi i majka

Brunova te je tješi. Kad se Jankica vrati s polja k Anki s kitom plavomilja, opazi stara na dječaku silnu sličnost sa svojim Brunom, kad je dijete bio ... Staricu zaliju suze, ogrli Anku i unučića.

„I dugo tako zagrljeni stoje —
A sunce ih obasjava sve troje,
I ko u rajske zavija ih boje!"

Opet zaori pjesnik slavospjev srcu materinu.

Mati odmah piše po Bruna u tuđinu, da se požuri radi bolesne Anke. On se hitro vrati i pada na koljena pred Anku, koja mu sve prašta. Počinje se ponešto oporavljati i pridizati Brunom poduprta. Onda se za koji dan i vjenčaju kod kuće i „tu danke traju spokojni i sretni ..."

Ali suha je bolest nastavila svoj razorni i podmukli posao te uništila nježni cvijetak Ankina života pored sve njege i pažnje Brunove. U vrtu s priviđenjem očeve prikaze izdahnu sirotica na rukama mužu.

Bruno očajava pri odru, pri pokopu, iza pokopa — nu napokon

„u srcu pečal pomalo se gasi
I odlane mu — obliju ga suze ...",

jer

„svud je njena slika razlivena,
Svud njena lebdi sjajna, tanka sjena,
Svud njega prati, gleda" —

i on se smiruje. A kad joj na Dušni dan kiti grob vijencem cvijeća, čini mu se, kano da ona s nebeske visine sunčanim zrakama šalje utješljive riječi: Pođi k sinku našem, u njemu ja živim; pođi k majci i sestri, i u njima se krije moj lik; pođi k dragoj domovini, što za nju činiš, za mene su čini; pođi u svijet veliki — i u njemu ja sam, gdjegod su srca jaka, gdjegod se pregara.

S tako divnim završetkom dokončava ep, završetkom punim vjere i utjehe, punim praštanja, ljubavi i čovječnosti.

Poslije tako opširnoga sadržaja zališno je isticati originalnost i nezavisnost pjesnikovu od njegova uzora i u cjelini i u pojedinostima, u fabuli, i u značajevima,

u psihologiziranju i u opisima prirode. U Brunu je pjesnik prikazao donekle svoga strica Bruna ili oca, a donekle samoga sebe; major je Bunić isto tako lice uzeto iz života. To se jasno razbira iz onih potankosti njegova stradanja i onih vijesti o njegovoj rodbini iz Bučja („Iz mladih dana" str. 129). Samo mu je pjesnik nadjenuo valjda ime Bunić prema značaju, da bude omen et nomen.

Brunovu je majku i sestru pjesnik jednostavno portretirao po slici svoje majke i sestre, koje se radi krasna udaranja na glasoviru i kasnije s miljem sjeća. Jednako su i drugi značajevi snimljeni po uzorcima iz životne zbilje sudeći po realističnom prikazivanju njihovih svojstava: Ćuk, Jožina, Erger, župnik.

Jedino je Anka predivan stvor ženski, personifikacija ženskoga prijegora, do kakova muškarac nije dorastao, te se može porediti s Goetheovom Margaretom u požrtvovnosti i odanosti, a s Dorotejom u samostalnosti i odlučnosti. Ali teško da su Markoviću kod stvaranja toga krasnoga lika lebdjeli pred očima uzori njemačkoga velikana, jer ih je već imao i u našoj narodnoj pjesmi u neodoljivoj slici majke Jugovića, Kosovke djevojke ili iz povjesnice u sjajnoj pojavi Vladislave Nelipićke, banice Katarine Zrinjske, njezine kćeri Jelene i dr.

Markovićevi su opisi krajišta bujni, opsežni, slikoviti i plastični kao u Mickiewicza i uopće kod klasika, a orisi čuvstva mekani, baršunasti kao u Tome Moora, nježniji i topliji od Tennysonovih. Već na početku dolazi krasan opis doma i dvorišta, kuda nas vodi pjesnik s junakom epa, kao Mickiewicz svoga Tadiju; ljepši je i puniji od Goetheova opisa vrta u IV. pjev. „Hermana i Doroteje". Na str. 96.-97.

ima sjajan oris večernje idile, od snažna dojma, sjajniji nego onaj u vrtu pod kruškom u VIII. pjevanju „Hermana i Doroteje".

U Goethea je jedino onaj prizor kod zdenca (u 7. pjev.) nenadmašiv radi divne jednostavnosti plastike i psihologije.

Na str. 106. dirljiv apostrof suzi sjeća Preradovićeve „Mrtve ljubavi" u zadnjim stihovima. Ganutljiv je do plača opis bijede majorova života na str. 107. Konac I. pjev. završava odom pjesmi našoj kao tješiteljici, što od pređa prelazi na potomke, te sjeća Zmajovine „Pjesme o pjesmi". U II. pjev. opet sjajan opis doma i svih stvarca i dojmova, koji privezuju čovjeka uz rodni prag i dušu mu okivaju uza nj (str. 111.—112.).

Goetheovi su opisi kao i Tennysonovi u „Enoch Ardenu" kraći, hladniji, kanda se drže one Joungove „vrijeme je novac", dok Poljak i Hrvat ne haju za to, pa s voljkošću glagoljaju.

Već smo istakli divan opis berbe, one apostrofe pjesmi i vinu, one igre i šale, pa majorovu nazdravicu vinu, punu blistavih slika i domišljatih poredaba, korisnih istina i umnih prikora, nazdravicu, kakovoj nema para u svjetskoj književnosti. Vidi se, da ju je iskitio rođeni sin Križevaca, koji je ujedno osjetio i svu težinu, svu gorku sudbu i propast s te naše kobne vrline. Zato i kliče na usta Bunićeva (str. 121.): „Manimo se čaše, te zavodnice . . . naše".

Čaroban je opis hoda kroz šumu po mjesečini (str. 121—122.), živahan oris kasne jeseni (122.—123.), tjeskobe zimske (str. 123.—124.), veselja proljetnoga (str. 124.). Na strani je 128. himna ljubavi! Strana

130. s blagoslovom vojnika i besjedom svećenika sjeća prizora iz Mažuranićeva „Smail-age" u „Četi". Tu se pjesnik dotakao svjetskih događaja i nesreće poput svojih preteča, jer ni Vergilijeva ni Goetheova idila nije čista od nemira i nevolja državnih, koje sprečavaju mir, narušavaju red, kvare zadovoljstvo pojedinaca. U tom kontrastu baš iskače dragost idilična jače.

Dalje na str. 131. ima nježan i topao apostrof seoskoj crkvi; onda dolazi na str. 135.—136. interesantan opis kosidbe pri mjesečini kano kasnije u „Ani Kareninoj" (g. 1875.) od Tolstoja, a i misli su Brunove slične razmatranjima Levina. I dalje na str. 137. sjajan opis oblaka na nebu i bezmjerja vasmirskoga sjeća veličajnog oblaka na nebeskoj pučini i ranjenoga kneza Bolkonskoga na bojnoj ledini u „Vojni i miru", kao da su se duševni velikani iz daljine sporazumjeli, jer to negdje u isto doba (g. 1865.) snuju i tku. Na str. 138.—139. realistično je prikazan požar i slikovitije nego onaj u II. pjevanju „Hermana i Doroteje."

Rastanak s Ankom (str. 143.) samo je mogla najkrepča ruka i najvještije pero opisati onako vjerno psihološki, gdje se dvoje mladih ne razumiju ili, bolje, krivo shvaćaju međusobnu šutnju, te mjesto zagrljaja puca jaz između njih.

Na koncu pjevanja opet pjesnik poput modernih epika Byrona, Puškina i dr. prelazi u lirski apostrof ženskom srcu, pun nježnosti, samilosti i hvale.

Ali tko bi izbrojio sve krasote toga epa? Samo još ističem na str. 154. prizor od neiskazana čara, kad majka Brunova prepoznaje u malom Janku djetinju sliku svoga Bruna, pa one suze obiju majka i za-

grljaj stare, mlade i djeteta pri sjaju zapadnoga sunca. Onda opet divan slavospjev majčinu srcu, pa pozdrav domovini na povratku iz tuđine (str. 155.), opisi bolesti i smrti Ankine (str. 157.—158.), ukopa njena i utjeha čitatelju. Ali kruna je svemu onaj divni konac pun poezije i čovječnosti, kojom pjesnik prema svojoj širokoj naturi slavenskoj grli čitavo ljudstvo, dok Goethe završava svoj ep sasvim prema ćudi svoga plemena sebičnim patriotizmom.

Tako je pjesnik u svoj općeljudski motiv i sujet, koji je obasuo najnježnijim cvijećem i oslikao raskošjem boja, upleo ideju zavičajne i domovinske ljubavi izvijajući je na široku osnovu zajedničke čovječnosti, humanosti, kao što je već činio i njegov slavni preteča Preradović.

I taj je ep, pisan, kako sam pjesnik veli (strana 229. „Iz mladih dana") za školskih praznika 1865., i nuđen za štampu tadanjemu listu „Glasonoši" u Beču, objelodanjen istom g. 1883. među izdanjima „Matice Hrvatske" skupa s drugim pjesmama Markovićevim pod natpisom „Iz mladih dana". U pohvalu Šenoi treba istaći, da je on već prije pjesnika nukao, neka u „Vienac" dade tu pjesan.

Odjek pak čitanja i proučavanja Mickiewiczevih romantičkih djela jest pjesma „Zla Kob" iz ove iste godine 1865., a sadržaj joj je ovo:

Uza šumnu Labu, što protječe krvlju noseći polomljene štitove i koplja, potučena je slavenska vojska, a nad njom se krili njemački stijeg. Na dnu Labe povotkinje vile hoće da vijećaju o spasu roda, ali nad Labom sam žrec Perunov obori kip božji — na što se vile skameniše.

Vječni se plamen Perunov utrnu, Nijemci pale naokolo hramove i domove slavenske . . . Svud pustoš, svud garišta, svud vapaj i drhat, dok žrec sa lutnjom, svetom lutnjom, na koju se žicama javljao Perun, sada opjevava po gozbama njemačka slavodobića i pije s dušmanima. Ali narodni sud odluči smrt izdajniku, koji tad od straha i očaja ne zna, kuda bi.

Kad ga pučka osveta potraži, nađoše ga obješena. Iz njegova trupla izlijeće noću duša kao divlji oganj proseći smrt — ali zalud, jer ju je bog Perun prokleo, da mora živjeti, dok je Polabljanin tuđi rob. I prokletnik svuda po slavenstvu prši čas noseći jad, čas nadu; danas gradi sreću, da ga što prije kletva mine, sutra opet sve izdaje i ništi, jer mora tako raditi, da se što duže muči. I sad još kola grozna priča, da sveđer živi i danas — ali Bog neka čuva domovinu našu od njega . . . ! Zaman molba pjesnikova!

Čeh je Jaroslav Erben takova pučka vjerovanja obrađivao bez patriotičke tendencije. Taj je isti motiv o divljem ognju slikar Leo Lerch (Rudolfinum u Pragu) divno prikazao kao djevicu sjajna, vitka tijela, s tajanstvenim svjetlom nad rukama, koja stoji kraj žute bare trskom i cvijećem zarasle, kamo mami nevješta putnika, kano nadahnut onim mjestom iz Miltonova „Izgubljenog raja" (IX. pjev.), gdje zmija — vrag vodi Evu do kobnoga drveta spoznanja. Naš je pak pjesnik tu narodnu suvjericu o divljem ognju kao zakletom duhu znao prekrasno i duhovito patriotičkim žicama izvesti. Kao da gleda u budućnosti sličan domaći primjerak, s koga će protrnuti, skameniti se duša narodna, ali razabravši se i žigom sramote ožigosati izroda.

U ovoj je godini nastala i balada „L a s t a i j a g l a c“, gdje se draga, krivo prognana kao nevjernica, moli Bogu, da joj poda vito krilo, da lijeće širom bijeloga svijeta, pa da sve što je vjerno, žarko i milo spleće u jednu pjesmu ljubavi. Molba joj bude uslišana, te se djevojka stvori lastom, koja leti preko dola, gora i mora, pa se vraća s divnom pjesmom, od koje se zlati trak sunčani, od koje se milotno nebo plavi, zvijezda titra, rosa se ljeska, lahor s cvijećem lelija, te „l j u b a v i duga iz nje se blista“. I tom pjesmom hoće, „da satre klevetnu varku“ svome draganu ... Ali njegovi su dvori pusti, on je umr'o od bola za njom nedužnom. Lasta mu sipa na grob svoju pjesmu, budi ga na život — i j a g l a c iz groba nikne ... Ta je metamorfoza o lasti, Ovidijevskom gipkošću složena, puno nježnije zamišljena i sazdana nego ona drastična grčka o Filomeli.

God. 1865., kako Klaić kaže, a 1863., kako veli Grlović (Narodne Novine g. 1914., 15. rujna, br. 225.), zasnovaše đaci u Beču društvo, komu na poticaj Markovićev nadjenuše ime „Velebit“ po gori, „koja je rastavljala braću, da ih sada veže“. I prvim je predsjednikom „Velebita“ bio izabran Hrvat iz Dubrovnika Vlaho Bogdan, valjada radi dobrokobnog imena kao u Rimljana. Kako je Marković ostao društvu u dobroj uspomeni i kako je „Velebit“ pratio kasnije rad pjesnikov, te bio zahvalan svome osnivaču, vidi se po tome, što su ga „Velebićani“ g. 1871. uz druge zaslužne ljude hrvatske imenovali počasnim članom.

U Beču se Marković jamačno okoristio svim tečevinama kulture, svim muzejima i zbirkama znanosti i umjetnosti, te knjižnicama, kao i njegov Bruno („Iz

mladih dana" str. 98., 141., 145.), kazalištima ponajpače dvorskim glumištem, za koje spominje u životu Dežmanovu, da su ga rado pohađali mladi Hrvati. To je kod pjesnika poslije urodilo obilatim plodom: spremio se i za pozorišnoga kritika i za dramatika.

Tad je boravio u Beču i pokojni državnik Metel barun Ožegović te je po Tomićevu svjedočanstvu pomagao mlade Hrvate knjigom, novcem i zagovorom. Njemu će u čast kasnije pjesnik dati ime Metel svome mlađemu sinu. U Beču se Marković po Dežmanu upoznao i sa čuvenim glazbenikom Ivanom Zajcem. Zajedno su g. 1866. sudjelovali kod proslave tristagodišnjice sigetskoga junaka, hrvatskoga Leonide, Nikole Zrinjskoga starijega, Zajc kao glazbenik, a Marković kao pjesnik poznate pjesme za muški zbor „U boj, u boj". I to je prvi put i prva pjesma javno pjevana u carskome Beču, a i prvi glas pjesnikov, kojim se javio svome hrvatskome narodu.

U toj je davoriji pjesnik puncat starog naivnog zanosa i prijegora za dom. Ali već pjesma iz iste godine 1866. „U Svetu zemlju" i koliko je odraz proučavanja engleske i skandinavske balade, odaje i i pjesnikovo dublje, ne više bezazleno, prosuđivanje prošlosti i bol radi sadašnjosti.

Tu se priča, ne bez političke natruhe, kako plemeniti starac, knez Morar, prekorava svoga krutoga vladara Karmora, što svima svojim narodima ugađa, što svi uživaju „slobodu, mir i svakog dobra slast", te je i onima, koji prije mač digoše na nj, sada „otac blag" — samo gormanski puk mora još robovati, još krv za nj liti, još crv pod kraljevskom nogom biti. A gormanski mu je puk jedini bio ostao vjeran, jedini štit bio njegovu prijestolju, jedini mu sve duš-

mane svladao i pokorio. Dok ostali plivaju u slasti i lasti, gormanskomu se puku ruši krov nad glavom, polje mu zaraslo dračem, hrid mu postojbina, a morem njegovim tuđe lađe brode i trguju, dok on ne smije. Svima je dobro i napreduju, Gorman čami i gladuje, te će se, premda vičan maču, morati latiti prosjačkoga štapa. Pa kad mu kralj tu živjeti ne da, već ga sveđer goni u rat i u smrt, neka ga barem pusti da ode slavno poginuti u Svetu zemlju za božji grob! — Kralj se trpko nasmjehnu: „Hoćete da utečete ispod moje vlasti pod božju krunu, ali ne ćete! Odanle biste došli puni slobode i moje žezlo slomili. Buntovnici vi ste! Pretekoh vas." I pokaza knezu požar gormanskih sela i cvijel puka.

Knez ga hoće da posiječe ko Ahilej Agamemnona, ali mu spopadnu ruku u zasjedu namještene sluge, te vezaše starca. Tad Morar prikupi svu snagu i prokune kralja nezahvalnika, kao da ga nožem probada:

„Kad živa rod moj nema, da bude osvetnik,
Vi dusi predа naših, vi čujte sad moj klik!
Tog prijestola sav grimiz to krv je vaša sva,
A vaše kosti to su kost na njem slonova. —
Kad sjedne na taj priestol, kog sazdaste mu vi,
Nek provre vaša krv u silnih valovih,
Nek kosti vam se ganu i svoj razmahnu mah,
O grlo mu se stisnu, dok zadnji dahne dah!"

Mrtvo tijelo kneževo straže kraljevski krvnici, a kralj želi zatomiti svoj strah po noći orgijama: ženama, vinom medovinom, pjesmom i svirkom, ali zalud. Čim u prijesto sjedne, zadavi ga strah. — Umorio ga mrtav Morar kletvom svojom, a Gormani,

naoružani nahrupili pred kraljevski dvor, pobili kraljeve čete, premda ih je polovina izginula u ognju i pepelu.

Na sjeveru u zavičaju im dragom ne žari svoda nebeskoga požar, već luk sjeverne zore kao pratilice im k novom žiću. Kneževo tijelo odnose na žal morski, pa ukrcavši se u lađe kreću u Svetu zemlju na vojnu za sveti grob.

Čini se, da je pjesnik tim historičkim prijevjesom i škotskim krajištem prevukao pravu istinu, gorku nepravdu, na njegovu narodu počinjenu, koji je također za svoje usluge i žrtve žeo nezahvalnost i prezir od onih, koje je spasao; još su ga za nagradu dali na rabotu onomu, od koga ih je izbavio.

Uz plemenitog starca kneza Morara lik je kralja Karmora strahovit kao i Uhlandova silnika kralja u pjesmi „Des Sängers Fluch":

„Kad on prousti, zemlja sva greznut zna u krv.
Kud gledne on, tu gavran zna, da će naći strv".

Ima i jedna Bogovićeva pjesma s takovom idejom u „Dragoljubu" g. 1864. pod nadpisom „Spahija i seljak", gdje vlastelin seljakovu vjernost i dalje naplaćuje kmetstvom.

Po kazivanju dra. Petra Tomića najveća je zasluga baš Franje Markovića, što je Zajc u Zagreb došao, jer ga je on najviše uvjerio, da mu je bolje biti u Zagrebu prvi, nego u Beču izgubljen u mnoštvu.

5. Profesorovanje.

Te iste godine 1866. u prosincu (6.) napravi mladi profesor ispit iz hrvatskoga i grčkoga jezika za čitavu gimnaziju, a iz latinskoga za niže razrede (Gr-

lović „N. N."), te ode za namjesnog učitelja u Osijek, koji je tada bio sasvim zaražen tuđinstvom. Zato se pjesnik kao nježan i osjetljiv patriot ondje teško snalazio, kako se vidi iz njegova utoka na vladu, koji niže navodimo. A ni u zboru mu nije moglo biti prijatno. Jedina mu je utjeha i utočište bio vrijedni ravnatelj gimnazije Živko Vukasović.

U to se doba bio zabanio barun Levin Rauch i banio se po svojoj volji. Kod svake promjene vlade nastoje slabići i pripuzi prikriti svoje grijehe prijavama tuđih mana i njima opasnih vrlina, ili gledaju popraviti svoje prilike tuđim štetama; a nevješta još i nesigurna vlast rado prikloni oba uha svim istinitim i lažnim denuncijacijama, da se riješi protivnika. Otud nastaju neugodni premještaji, trpki progoni, gorka otpuštanja, mučni zatvori i druga nasilja. Tako je bilo i tada, pa je i Marković bio ocrnjen kod vlade te dobio ukor „radi nekorektnoga političkoga ponašanja."

Ali on nije htio primiti ukora, već je napisao muževni utok, iz kojega vadimo ove značajne retke: „ . . . Što se tiče njegova političkoga ponašanja, to pokorno potpisani misli, da su pred visokom oblasti njegovu narodnu zanesenost, koju on priznaje, p r e t j e r a n o m naznačiti i označiti mogli samo takovi ljudi, koji nisu veliki ni gorljivi prijatelji našemu narodu; da, pokorno potpisani misli, da je njegovo postupanje preobzirno i mirno bilo u očigled najsramotnijim pogrdam, koje se ovdje često na javnih i privatnih mjestih na cijeli naš narod sipahu, u očigled tolikim protuustavnim i izdajničkim demonstracijam, izvedenim kadšto i od ljudi, koji došavši u ove predjele, znojem i suzami našega roda okvašene, siromašni, znojem i suzami našega naroda svoje uboštvo u zlato pretvo-

riše. Ako je usred takovih okolnosti potpisani, sin ove zemlje, svomu čuvstvu, koje po njegovom zvanju dobru i časti domovine posvećeno biti mora, kadšto u riječih oduška dao, to su te riječi uvijek bolne i žalosne nikad razdražljive ni pogrdne bile. Osvjedočen dakle, da ništa nezakonita ni ikomu pogibeljna nije nikada učinio, postupati će p. p. kako dosada tako i od sada po svom osvjedočenju, koje mu je s dušom i s krvlju sraslo, uvijek u granicah zakonom dopuštenih, te će proti svemu, što bi pod kojom godjer krinkom na duševnu štetu naše domovine smjeralo, sve svoje slabe sile žrtvovati; a drži za nemoguće, da bi radeći tako proti ikakovoj oblasti radio.

Budući da pokorno potpisani uslijed navedenih okolnosti ukor, koga mu je visoka vlada podijelila, za nezaslužen i nepravedan drži, to on moli, da bi taj ukor s njega skinuti blagoizvoljela." (Klaić s. d. 386. iz „Novoga Pozora" br. 49. od g. 1867.)

Bana se Raucha ta muževnost mladoga profesora i ponos pjesnika dojmiše, te mu ne učini ništa na žao. U toj se zgodi stari Rauch ponio baš kao pravi rođeni gospodin, koji nije u strahu za svoje gospodstvo niti u smiješnoj ljubomori i strepnji za svoj ugled zamjerio činovniku, što mu je ravno u oči pogledao.

Ali utok je Markovićev pravo zrcalo tadašnjih žalosnih prilika u Osijeku i u cijeloj Hrvatskoj, kako su već tada „ljudi prije siromašni, a poslije suzama i znojem našega naroda obogaćeni na nj najsramotnije pogrde sipali" i protiv njega rovarili.

Sreća je bila, što se mladi profesor usred tih nesnosnih prilika zaljubio i tako donekle zaboravljao nepoćudnu mu okolinu, te se pored školskoga rada „bratimio i s vilom pjesnikinjom", kako zgodno veli

Klaić. Pjesnik je znao po čitave noći probditi pjevajući uz crnu kavu, koju je uvelike uživao. Ja sam jošte šestoškolcem čuo pričati, da je Marković jednom tri dana i tri noći zatvoren u sobi na dušak ispjevao „Kohana i Vlastu". Plod mnogih nemirnih dana i besnenih noći bijaše zaista pomenuti romantički ep, koji se čini kao od jednoga komada saliven. Izdan g. 1868. pobudi silno udivljenje i svrati pozornost čitaće publike na pjesnika. Profesor D. Jambrečak sa zanosom ocjenjuje tu pjesan u „Dragoljubu" (g. 1868. II. tečaj str. 286. i dr.) pa veli, da je Marković „nadletio Mažuranića smjelim poletom, a nježnošću i tančinom — šaptom svojih misli i pjesničkih slika nadmašio. Jedino dubljinom i jedrinom i raznovrsnošću zaostaje" (str. 364.—365.). Ujedno ga hvali, što je prvi od naših pjesnika upotrebio jamb u toj pjesmi (str. 302.). Govori i o imenima epa prema imenima u Kraljodvorskom rukopisu (strana 348.—349.). Prigovara nekim kršćanskim mislima i riječima (n. pr. đavo, što je pjesnik izmijenio kasnije u „črt"). Kako su naši stariji bili oštri u kritici, svjedoče str. 412.—415., gdje se prigovara, da je pjesnik odviše zvijezda, šapta i lahora nabacao u pojedina pjevanja! Zamjera se i jeziku gdjegdje. Ali se u svemu pjesma s ushitom pozdravlja.

6. „Kohan i Vlasta".

U tom je djelu predašnji još gimnazijski dojam od Byrona natopljen i osvježen jakom strujom Mickiewiczeva pjesništva, ali pjesnik se Marković slobodno kreće i postaje originalan te dostizava oba uzora.

Ep ima sada pet dijelova, a sadržaj mu je ovaj:

I. Svadba. U pustome dosad gradu Tinu slavi se pir Kohana i Vlaste. Kohan je sin pređašnjega kneza Zaboja, a Vlasta je kći Kruvoja, sadašnjega kneza, koji misli, da je Vlasta Zabojeva kći i sestra Kohanu.

Na tom piru hoće Kruvoj da predobije Kohana i ostale plemiće za savez s Nijemcima, koje zastupa Durink. Savez će plemiću donesti svu vlast i slast, a kmetu terete i služništvo kao i kod Nijemaca. Kohan začaran ljubavlju spram Vlaste ne opaža zamke i ne sluša riječi Kruvojevih. Ali kad ih čuje i shvati, plane gnjevom na Nijemce i na kneza te odbija savez sramotan, štetan i smrtonosan po njegov narod. Knez se nato razjari, a i ostali bi plemići, pristaše kneževi, ubili Kohana, da ga knez ne obrani, a još više Vlasta zabrinutim krikom svojim. Knez šanu nešto tajanstveno Kohanu u uho, od čega se Kohan strese i problijedi — i bio bi posjekao kneza, da ga ne zadrža očajni vrisak Vlastin. Iz dvora ispade Kohan smućen i sav satrven, a u dvoru osta zatvorena Vlasta.

II. Tajne. Kruvoj se stari zavezao u duboke misli, koje sad izlaze na površinu: Na odru je mrtva Zabojeva žena Dragomira. Zaboj očajava uz mrtvu, a očaj mu Kruvoj još povećava svojom himbenom tugom. Knez od bola s'rvan moli lijeka, a Kruvoj mu daje otrova . . . Kruvoj će sam postati knez. To se je Kruvoj samo osvetio Zaboju, mrzitelju Nijemaca, komu je morao kao rob služiti i koji mu je bio prognao ženu Njemicu Hemu, kćer Durinkovu. Tad se sastaje s Durinkom i dugo se dogovaraju. Napokon mu Kruvoj uruči u plašt zamotano dijete, koje Durink odnese u Njemačku. Zaboja i ženu njegovu s novorođenčetom pokopaju, „al u dva lijesa sakrita je tajna". Kruvoj knezu diže konjanički spomenik od mjedi, a sam sjede na kneževski prijesto:

„U kov je dušu kneza mrtvog skrio,
Na prijestol kneževljiv je Kruvoj sio".

Sad Kruvoj traži svoju Hemu, ali nje nema više natrag, nego mu Durink iza tri godine donese curče lažući, da je to kći Zabojeva, neka se još u djetetu osvećuje mrtvome Zaboju.

I Vlasta odraste skupa s Kohanom na dvoru u djetinjskome milovanju, a za toga vremena nastoji Kruvoj izmiriti plemiće

svoje s Nijemcima, dok je Kohana mislio sputati uza se Vlastinom ljubavlju . . . A eto najednom diže se Kohan pred njime kano osvetnik, i duh se očev javlja u njemu, da raspali protiv njega sav puk . . . Ali se od te misli otrese Kruvoj, jer je Kohanu zavezao usta, te muče dolazi svake noći pod prozor zatvorene drage. Narod je željan mira, sit krvoprolića i pustoši hoće da nesmetan uživa plod svojih ruku, svoga truda. Po kneževini se raznosi glas o stalnu miru i savezu s Nijemcem, te ga većina rado prima, a tko se buni protiv toga, njega snađe zla kob: ili zasjedna smrt ili požar ili tamnica. Kmet se ne može domisliti varci tuđinskoj i kneževoj, jer nigdje nema prijatelja. A onaj Kohan, koji bi mu mogao tu varku otkriti,

„po narodu se taj ko sjena vuče,
I sluša ljehe, kako lažno buče . . .
Pa ipak blijeda njegva usta muče".

I Kohan očajan bije boj u sebi, ali ipak šuti i svake se večeri jadan dovuče pod prozore Vlasti. Još dva dana treba, pa će se sklopiti kobni savez. Kohan zadnji put čeka dragu, da sine na prozoru: ako ne dođe, znak je, da je mrtva. Vlastin se lik ukaza, Kohan u zanosu misli, da je to samo sjena pokojnice, pa se žali na njezina oca krvnika:

„Ja puku nisam odavao ništa,
Za život tvoj me strah i trepet tišta;
Na grožnje oca ja sam uvijek mučo,
U srcu bolnom tajnu sam zaključo!
Ta šapnuo mi Kruvoj, ljuta zmija:
Riječ jedna moja — tebe da ubija.
Ja mučah, trpljah — a on tebe ubi!"

Poslije Kohan razabra, da nije ono sjena, da je živa Vlasta, te želi k njoj, da mu pomogne i svjetuje ga u toj duševnoj muci. Vlasta ga zove sutra na sastanak, da mu jednu riječcu šapne i svu dušu cjelovom izdahne.

Kohan obeća doći pa se izgubi u noćnu tamu, a dvije se sjene (Durink i Kruvoj) u zakloništu muklo nasmiju za njim: „sutra će brat obljubiti sestru". Tako misli Kruvoj, ali Durink zna, da je Vlasta Kruvojeva kći, a njegova unuka, no Nijemac mrzi sve, što je od slavskog oca.

III. Ljiljani. Počinje sajnim opisom jutra, personifikacijom zemlje i sunca, kako se ljube poput Rodinove grupe Zemlje i Mjeseca, a prikazuje s krepčinom i plastikom Preradovićevom u „Prvim ljudima", ali s većom toplinom i nježnošću. Vlasta očekuje dragoga u slatkom čeznuću i zove milu, tajanstvenu, svetu noć, s kojom će i dragi doći. Ujedno se moli Bogu za svoj narod:

„Za sav rod slavski moli milost, spas,
Nek rod joj slavski ropska kob umine;
I još za jednu dušu ona moli,
Neumirnu, a s neumirnom boli."

U to zvijezda jedna zapane, a lijerov miris nošen lahorom dahne. Vlasta silazi u vrt i nabere ljiljanova cvijeća. Onda se povrati u tihu sobicu svoju sa cvijećem, te ju pomno zatvori, obuče se u svadbeno ruho i legnuvši sklopi oči, znajući da se već ne će dići ni dragoga vidjeti.

„Iz ljiljan cvijeća miris se izliva
I kružeć stvara lake, bijele slike,
Anđelke suzne, sjajne, bljedolike.
Već more vala mirisavih pliva...
Iz njih se kolo anđeosko diže
I prama Vlasti plije bliže, bliže
Te s pjesmom rajskom oko nje se vije.
Sve brže kolo anđelâ se toči...
I već za bijelu ručicu ju shvati,
U vis nebeski sobom ju uznese".

I Kohanu je taj dan jedva prošao, te pun nade pohiti k dragoj, kako mu je rekla — ali je nađe bez svijesti. Kleče uza nju i toči tihe suze, te se sipaju na dragino lice. Za čas ona otvori oči, „al u njih nije ovog svijeta sjaj". Zagrli ga i cjelune, te šane i izdahne.

„Nad mrtvom dragom dragi opet plako...
A mjesečina sjajna se nadvela
Nad dvoje dragih, dva mramora bijela".

IV. Mjedni konjik. Na velikom trgu nasred grada Greba o zapadu sunca tik do Zabojeva spomenika gori Perunov oganj na žrtveniku, a oko njega sakupljeni bodrički plemići i kmetovi

i četa njemačkih vitezova, među njima i knez Kruvoj na prijestolju. Sad je njegov čas, to je njegov dan, gdje će sebi osigurati vlast sklopivši savez sa Nijemcima. Već je glasnik počeo kupiti glasove u žaru, kadli zamoli riječ neki starac, koji priča o strahotama, što su ih on sam i njegova porodica podnijeli od užasne okrutnosti njemačke, tako da je prisegao smrt svemu, što je Nijemac, te se povukao u samoću. Ali sada na glas mira i trajna saveza umekšan i bezazlen pruža ruku pomirnicu Nijemcu, kad vidi,

„gdje se Nijemac jednom kaje
I prijateljsku ruku nam podaje . . .
Da vidim, gdje se domu vraća mir
I, gdje krv tekla, sad se slavi pir
Nas, vas nek jedna ljubav obuzima".

I starac se miri s Nijemcima, te sjede tik uz knežev prijesto i sklopi zavazda svoje oči. Sad opet kupi glasnik u žaru glasove, a Kruvoju slavodobitno sijeva oko, kadno se stvori Kohan u skupštini, a na rukama mu mrtva Vlasta. Tad Kohan stade otkrivati tajne laži, rovarstva Kruvojeva, kako je obećao ljesima (plemićima) u savezu s Nijemcima viteštvo, a kmetovima ropstvo; kako je njega samoga obavezao mûkom, jer će ubiti Vlastu, ako ga oda puku. Ali Vlasta se za puk žrtvovala i rekla mu na samrti:

„Ja umroh, narod nek ne umre moj,
Zamukoh, nek se muk razriješi tvoj!"

I sad ih Vlastin mrtvi lik moli, da nikomu ne izdadu domovinu dragu . . .

Ali knez pakosno raširi glas, da je Kohan poludio, te svi povjeruju i žale siromaha, pa dalje glasuju za savez s Nijemcem, a knez oglasi odluku skupštine. Tad jarostan i kao mahnit skoči Kohan te sipa strijele na izdajice i groznom kletvom proklinje sav narod:

„Podajte ruku Nijemcu, nek ju smrvi,
Nek njom ko pandžom od vas stvori strvi,
Nek bratskom rukom djecu vam zadavi,
Na bratskih grudih sav nek narod smlavi! . . .
Ko progonjena umirajte . . . pseta . . .
Kad jeste . . . pseta ropska, a ne ljudi!"

Neka im se zatre sjeme, dalje viče Kohan, u pustoš neka im se pretvori sva zemlja osim spomenika Zabojeva!

Ali Kruvoj skoči, da taj spomenik u ognju rastopi. I već liže plamen oko kipa. Nato se Kohan baci na koljena i moli se svesrdice Bjelobogu, da oživi kip Zaboja, neka spasi narod svoj:

„Nek mrtvi rod naš od propasti spasi,
Kad živa nema, da se za nj oglasi".

Ako ga Bjelobog ne usliša, onda nije Bjelobog, nego Crnobog, krvnik ne bog, tama ne svjetlo! . . .

Kad je Kohan dokrajčio svoje užasne kletve, baca se s Vlastom u oganj, i „u silan buket digao se plamen . . .

„Na konju Zaboj opet kô da žije!
Iz oka munja porazna mu gori,
Iz usta nijemih grom koreći ori,
Iz ruke mač mu osvetnički siže
Na zapad, gdje se prijestô knežev diže,
Kô da će sad da Kruvoja prorazi".

Zločincu se Kruvoju koža ježi od grozote i kao mahnit stade prema kipu buncati svoja tajna nedjela:

„Ti lažeš, nisam otrova ti dao . . .
Ja nisam brata sestrom oženio . . .
Još živiš — još ti otrov dosta nije —
Po drugi put sad rukom mojom pani . . !"

I nasrne s mačem na Zabojev spomenik, ali se onesviješten sruši pred njim. Svi se za čas skameniše — a onda trgoše mačeve, da raznesu izdajnika Kruvoja. Ali im bijes najednom utiša žrec Perunov Slavoj zboreći proročkim glasom.

V. Slavoj. Mireći braću razbija žaru sa glasovima o čelo Kruvojevo: „Prokleto djelo na prokleto čelo!" Sada treba novi život početi i sasvim obnoviti staro svoje biće. Sjeća se ljubavi i mira i sreće, dok nije tuđin među njih zavrgao mržnju, krvoproliće, nevolju, ropstvo.

„Nam sunce nije božje svjetlo više,
Već tamničara vječnog svjetiljka je,
Koj svagdan naše gledat hodi vaje,
Da vidi da l' mu roblje jošte diše"

(To su Šekspira i Preradovića dostojne slike!). I takov krvnik još dolazi, da se s nama brati, dok još imamo druge braće na daleko i široko, koje također „mori tuđinstva breme", pa ćemo se radije s njima uhvatiti u bratsko kolo, da se izbavimo zaedničkog neprijatelja.

„Nek slavstvo bude, što je bilo prije,
Nek sunca opet sveti žar mu grije
I blagoslovom r a d mu marljiv zori,
Nek svijet mu više ropska nije tama . . .
A uz rad p j e v se njegov svijetom glasi!"

Bojno oružje, darove tuđinstva, vratit će tuđincu; ali ako mačem na njih navali, tad će ga Slaveni dočekati trostrukim štitom.

Prvi je štit Zabojev kip i u njemu duh prošlosti, drugi je štit slovjenska pjesma, u kojoj se odsijeva prošlost i osmijeva budućnost; treći je štit — trobojni stijeg modar-bijel-crveni. Stoga neka polože mačeve, taj tuđinački dar, na Kruvojev trup. A kada i tuđin digne glas protiv silništva, kad i on bude prožet čovještvom, tad će se i s njime pobratiti, neka „tiranstvo svuda kleto pada, a da sloboda, bratstvo, ljudstvo svuda vlada." Svi zaneseni padoše na koljena, pa otpasuju mačeve i bacaju ih na Kruvojev trup.

U polutmici stoje Nijemci, od stida kriju rukama lica, mnogima suza teče. Slavoj pristupi k njima i bratimi ih ogrlivši jednoga od njih:

„Tad ljubavi se ljudske pjesma rodi . . .
Nek svi se jednom sljube svijeta puci."

U to se humak oružja nad Kruvojem ruši te ispod njega iskoči Kruvoj „ne čovjek nego vječne mržnje biće, u kome vječni ubojica sviće." On ode u mrak do Durinka, te se skupa izgube u noć, jer „na besmrtan su odsuđeni zloće mrak. I gdjegod narod u okove pada . . . Tu njihov tajan, gluh se korak čuje, Proklete duše njihove tu huje", kano prokleti duh u „Zloj kobi".

I tako bi među ljudima morala borba i prokletinja trajati do vijeka — ali se pjesnik nada, što više vjeruje, da će nestati onih zlodušnika, kad ljudi budu l j u d i, „j e r p r o l a z n a j e m r ž n j a, a l j u b a v v j e č n a".

S tim optimističkim stihovima, s tom divnom vjerom u vedriju bolju budućnost svoga naroda i čitavoga čovječanstva svršava pjesnik svoj ep, što ga je satkao zlatnim čunom Kollarova slavenofilstva, zahukao čarom Byronove i Mickiewiczeve romantike, kako je već dr. Branko Vodnik opsežno istaknuo u svojoj lijepoj i temeljitoj studiji „Franjo Marković" (str. 21. i d.). Samo se ne slažem s njime, što napominje (str. 50. i d.), da nije tražio ni poređivao motive „Kohana i Vlaste" u Byronovoj poeziji, jer tvrdi, da se Marković nije neposredno povodio za Byronom, premda ga je poznavao na izvoru, nego posredno tek po Mickiewiczevu byronizmu. Ja pak protivno držim, da se Marković ugledao jednako n e p o s r e d n o na oba pjesnika. Sadržaj „Kohana i Vlaste" smišljen je pod dojmom Byronove „Abidske vjerenice". I tu naime stari paša Đafir odgaja na svom dvoru lijepu kćerku Zulejku skupa sa mladim Selimom, tobožnjim svojim sinom, a uistinu sinom svoga starijega brata, koga je u kupelji žedna otrovao od pohlepe za njegovim imutkom i čašću, kao Kruvoj Kohanova oca radi želje za kneževskom vlašću. I Selim se i Zulejka od najnježnijih godina igraju i ljube kao Kohan i Vlasta i misle da su brat i sestra. Samo Đafir ih vara, da su braća, jer se boji osvete Selimove, ako dozna istinu o svom ocu, kako se i Kruvoj plaši osvete Kohanove, ali sam zavaran od Durinka drži svoju kćerku Vlastu sestrom Kohanovom, a Kohanu je nudi kao svoju krv, da ga učini neškodljivim.

Đafir sili kćer na udaju s nemilim, Kruvoj Kohana na savez s Nijemcima. U II. pjevanju zaroni Kruvoj mišlju u svoje strahovite tajne i tako nam

pjesnik duhovito iznosi pred oči prošle događaje. U Byrona priča Selim u tajanstvenoj pećini pašina vrta na noćnom sastanku Zulejki grozne tajne o zločinstvu njena oca, otkriva joj, da nisu braća, ali je ljubi ljubavlju jačom od bratske te je poziva, neka pobjegne od okrutnog oca, koji je hoće da dade za nedraga. Neka bježi s njime, vođom gusarâ, onamo, gdje nema prava ni zakona, ali vjere i prijateljstva, iskrenosti i smjelosti, osvete i jednakosti, u slobodu, za kojom žeđa i Kohan, ali samo zbog puka svoga, a ne radi svoje ličnosti kao Byronov moderni junak. Zulejka pogiba od ljubavi i čežnje za ubijenim Selimom prije nego dođe po nju nedragi, dok Vlasta uvenu zbog dragoga kao žrtva za svoj narod — romantika slavenska i odjek ilirstva u Markovića.

I uopće ona privlačiva tajanstvenost, kojom je zadahnuta „Abidska vjerenica", prožima još više Markovićev ep. Selim sa silnom emfazom navješta Zulejki strahotne tajne u I. pjev., a u II. ih otkriva skupa s tajnom svoga odgoja, s tajnama svojih osnova, kako je dospio u društvo gusarâ, kako će se oboje s pomoću gusarâ osloboditi pašinih okova. Tim je čarom tajanstvenosti obavio i Marković svoje djelo od početka do kraja tako, da mnogi čitalac, ako pomnjivo ne pazi, ne zna, da Kohan i Vlasta nisu braća, i što biva od njih na koncu.

I u pojedinostima ima nekih reminiscencija između oba epa. U „Abidskoj vjerenici" prikazuje se odmah na početku sijedi Đafir-paša, kako na divanu sjedi i kako mu neka tmurna misao viri iz oka, ali je sakriva, jer „nepomično čelo pristupa ne da k onome, što duša zatomiti gleda". Ipak mu ne uspijeva vanj-

štinom prikriti unutarnju borbu. U „Kohanu i Vlasti“ također

> „Knez, Kruvoj stari, u počelju sjedi . . .
> Čas zbori mladoj, čas potmulim okom
> Sve amo tamo igra, ko kad barom
> Prolijeće plamik varavim si žarom,
> Čas mišlju pak se zabavi dubokom . . .
> Potamnjele mu provedre se oči . . .
> Dok pogled mu se čudan ne ukoči,
> Pak, kao brižan misli kriti tajne . . .“

Tek je situacija, kret sličan, ali kolika originalnost izbija u Markovićevu slikanju!

Byron s neobičnom toplinom a s poznatom svojom krepčinom pjeva o Zulejki, da je krasna kao prva smrtnica onoga dana, kad je od prijevarne zmije, koja poslije posta slikom njena srca, premamljena bila, da postane još zamamnija; da je draga kano sanja, priviđenje, što nesretnika u snu tješi, te mu u eliziju pokazuje zlato ljubljeno prije ili mu na nebu prebraja one, koje je oplakao na zemlji; da je slatka kano spomen pokopane ljube, a čista kao djetinjska molba, što se k nebu nevina diže. I Marković s jednakim žarom, ali s većom nježnošću, a bez pesimizma ili bockava razočaranja Byronova opisuje Vlastu:

> „Gle, kako j' oči oborila mlada,
> Ko dijete zlatne kad u sanke pada,
> Ko anđel, sustav na putu iz raja.
> Preslatke slike čarobnoga sjaja,
> Što oči njene poniknule zriju,
> Ko zaslon svet bijele vjeđe kriju“ i t. d.

Kako u cjelini, tako i u pojedinostima sačuva Marković uvijek svoju izvornost i snagu. Zato mi se ne

čini sretnom tvrdnja dra. Vodnika (s. d. str. 32.—36.), da je naime Marković crpao motiv 4. pjeva „Mjedni konjik" iz tri izvora: iz pjesme Puškina „Mjedni vsadnik", pa iz Mickiewiczeve pjesme „Pomnik Piotra Wielkiego", te iz libreta Mozartove opere „Don Juan" od Lorenza da Ponte. U prve se dvije umjetnine, osobito u Mickiewiczevoj (poredba Mark-Aurela s Petrom Velikim), sasvim drugo prikazuje, nego što u Markovićevu spjevu. Jedino dopuštam, da se u libretu Lorenza da Ponte podudara s Markovićevim „mjednim konjikom" ta pojedinost, što se mjedeni konjik osvećuje svome krvniku za njegovo nedjelo. Ali i to je mnogo stariji motiv i od Lorenza da Ponte, a potječe iz Aristotelove poetike. Tu, gdje „il maestro di quei che sanno", kako ga zove Dante, raspravlja o tragediji, govori i o prednostima neočekivanih događaja u drami, pa navodi primjer, kako zločinca nenadano ubija mramorni kip.

To je pak Markoviću jamačno bilo poznato iz prvoga vrela kao klasičnom filologu-grecistu. Osim toga je pjesnik imao pronicavo, izoštreno oko za prirodne pojave male i velike, za igru svjetla i mraka, koji u nekim časovima podaju život i mrtvim stvarima. A osim toga je i po svome zanimanju bio fini psiholog, te je i po Vodnikovu mišljenju „obradio poznati već romantički motiv potpuno originalno i plastično" (str. 32. s. d.), a „za veću psihološku motivaciju Kruvojeva bijesa, koji gleda pred sobom živu utvaru, veoma zgodno udesio lomaču i taljenje kipa na lomači, jer time dobiva fantastička živa prikaza konjika veće gibanje i silniji dojam" (str. 39.—40.).

Ali pored svih tih slučajnih ili hotimičnih sličnosti koliko ima tu izvrsnih, samoniklih opisa, divnih pri-

zora, uzvišenih misli i dubokih osjećaja; koliko topline i miline, koliko strahote i nježnosti.

Ako se i vidi moć njegovih uzora, što i sam pjesnik iskreno priznaje u uvodu 3. izdanja, to ipak oduzima djelu njegovu daleko manje vrijednosti i samostalnosti, nego što Vergilijevim i Horacijevim pjesmama umanjuju cijenu njihovi grčki izvori. Tako ni krasnim kipovima Berninija ni Michelangelovu Mojsiji ne smeta zadah klasičke starine, da ne budu samostalne sjajne umjetnine. I kaošto je duždeva palača u Mlecima nadahnućem klasičke umjetnosti začeta, pa ipak kano samostalno uzor-djelo renesansnoga graditeljstva sjaje vijekovima, tako će i u hrvatskoj lijepoj knjizi pored „Smail-age" blistati kao nepatvoreni alem-kamen Markovićeva pjesan „Kohan i Vlasta".

U snazi prikazivanja nježne ljubavi između oboje mladenaca ne zaostaje ni za Byronom ni za Mickiewiczem, a sukob među Kohanom i Kruvojem dramatičnošću nadmašuje sraz između Đafira i Selima, kao što i opisi krajišta ne zaostaju za Mickiewiczevim orisima mile mu domaje Litve.

Već sam početak sa svojom zagonetnom antitezom između pučkog nagađanja o strahoti u gradu Tinu te između istinskoga veselja na gozbi poput nekog preludija daje naslućivati budući sadržaj, buduću buru crnih događaja kao u dramama Šekspirovim. A oni prekrasni opisi dvorane u gradu, iskićene po stjenama oružjem i kipovima domaćih slavenskih bogova sa značajnima po njih atributima takme se svojom plastikom s Ovidijevim opisima. Onaj ocrt gostiju kod stola odlikuje se pronicavim socijalnim, fiziološkim i psihološkim opažanjima (str. 6.), gdje

„Uz pjesmu, šalu gosti vrijeme traju,
I napitnice mnoge zaređaju,
Davnine slavne još se spominjaju
I blagoslovi novom braku čuju.
Pak jedan s drugim o bojevih zbori,
Junaštvo svoje hvaleć rogobori
I djedovske im pridodaje čine,
Pak sluša, dvojeć, druga si vrline.
Pritajiv glas pak drug sa drugom šapće" itd.

Ali okanimo se zasad isticati i nabrajati pojedine krasote, nego da ogledamo, ima li što u epu suvremeno, jer dr. Vodnik (s. d. str. 22. i dr.) tvrdi, da je tek ljubav za slavenstvo, a mržnja na nijemstvo u „Kohanu i Vlasti" odgovarala duhu onoga vremena g. 1868. Ja držim, da ima i drugih aktualnih stvari u djelu, a mržnjom na Nijemce ubio je pjesnik, što se veli, dvije ptice jednim mahom: mislio je na sve naše davne i sadanje neprijatelje. U govoru će kneza Kruvoja (str. 9.—11.) naći pomnjiv i pozoran čitalac toliko suvremenih činjenica i opažanja, od kojih su neke i danas od vrijednosti, te se ponavljaju po prirodnom, historičkom, a i po Nietsche-ovu zakonu, kadgod nas trebaju naši susjedi i gospodari. Onda se sklapala nagodba s Ugarskom.

Evo nekoliko riječi Kruvojevih, kojima nagovara svoje Bodrice na savez s Nijemcima:

„ . . . margrof Durink do nas se uputi,
S kim mnogi vâs su prijatelji davni,
Da ponudi nam s Nijemci savez slavni . .
Jur poli svijeta vladar nedobitni,
Podjarmit možan i naš kraj sitni
Nas slabe Nijemac za premce si broji

I prijateljsku ponuđa nam ruku —
Naš prije vrag, sad želi biti naš brat —
Nam Bodricem, on — njemški orijaš."

Sebe i svoj narod što više poniziti i umanjiti mu vrijednost, da se ne uzda u se i da bude jeftiniji kod sklapanja saveza, a uzdići dušmanina, to je svagdanja muzika i današnjih malodušnika i sebičnjaka. Ili zar nije i danas mudrost prezirati svoje, a dičiti se tuđim, čemu je i Preradović prigovarao? Zar i danas ne odbijamo i mrzimo svoje plemenjake, a hvatamo i slavimo nesrodnike, te dokazujemo diku i korist takovih saveza, kao i Kruvoj:

„Nu dični savez taj nam još i prudi.
Plah, neuk nam je narod, svoje glave;
Okružuju ga puci divlje ćudi,
Što nas i Nijemce ratom uvijek strave,
Po govoru nam srodni, ali razni
Po mislih, težnjah. Tko još da bulazni
O srodstvu s njimi, zajednici, slozi —
Sačuvali nas toga vječni bozi!
Sa slabim slablji, to je društvo smiješno.
Ojačimo se sami, to j' uspješno,
Pak onda s drugim ručiti se smijemo."

A zar nisu dalje riječi Kruvojeve odjek misli i govora onih vremena, kad je kmetstvo u Hrvatskoj dokinuto prenaglo, bez priprave, ne postepeno, te je od prenagljenosti i nespremnosti nastradao i omraženi vlastelin, nenadano lišen radne snage (kmetova), i kmet mrzitelj, ostavši bez sjemenja i drugih pomagala potrebnih mu u novom položaju nenadane samostalnosti. A jaz mržnje jače pukao među njima.

Stoga se tuži Kruvoj (str. 9.):

„U nas je svaki svoj, mi svi gospodujemo,
Kmet, ljeh i župan u nas je sve jedno,
Svak svoj je, a svi? Krdo slabo, bijedno!
Sloboda svakog svim je skupni grob.
U Nijemca plemić vlada, kmet je — rob.
I u nas tako budi!...
Ljeh nek bude prvi
U zemlji, koju spasi svojom krvi...
Nek za njega se kmet u miru znoji!
To ište svih nas korist, razum, pravo."

Nesređenost ondašnjih prilika društvenih rišu i ove Kruvojeve riječi:

„A naše kmetstvo, lijeno, svojeglavo,
Još gospodara, da njim vlada, treba,
Inače soli nestat će mu i hljeba,
Dan na dan će ga trijet prosjaštvo više,
Ta sada već od bijede jedva diše."

Uza to su počele seljaštvo u ono doba rastakati i ništiti diobe starinskih zadruga, čega se već dotakao pjesnik u „Domu i svijetu" (str. 113. i 134. do 135.), gdje i silom, batinom hoće da opameti bijesna diobenika Blaža Čupena. Zato meće u Kruvojeva usta besjede: „A tko da čuva od propasti kmeta? To nas, nas ljehâ briga nek je sveta." A jer je kmet slijep i nerazuman, da to razabere, te ne bi prihvatio svjeta očinskoga, stoga „što s dobrim ne ide, nek se vrši silom", jer je već krajnje vrijeme, da ne propane sav narod, da ne zagospodi zemljom tuđin.

To su bili nazori tadašnje gospode poslije ukinuća kmetstva (1848.), a da je bilo više pameti s obje

strane, našlo bi se bilo dodirnih točaka; ali s jedne oholost i kratkovidnost, s druge mržnja i tvrdoglavost spališe sve mostove među oba staleža.

A nije li u daljim riječima Kruvojevim prikrit žalac protiv sličnih suvremenika pjesnikovih? Pristaše će saveza naime njemački car sjajno nagraditi: nadariti plemstvom, a kmetove sniziti na roblje, samo neka ljesi izvojšte savezu većinu, da narod sam u vijeću privoli na svoju štetu. Najvećega pak protivnika Kohana miti knez najljepšim zemljištem i obavezuje najnježnijim, ali i najčvršćim vezom — srcem svoje kćeri. Uvijek aktualna, premda jako stara, politika i diplomatika.

A srdžba Kohanova na taj savez kao na izdaju domovine zar nije nalik na suvremenu mržnju i ljutu odbojnost protiv svakoga saveza na štetu Hrvatske. Već Jambrečak veli (Dragoljub 1868. str. 349.): „Pjesan ova ovom glavnom mišlju (domoljubivošću) svojom nikad nije mogla u zgodnije vrijeme izaći, nego u naše, gdje tolike plemenite duše s velikim nepouzdanjem i tajnom bojazni pogledaju u kukavnu budućnost, koja se narodu našemu sprema . . ." Dapače se čini, kao da je i Marković tada pristajao uz onaj maleni broj otpornika spram opće struje, što dokazuje toplina i žar, s kojim zadahnjuje i prožiže Kohana i njegovo nastojanje (str. 11.—12., 14.—13., 32.—33., 57.—59., 60.—61., 62.—63.), pa govor Slavojev u V. pjevanju. I kao što ima u Brunu i u njegovu Buniću, tako ima i u Kohanu nešto bića Markovićeva, te je takov ostao i kasnije nepomirljiv protivnik tuđinstva, kad je već zreo čovjek i narodni zastupnik u hrvatskom saboru sa svim plamom svoga srca i uvjerenja branio prava narodna odbijajući tu-

đinsku bujicu i poplavu u obliku različitih naredaba i zakonskih osnova.

U Kohana je pjesnik ulio svu svoju dušu, sav svoj mladenački patriotizam, sve svoje milje i omilje, svoje nazore narodnosne i vjerske, a u „Mjednom konjiku" uzvisio ga do titanizma, do bogoborstva. Zato držim, da nema pravo dr. Vodnik, što veli, da Markovićev Kohan nije titan poput Mickiewiczeva Konrada i da Marković povodeći se za glasovitom Mickiewiczevom improvizacijom Konrada silno zaostaje za njom (s. d. str. 42.—43.). Ponajprije nije sretna poredba, jer u epu i nema pravoga titanizma, koji može izbiti donekle na vidik samo u drami, gdje junak nije sputan prijekom nuždom, kao u epu, nego ima svoju slobodnu volju za rad. Mickiewiczevi su „Dziady" neka vrsta romantičke poljačke drame, zato je junak slobodniji, dok je Kohan epski junak te sapet okolinom i sudbinom, pa jadikuje radi kobnog udesa kao Ahilej na žalu majci ili Odisej kod Kalipse i Alkinoja bez ikake poze na način prirodnih ljudi.

Što se Kohan ne bori, ne udara mačem na dušmane, već se samo iskaljuje riječima, psihološki je opravdano, jer je duševno slomljen ličnom i narodnom nesrećom, te bi morao sjeći svoje zemljake. A toga se auktor — Kohan žaca i u drugim pjesmotvorima i u svojim kritikama o tuđim djelima. A na onome je mjestu zgoda, na kakovu misli Emerson, gdje je i riječ djelo, i to veće djelo i junaštvo i veća borba, nego mačem mahati, jer ta riječ otkriva izdajstvo, otvara oči svemu narodu, donosi mu spas — a stoji glave govornika. Dr. Vodnik zove Konrada titanom, jer poziva Boga „u boj na srca, on hoće vladu duša, ali Bog šuti, a pjesnik u svome titanizmu

krikne, da Bog nije ocem svijeta, nego — (čuje se glas đavola) Carem" (najgroznija riječ za Mickiewicza) (s. d. str. 41.—42.). Pjesnik se dakle ili Konrad ne usuđuje reći Bogu c a r, već to daje đavolu u usta, pa ipak je titan, a Marković-Kohan usmjeljuje se dobaciti Bogu, kad ga moli za spas naroda:

„A umirućeg ne uslišaš li me, —
Tad C r n o b o g si, i č r t (vrag) ti je ime!
Tad na te pada miliona krv,
Od miliona ti si stvaraš strv,
Da jastrebljim ih kljunom trgaš, dereš,
Od kosti njinih prijesto sebi stereš!
Tad svjetlo velo, vjekovito nisi,
Tad bezdno mraka tamničnoga ti si,
Nesmiljena si grobna, trula noć,
Tad izdišuć te proklinjem i kunem!"

To nadilazi i titanizam pa prelazi u satanizam.

Konrad poziva tek Boga u borbu na srca za vladu duša, i zato je titan, a Kohan nije titan, koji se, premda spreman na smrt, prijeti Bogu:

„Za čas ću umrijet, k onim zvjezdam doć —
U pest ću zvijezde zgrnut, da ih sunem
Ko vrele kletve u strašno ti lice,
Nek vijekom na te padajući nice
More se suzâ slavskog roda sipa,
Nek kletva moja vijek na tebi gori,
I s kraja na kraj vasionom ori!"

Zar je tu Kohan prikazan manje snažnim, kad je za svoj narod dao, što je najviše i najmilije i najsvetije imao, sebe i Vlastu žrtvujući na lomači —

i Bogu se zamjerivši, samo da oživi duh svoga oca, obumrlo srce svoga puka:

„U rujnom svjetlu sred plamena bijela
Dvije čudne slike, dva zasjaše tijela . . .
Za čas nestao i zadnji im znamen".

Ja ne držim, da Marković tu, ako se i povodi za Mickiewiczem, tako silno zaostaje za njim, jer povijest književnosti i umjetnosti i nauke dokazuje, kako zna i oponašalac dostići, da i prestići katkada svoj uzor. Tako nadmaši Ariosto Bojarda, Goethe u „Faustu" i „Reinecke Fuchs" svoje preteče, Mickiewicz Goetheova „Hermana i Doroteju" svojim „Gospodinom Tadijom", a „Mignon" dostiže Byron svojim uvodom u „Abidsku vjerenicu"; tako dostiže u umjetnosti Michelangelo svoje uzore klasičke, Meštrović Rodina, u nauci Kant Platona i Hume-a itd.

Ili dr. Vodnik valjda misli, da posljednje riječi Kohanove: „Il čuj me, rod moj spasi, ne umori! Uskrisi oca iz mjednoga kipa!" da te riječi nakon svih onih grožnja i kletava oslabljuju dojam pređašnjega proklinjanja i prijetnja. Ali ja držim, da i te besjede utiskuju Kohanu — pjesniku značajnu biljegu, da mu i nakon sumnje i kletve još ne ponestaje svaka iskrica nade u spas naroda svoga — slavensko veliko srce ne očajava, slavenska naivna duša očekuje i nemogućnosti. A i psihološki je Kohan vjerojatnije više ljudski prikazan, nego da stoji u ishitrenoj nanaravnoj pozi Horacijeva „pravednika i nebojše" (ode III. 3. 1—9.). Ta ni gorda Nioba Ovidijeva ne ostaje do kraja tvrda i prkosna bogovima, nego je slomi ljubav materinska, te skrušeno moli za život posljednjega djeteta. I kralja egipatskoga Psamenita i majku Jugo-

vićâ na koncu konca skrši i manji bol, kad se srce njihovo već napunilo i nabreklo predašnjim većim jadima.

Nego je i završetak epa značajan za pjesnika. Kolikog se on zagrijavao za Kohana, ipak na koncu ne vodi narod k spasu Kohan, nego svećenik — žrc Slavoj (Štrosmajer), kao da je pjesnik htio spojiti tjelesnoga borca, junaka sablje, sa duševnim pregaocem. U Kohanu je Marković predočio i u djelo pretvorio ovu Preradovićevu misao iz „Pustinjaka": „Ti da sjaješ, gorjeti je nama". Fizički bojovnici moraju samoprijegorno izgibati, a duhovni junaci, narodni svećenici, vode otačbinu k pobjedi i miru poput Slavoja, kome je pjesnik našao pralik i motiv u prosvjetnome radu biskupa Štrosmajera, kao kulturnoga vođa hrvatskoga naroda, koji je kano slavenofil nastojao podržavati sveze sa svim plemenima slavenskim. A to i pjesnik ističe (str. 70.) u govoru Slavojevu:

„Al ima, ima braće našeg puka:
Daleko slavsko prostire se pleme,
I njih ko nas tuđinsko mori breme,
I njih neblaga tuđa ruka tišti
I njihov vapaj s našim k nebu vrišti;
To, to su naša rodna, bolna braća,
Nek s njihovom se naša ruka hvaća!"

Stoga ne držim, da ima dr. Vodnik pravo, kad veli u svojoj lijepoj inače studiji (str. 45.), da je „budućnost bodričkih Slavena pusta, prazna, tek je spasena riječ sloboda, ostala je vjera slavenska čista, ali narod nema svojih vodiča." Ima vodiča, ali ne s mačem, već duhom, uljudbom, čovještvom, ljubavlju; čuvajući vjeru i običaje svoje, sve biće narodno, a

iskorjenjujući domaće izdajnike spasit će narod slobodu. Ta pjesnik to simbolički u govoru Slavojevu potkraj izriče. Ako neprijatelj navali na njih, štitit će ih prvo Zabojev kip, t. j. duh prošlosti, uspomena djedova; drugo slovjenska pjesma kao u „Lilli Venedi" od Slovackoga, ta čarobna moć, koju je i Grk slavio u Linu i Orfeju i Arionu, u njoj se odsijeva prošlost i osmijeva budućnost; trećim je štitom trobojni stijeg kao sastav nebeske ljepote i strahote. Tu je pjesnik transcendentalan kao i poljački pjesnici, njegovi ugledníci; predaje se u ruke viših sila duševnih, samo nije onako mističan kao Mickiewicz pod dojmom Towijanizma ni tmuran i očajan kao Slovacki, već vedar i optimističan vjerujući još sveđer u ljudsku prosvjetu, pravdu, čovječnost, ljubav, do koje će provesti čovječanstvo Slaveni u smislu Herdera i Kollara i Preradovića („Zvanje Slavjanstva").

Zato je pjesnik i posebnu ljubav Kohana i Vlaste obradio tako fino, tako baršunasto-mekano, tako slatko, toplo intimno, kako samo Toma Moore znade pjevati o ljubavi muškarca i žene (n. pr. u „Pričama anđela"). Kada Marković govori o prvoj ljubavi, onda se čini, kanda sabira svilna vlakanca zapadnoga rumenila, te od njih plete čaroban vijenac oko glave zaljubljenih mladenaca (str. 5., 7.—8.), pa ga pospe svjetlucanjem zvjezdica, iskrenjem snježnih kristala i tajnovitim blistanjem suzâ (str. 28., 29., 33., 34. id.), da ih sakrije neprozirnim plaštem tamne noći (str. 37.), pa da ih opet pootkrije i rasvijetli mekim rudežom zorinih trakova, te poljepša žarom sunčanih zraka, odsjevom rose i šarom cvijeća (str. 39.—40.). A onda ponovo prede tanke sjajne niti bajne mjesečine (str. 41. i d.), te od njih i od noćnog

lahora i od šaputanja lišća satkiva tajanstven baldakin, pod kojim će se dragih dvoje sastati za posljednji put. Sav je treći spjev „Ljiljani" satkan od takih divnih konaca, a izvezen zlaticom žicom i nakićen sićanim biserjem.

Uopće je pjesnik u ovome epu prosuo toliko ruža i ljiljana, toliko ulio topline i žara, toliko nabacao boja i sjaja, toliko upleo uzvišenih misli, toliko udahnuo čuvstva, toliko bujnosti i byronske rječitosti, da ne znaš razabrati, što je krasnije, jer te raznolikost ljepotâ svaki čas iznenađuje i sili na dalje čitanje više nego u „Domu i svijetu".

Tu ima nježnosti i dragosti, tu je veličajne ljepote i strahotne krasote, prizora od najjednostavnijih do najzagonetnijih, od najbezazlenijih do najgrozovitijih. Stoga možemo reći, da je dubinom i raznovrsnošću dostigao Mažuranića. Koga da ne razdraga i ne raznježi onaj divni opis Vlaste na gozbi u I. pjev. (str. 5.) s onolikim obiljem sjajnih poredaba, za koji smo već spomenuli, da se takmi u ljepoti s Byronovim opisom Zulejke:

„Gle, kako j' oči oborila mlada,
Kô dijete, zlatne kad u sanke pada,
Kô anđel, sustav na putu iz raja.
Preslatke slike čarobnoga sjaja,
Što oči njene poniknule zriju,
Kô zaslon svet bijele vjeđe kriju.
A zlatni prami lebde joj nad čelom,
Kô sunca traci po ljiljanu bijelom.
Po lišcih zora stidljiva joj rudi,
Sunašce žarko sviće joj u grudih.
A oči, kad ih dragome uzvine,

Kô tajstveno da modro nebo sine,
Preblago, milo, beskrajno i tio,
U koga skutu zvijezda sjaj se skrio.
Tê oči krotke, nevine, djetinje,
Al pune čara čudna, tajinstvena,
Kô bajka, puna bisera skrivena,
Isijevaju sve ljubavi milinje.
Usta joj rujna šute utišana,
Kô ružin pupolj, što se tek otvara
Pod slatkim žarom cjelova sunčana,
Da mirisom si njemu odgovara.
A ispod tanke tkaninice vela
Tihano snježne dižu joj se grudi,
Kô jezero kad mjesečina bijela
Prekriva sjajem, a iz dna mu bajni
Zvuk zvona javlja o hramovih tajnih,
Što začarani pod vodom se kriju".

Te je posljednje stihove i taj motiv pjesnik god. 1871. izgradio u krasnu baladu pod natpisom „Zvono iz dubine". Na str. 6.—7. opisuje strašnoga tajanstvenoga Durinka, te prema Mažuranićevu „Smail-agi" u „Četi" kaže za nj: „A Durinkom bi šapćući ga zvali".

Ovakih reminiscencija na „Smail-agu" ima više, te stoje ponosno i dostojno o bok Mažuranićevu izvorniku. Tako na koncu I. pjevanja stihovi:

„U lancih, vidiš, gdje se anđeo moli,
Al ne za svoje, već za tuđe boli.
Nu valjda oko žalno ti se muti:
To ne će valjda anđeo biti bijeli,
Ta kako bi ga u okove speli?"

Isporedi i na str. 42.—43. opis noći s mjesečinom nad krajištem i kućaricama:

„Nad zemljom mjesec bijel pokrovac sveo,
Kô da je djevi bijel mrtvački veo,
A zvijezdâ pruga ponad nje se svila:
To anđela su sjajna pala krila,
Plačući što je zemlju preklopio,
Ah zemlju, gdje je narod poginuo,
Tišinom lahor kadšto dahne tio,
Kô da se uzdah samrtnika čuo . . .
U mraku tamo kolibe se gube,
A tamo ih mjesec bljedilom pokriva,
Kô da nad grobnim mogilami sniva.
Na nebu zvijezde plačno, tužno blište —
Slavskoga puka tužne to su duše,
Što slute, da će ostavit nebište,
Jer zlotvori će s visa da ih ruše . . .
Na groblju slavskom bit će suze rosne,
Igračka tužna bure nemilosne!" itd.

Ti stihovi sjećaju onih čuvstvenih mjesta iz „Smail-age" u „Haraču":

„Usred polja mirna, pusta . . .
Bijeli se čadorje bijelo
Na tihotnoj mjesečini
Kô golemi grobovi pod snijegom . . .
Grobovi su, mniš, otaca
Slovinskijeh".

Baš to krasno mjesto u „Haraču" ističe osobito i hvali s najvećim zanosom Marković u uvodu svoga izdanja „Smail-age" iz g. 1876. A čini se, da ga je to mjesto već sada tako zanijelo, da se je hotimice

ovdje u „Kohanu i Vlasti" poveo za njim i, kako se meni vidi, baš dosegao sjajem svoje dikcije i čarom svoje čuvstvenosti. Ima jošte po koja sitnija reminiscencija iz Mažuranića, što nije čudo, kad je pjesnik „Smail-agu" nada sve cijenio pa se nije žacao uzajimati kao ni Gundulić iz Čubranovićeve „Jeđupke" poznate one stihove: „Bila su vam brašna hode A poskupo hladne vode" itd. Mažuranića sjeća i česti apostrof čitatelju ili dijalog upotrebljen osobito u tužnim, elegičkim prizorima. To on sam hvali u uvodu „Smail-age", a našao je to i u Byrona i drugih modernih epika; n. pr. (str. 31.—33.):

„Da čuješ hlapat bolnog srca burni,
Da gledaš suza gorcijeh potok žurni:
Zar ne bi rekô, da na svijetu veće
Od one sveze ne imade sreće?
Ah, ti bi rekô, al' bi rekô krivo!"

I tu pjesnik spaja Gundulićeve i Mažuranićeve tonove u krasan sklad.

Kako li idealno čisto shvaća pjesnik šutnju dvoje dragih na gozbi sred buke ostalih gosti:

„A što će riječi Kohanu i Vlasti,
Kad neizjavne rajske su im slasti?
Kad oko u oko zaronivši tone,
Divotu, čar i sjaj sav vasione . . .
U oko oko blaženo preljeva,
Te jedno drugom svijet taj cijeli daje" . . .

Sasvim različno od Lava Tolstoga u „Kreutzerovoj sonati", koji drži taj muk prikrivenom požudom tjelesnom posve protivno od Maeterlincka!

5

Ta idealnost i čistoća čuvstvovanja odaje pjesnika kao pristašu Platonove filozofije, od koje već sada svjetlucne po koja iskra (dok će se u „Karlu Dračkom" jače odraziti), n. pr. na str. 25. kod sastanka Kohana i Vlaste:

„Molitvu čiste k nebu pošlji duše,
Ljubavni uzdah pošlji u one vise:
Sjaj s neba tom će sjaju ozvati se".

Pjesnikova čuvstvenost nije mirna, umjerena, klasička kao u Mažuranića, već nemirna, uzbuđena, te probija i neke klasičke mu personifikacije, kakva je ona na početku III. pjevanja, gdje se prikazuje zemlja u osvitku čekajući sunce. Sjajna je to personifikacija zemlje i sunca, ali ne mirna i sređena kano u klasika, već nervozna i živahna kao Berninijev David, a uza to mekana kao Canovina Paolina Borghese, što joj pridaje još veću dragost i zamamljivost. „Sav trepet duše draga (zemlja) s dragim (suncem) spaja, U moru pijeva grle se i sjaja!" kliče pjesnik kao za kontrast Rodinovoj grupi „Rastanak zemlje i mjeseca".

I Vlasta tako nestrpljivo i čeznutljivo čeka Kohana kano u Puškina nježna Tatjana Onjegina:

„Ah on! to ide on, to ide on! . . .
O dođi, noći, s tvog otajstva čarom,
O dođi sjajna s tvojih zvijezdâ žarom . . .
O dođi tiha, tajna, sveta noći,
O dođi, tad će i on, — i on doći".

Stoga se pjesnik i u najveličajnijim prizorima priklanja onoj starinskoj filozofiji, koja nalazi praizvor svega u kretanju, u Heraklitovu *πάντα ῥεῖ*, kao i

onoj, koja drži nemirni skakutavi oganj pratvarju i vrelom svemu stvorenju, te naziva oganj „svestvornim". I Kohan moli (str. 62.):

„U s v e t i o g a n j tvoj, al sad oskvrnut,
Da umrem, s mrtvom dragom ja ću srnut,
N e k naša smrt m u s i l u svetu v r a t i,
Nek s t v o r n i m žarom opet počne sjati,
U mjedni kip taj ž i v o t n e k u l i j e,
Nek slavni Zaboj opet sad ožije",

kako moli i proročica Rosa, sestra Lille Venede, u Slowackoga, da iz ognja i pepela nikne osvetnik narodu Venedâ — kralj Duh. Ta Kohan u očaju vapije (str. 63.):

„Nek mrtvi rod naš od propasti spasi,
Kad živa nema, da se za nj oglasi."

Tu je istu misao Preradović nakon dvije godine izrekao u sonetu pokojnom patrijaru Rajačiću: „Pomozite mrtvi bar do sreće, Kada živi ne mogu il ne će".

A možda pjesnik s istoga uzroka filozofsko-orfičkoga i pjesmu narodnu budnicu drži štitom spram neprijatelja (str. 71.), kaošto joj je i stari Helen u liku Lina, Orfeja, Amfiona i dr. pripisivao kulturnu i obrambenu moć spram divlje prirode. Pa je pjesniku mogla služiti dokazom za to i demokratska marseljeza franceska kao slavodobitnica nad aristokratskom Evropom. A i Slowacki u pomenutoj već drami „Lilli Venedi" vezuje spas čitavoga naroda o uspjeh pjesme i harfe. Kao da i Preradović smjera na tu čudnu osobitost u onoj: „Dudari ste i guslari, Vi, Slaveni, svirat znate Samo drugim na veselje!"

Zato i sklada Marković onako divnu himnu slavenskoj pjesmi (str. 71.—73.) poput Preradovića u „Rodu o jeziku" ili u „Jeziku roda moga" ili kao Zmaj Jovanović u „Pesmi o pesmi", te završava:

„Sva prošlost naša u pjesmi nam svijeti,
I sva budućnost iz nje se osmijeva,
Sva ljepost u nju svoje trake slijeva".

Ni Preradović nije poetičnije, premda jednako jezgrovito, izrekao tu istu misao stihovima: „Sva je naša povjesnica Velik samo zbor pjesama", što ju je kasnije S. Kranjčević ponovio u pjesmi „Pred knjigom povijesti roda moga" riječima: „Ta sva povijest roda moga S guslinih se žica čuje".

I ondje, gdje bi čovjek prema situaciji očekivao mir i hladnoću opisa, n. pr. (str. 46.—47.) na prizor mrtve Vlaste u njenoj odaji, i tu je pjesnikova mašta nemirna i razigrana. On nastoji uljepšati mrtvu igrom svjetla mjesečeva i odrazom posljednje joj misli na licu — protivno od Malčevskoga u „Mariji", koji istim sredstvima još strašnijom čini i naruži pokojnicu: „I nadula se tužno, ko da od boli susta, I ko da stenjat hoće . . . mjesečji pak blijedi plamen, Što na taj tužni kip dršćući baca pramen, Žalobom strahotnom žmureće puni joj oči — Vampirka tako trene, kad se s dragim roči".

Kakim li je draguljima i sjajem Marković svoju Vlastu na odru uresio:

„Po mrtvoj dragoj mjesec bijeli sije,
Nad glavom kô da vijenac joj izvija:
Nebesko svjetlo titra joj nad tijelom
Ko mjesečina po ljiljanu bijelom.
Preklopile joj bijele vjeđe oči,

Al kroz njih žar se neki rajski toči.
Na usnah lebdi čarobni joj sjaj,
Kô rose kap na procvatjeloj ruži:
To lebdi njezin zadnji uzdisaj,
To duša njena oko usan' kruži".

I mora da je oblijeva svetački sjaj, jer je poginula za milijune sestrica svojih i braće svoje; neizmjeran je u nje prijegor bio, jer je prvu ljubav svoju i mladi život svoj žrtvovala za spas naroda svoga. Ona je jasniji i jači, čistiji i uzvišeniji značaj od Kohana, tipična Slavena, koji s početka zanosan kasnije gasne i dugo koleba između svete dužnosti spram domovine i lične ljubavi prema Vlasti. I tek njezina muževna odluka i tihi (ne bučni kao kod muškaraca) prijegor opet razgara u Kohanu zapretani žar prema narodu i domovini, te ga potiče na divovski pothvat: oslobođenje otačbine od ropstva. Stoga možda i povijest i priča svih Slavena više od drugih naroda iskazuje poštovanje spram žena, n. pr. u licu češkinje Libuše, Poljakinja Kinge i Navojke, Srpkinje Jugovićke, Hrvatica Tuge i Vuge, Kate Zrinjske, Bugarke Kosare, Ruskinje Igorovice, Katarine II. itd.

I tom žarkom domovinskom ljubavlju prožet je sav ep, kako je protkan i širom velikom ljubavlju spram svega slavenstva, a završava općom sveljudskom ljubavlju spram svih naroda namjenjujući poput Preradovića u pjesmama „Zvanje Slavjanstva" i u „Slavjanstvu" Slavenima slavnu ulogu pomirbe i ljubavi svega čovječanstva:

„Naš slavski stijeg razavit ćemo tada,
Nek lebdeć bdije ponad cijelog svijeta,

Nek bude cijelom ljudstvu štita sveta,
Tiranstvo svud u nepovrat nek pada,
Sloboda, bratstvo, ljudstvo svud zavlada"!

Rimskomu je pjesniku Vergiliju želja i ponos moć njegova naroda nad ostalim narodima — današnji imperijalizam (Tu regere imperio populos, Romane, memento, Aen. VI. 851.); romanski mu potomak Marie-Joseph Chéniér kliče na usta triju ratnika, da će Francezi dati svijetu mir i slobodu (Chant du départ); Markoviću pak je ljudstvo, humanitet težnja i glavna svrha čovječanstva i glavno pomagalo do toga cilja, do boljka svega svijeta.

Ali do toga ideala vode strme stepenice velike, silne, prijegorne ljubavi, onoga nepisanoga zakona božanskog, što ga već osjećala Sofoklova Tebljanka Antigona kao i kršćanin divni Augustin; no jošte nije trajno slavodobiće odnio nad vjekovitim dušmaninom mržnjom.

6. Ljubavna pjesma.

Čudnovato je kod Markovića to, što nemamo od njega prave lirike, ljubavnih pjesama, ni iz najranijega doba, kad svi poletarci tako rado i lako iznose na dan svoje uzdahe i čežnje, te ih salijevaju u stihove. Ja sam jednu jedinu ljubavnu pjesmicu našao sa starijim rukopisima (n. pr. „Anđelom slavjanstva"), koje sam dobio dobrotom pokojnikova sina dra. Radovana, te je ovdje navodim za ogled, kakvim bi duhom odisala Markovićeva erotika:

„Tiho! tiho!
Tih mjesec sja i zvijezde trepte sitne,
Po travi titra ljesak rose kitne,

A pjesmah zlato titra u srcu mojem,
Ja idem dragoj prozorom da pojem;
Oj igra, igra srce mi u grudim!
Al tiho, tiho, da ju ne probudim.
U sobu joj se mjesec srebren mîla,
Na oknu cvijeće rosa obiserila,
A jablan šušteć oknu grane svija,
Iz duše jasne pjesma mi se izvija:
Oj draga, ja za tobom ginem, žudim!
Al tiho, tiho da ju ne probudim.
Ko sjajni mjesec joj se u sobu krade,
Tak pijev nek moj u dušu tih joj pade,
Nek zvijezdah sklad i neba pjesma bajna
U mojoj pjesmi u grud joj uđe sjajna,
Nek jasno, jasno bude joj u grudi,
Al tiho, tiho da se ne probudi.
Što čujem? Kakav poj mi se oziva?
Je l' drage to, il neba pjesma živa?
Sve nebo poje, poju zvijezdah zbori,
To dragoj pjesma vasionom se ori
Oj, pjesma dragoj ori, ori svudi —!
Al tiho zvijezde, tiho nebo budi,
Oj tiho, tiho, da se ne probudi".

Kako se pak nježno sjećao sestre svoje i o sebi čuvstvovao, neka svjedoči pjesma „O zvuci sveti", koja je skupa s pomenutom nađena i koja je već donekle sažeta u I. pjevanju „Doma i svijeta" (str. 101.), kad Bruno sniva, da čuje dragu glazbu sa sestrina harmonija.

Evo pjesme:

„O zvuci sveti orguljah sestrinjih,
Ti zipko zlatna sanjah umionih,

Ti ševo rana, u san golubinji
Djetinjstva moga ti mi roni, roni
I srca mlada u beskrajne vise
Ko nebo plavo vedre, tihe skri se. —

Vi tam u nevinosti bijelom hramu
Nestižni oku, uhu ljudskom spâste,
Daleko svijetu, sami i na samu,
Tek noćju nad dječakom zasijaste,
Moj čuvar anđel, moja sveta šajka
Na milostrujnih sancih, divnih bajkah —

A kad mi prva, prva ljubav granu,
Iz tajna vi mi izroniste kraja
Ko zvijezde jasne, zvijezde, čuvstva planu,
Žar čisti, stražar nebeskoga raja:
Ko zvjezdicami srce čuvstvi titra,
Ko kapljicami sjajnim rijeka hitra.

A kad mi grudmi prva pjesma jeknu
Ko podnevnoga sunca živi traci,
Vaš oganj bljesnu te iz srca sjeknu
I roda mila na usta se baci,
Na grudi stisnuv sav rod s kraja kraju,
Da odhrva ga tmini, ropstvu, vaju.

A kad mi svetim grud zagrmi gnjevom
Na zloću, varku, izdaju i hinu,
Vi groma tada prošinete sijevom.
A bol kad duši smuti mi vedrinu,
Vi, vi, nebeska svanete mi duga,
Vi, vi iz mrkih zlatni ishod tuga.

O zvuci sveti orgulja sestrinjih,
O zipko zlatna, o ti sveta šajko

U mog djetinjstva sanak golubinji:
Kad srce stane te me zovne tajko,
Vi, vi me noste u beskrajne vise
Dje san ko nebo tih i vedar sni se.

On je bio tako škrt sa vlastitim čuvstvima, kao da se bojao prijekora onog arapskog pjesnika, koji reče, da je najbolja pjesma ona, koja ne odaje pjesnikove ličnosti. Ali je Marković zato u epe svoje salio slapove i bujice erotičkih osjećaja, te i konac „Kohana i Vlaste" u I. izdanju zasladio ovim lirskim apostrofom spram ljubljenog zlata:

„Oj pjesmo moja, budi što si bila
Izgubljen tračak mjesečna bljedila,
Što no je pao anđelu na čelo
I tude našô svoga mira sijelo.
Oj pjesmo, tijem se opet trakom stvori
U oku toni njenu, kadno gori
Na zvijezda more tako milo gleda,
Tad titraj, titraj oko milog čeda.
Pak suzom sjajnom, uzdrhtanom sini,
Oj suzom moje slasti, moje boli,
Te dahom njenim, kad se za rod moli,
Dodirnuv usne rasplij se i zgini!"

U II. je izdanju iz g. 1880. to izostavio pjesnik i Vlastu učinio pravom kćerkom Kruvojevom, ne Zabojevom, kao u I. izdanju valjda povodeći se za Byronovim Manfredom (Manfred i Astarta) ili za Shelleyem, koji i bez potrebe uzima incest u „Ustanku Islama", gdje dvoje braće Laon i Citna živu zajedno. Marković je to u I. izdanju bio barem motivirao mržnjom Kruvojevom, a kasnije tankoćutan promijenio.

7. Premještenje u Zagreb. Balade u „Viencu".

Na 5. listopada god. 1868. bude Marković premješten iz Osijeka u zagrebačku gimnaziju. Tu su sada po primjeru listova drugih kulturnih naroda germanskih (engles. „Illustrated London News" 1842., njemač. u Leipzigu „Illustrierte Zeitung"), romanskih (franc. „L' illustration" u Parizu, tal. „L' illustrazione italiana" u Milanu) i slavenskih (Květi, Zlata Praha) radili i Hrvati o dostojnom beletrističkom listu, te osnovaše g. 1869. „Vienac", list za zabavu i pouku, privremeno bez slika, koji je onda dalje odgajao generacije književnika i pjesnika. Na čelu toga pokreta bijahu znameniti tada i kasnije ljudi, kao Vatroslav Jagić (jedini jošte živ), Ivan Dežman, Vinko Pacel, Ivan Perkovac, Ivan Trnski, a Đuro Deželić bio prvi urednik novoga lista. Već u prvim brojevima pjeva Marković svoje balade i romance, kao „Majčinu dušicu", pa „Vječni oganj" i „Vrzino kolo".

„Majčina" je „dušica" najnježniji cvijetak pjesnikove tankoćutnosti, i osjetljivosti za nevolju ljudsku. Mati sirota od skrbi i napora za sebe i kćerčicu oboli, te iznemoglu umori bolest i glad ... Kćerčica njena sitna doznaje to istom iz usta popa, koji joj majku zakopa, pa ludo dijete dan na dan kupi plod gloga i kupine te nosi majci na grob i zove majčicu — ali zalud... Prošla i jesen, došla zima, zabijelio snijeg, a dijete zaspalo ispod njega mrtvi san... Popuhnuo topli jug opet, okopnio snijeg, a ispod njega zamodrio cvijet, koji bi rado protrčao dol i brijeg, zlatnu strn i glog i trn, ali je nujan sapet o tlo, te mu „u modrim očicama" sja rosa, „za majkom suzica".

Tako je u divan sklad složena zamjenita ljubav

majke i djeteta, a ta je ljubav i preko groba još većom sjetom zalivena, nego ljubav dvoje dragih u „Lasti i jaglacu". Ali je idila u obje pjesme samonikla iz duše pjesnikove, usisana s rodnim tlom domaje njegove, naravita i priprosta i svježa kao u Burnsa, a protkana nujnošću kao u Tome Moore-a. Nije pikantna kao u André Chéniera, ni sentimentalna kao u Saint-Pièrrea ili u Lamartinea, ni pesimizmom zasićena poput Leopardijeve, nego istinita i vedra kano De L'isle-ovo „Podne". Iz svakog stiha izvija se nježnost osjećaja. Koliko se dublje doima srca ona suza za majkom — rosa u „modrih cvijetku očicah", negoli suza pesimizma u oku cvijeta kod Roberta Herricka, engleskoga lirika 17. v.

„Vječni" je „oganj" opet kasniji odraz proučavanja sudbine polapskih Slavena, čitanja Mickiewicza i Slowackoga, kod kojih pjesma i bajanje u oganj dolaze na pomoć pobijeđenome narodu.

Litvinski se grad Trebuša diže pokraj Pjene kao mrki stražar. Posred grada povisoko na brijegu popeo se hram Perunov, a u njemu vječni oganj sveti jošte titra pred božjim kipom. U hramu je sam samcat svećenik Perunov Kruko, satrven tugom, gnjevom, bolom, previja se od očaja, što će sada taj grad slaviti bijes izdajstva svoga i užgati krijes, koji će zapaliti na samom „svetom ognju" boga Peruna. S groze postade Kruko sijed — a onda zarikne kao ranjen lav, te se pomoli Perunu, da osveti oskvrnjenje svoga svetog plamena, da kazni izdaju i krvoloke ujedno:

„Rasputat ću vječnog ognja silu slovom bajnim,
Što svom slugi dade ti, ko osvetničku moć,
Neka oganj razbaci se valom brzim, vajnim,
Da grad sažge i sve u njem — a i ja ću proć!"

I pogleda dolje na mnoštvo oko krijesa, vidi i sinove svoje, vidi i ženu i čedo malo, vidi i sijedoga starca oca. Rad bi ih spasti, ali ne može, pa da ih barem očuva od kužna izdajstva, moli Peruna, da ih vječno ne ubija.

A onda pruživši ruke prema krijesu zašapta bajno. „A što šapće, mora da je strahotom beskrajno", jer mu usne pomodriše, oko ugasnu, umrije ... I pade mrtav pred Perunov kip. Krijes na trgu silno buknu i razli se kao more te sve proguta ...

Vijekovi minuše, grada više nema, nego tek crno kamenje; živa stvora tu nije, već pustoš sama i bez trna i bez gavrana.

Na toj pjesmi istom vidiš, što znači živost prikazivanja, što bujnost dikcije, krepčina metafore, neobičnost alegorije, plastika glavnoga lica. A opet sve je prevučeno tmurnom koprenom sjevernjačke, škotske balade, od neodoljiva dojma, zadahnuto slavenskom mistikom, a neviđenim dosad u Markovića beznađem i očajem ... Ali ipak, ipak prosijeva neka iskrica utjehe iz te tmaste, mrke pjesme, da naime izdajnike čeka grozna i neumoljiva kazna.

To je umjetnina cijela cjelcata izdjeljana iz crnoga mramora. I to je jedna od „najsivijih" balada Markovićevih, kako ih je ono, čujem, dr. Ogrizović nazvao u svom predavanju u „Društvu hrvatskih književnika" o pedesetogodišnjici Markovićeva pjesnikovanja. Marković je kao romantik i kao teoretik volio te zagasite, mrke, tamne boje škotskoga barda, duboka, zagonetna tajanstvena čuvstvovanja Byronovih i Shellyevih junaka, pa nemirne, uzburkane pokretaje slavenske duše, teške, mučne, očajne misli Hrvata, ojađena vijekovima.

A nije li pjesma zaista odjek ondašnje nesnosne političke borbe i nedaće?

„Vrzino kolo“ sjeća Wagnera i njegovih valkira na olujnim konjima, sjeća Goetheova Fausta, sjeća Platonove filozofije „ljepote i dobrote“.

Ali je ipak Marković sve to u posebnu svoju svježu i krasnu kiticu složio, te nam tu pokazao program svoga pjesničkoga i naučnoga djelovanja kao zadaću i svrhu svoga života. Ta je pjesma Markovićeva, na različnim sistemima prekaljena i sakovana filozofija, to je njegov nazor o svijetu: slobodouman i demokratski, kako bjelodano govore oni stihovi u II. strofi:

„Svih dvanaest jur davno oni promučili škola,
Svim mudricam knjigam silna prometali slova,
Kijeh grobne ko križe nad žićem pobi laž hola,
A crne im črte sjaj zlatni istine skova,
U kapljici crnoj svijet, Boga, ljubav utapa,
Kip naravi divni krpom i kožom zaklapa.
A ljudstvo? a narod? on mrakom i zlom se kini;
Visoka da mudrost za nizoki svijet se brini?“

Jasno je, da se i Kranjčević mimo izvore njemačkih filozofa napajao i na vrutku Markovićeve poezije.

Evo pjesmi kratkog sadržaja: Vrhom se Velebita izvija vilinje kolo đaka grabancijaša, koji dolaze jašući na srebrnastim konjima - oblacima, kojima sve vrcaju zvijezde ispod kopita. Oni su proučili svih dvanaest škola, sve mudrice knjige i slova, u koja laž ohola zlatni sjaj istine sakova, u crnu kaplju tinte svijet, Boga i ljubav utopi, te narav divnu krpom i kožom zaklopi, dok se ljudstvo, narod kini

mrakom i nevoljom, jer se visoka mudrost ne brine za niski svijet. Grabancijašu je teško i mučno među truleži i kostima, pa se kano ševa vine u svijet, k pravom životu, u prirodu božju.

„Gdje svijeta vru vrela i dah svestvorac gdje duje,
Tu hoće da roni, liba, plije i plije,
Svak stvorak da prozre, kako srce mu igra i bije".

Đaci pobacaše knjige i krenuše k vrhu Velebita, gdje ih vile okupaju u viru tajnih čara, te s novim žarom u grudima grabancijaši polete na zlaćanim konjima - oblacima bijelim svijetom, da svrše trinaestu školu. I sad pjesnik divno slika put grabancijašev:

„Sa sunčanim trakom roni u morske dubine,
Od zvijezde se k zvijezdi s molitvom djetinjom krili,
I s dugom nebeskom na okrug svijetu se vine,
I s rosom u grudi cvijetka i travke se mîli,
I s vijorom ljulja stovjeko dubje u gori,
I s lahorom šapćuć s žitom zlatoklasim zbori,
U srca se s glasom zvona večernjega krade,
Sva slatka im čuvstva i sve gorčine doznade".

Đak obredi sav svijet, sve vidje, u sve uđe, ali č a r o b n e s v e z e s v i j e t a, koja sve stvara i sklada, redi i hara, n e s a z n a n i g d j e.

Stoga se smrče puput Fausta i led mu se srca hvata mjesto pređašnjega žara, pa se tako razočaran kao Goetheov Faust, kao Byronov Manfred, kao Moore-ov Drugi anđeo, vraća na Velebit. Ali tu vile grabancijašima uz milopoj pjesme pale svevidnu luč, da vide posljednju tajnu „svestvornu svezu": k r a s o t u s d o b r o t o m, ona je žiće i biće svijeta.

Raspršane posvuda trake vasmirske krasote đaci zažele spojiti u jedan plamen, da ga nose nevoljnome ljudstvu, ne bi li ga oteli jadu, tami i ropstvu. Sve, što je lijepo širom svijeta, bacaju na kup: zraku sunca, šar cvijeta i biser zore, zelenilo zemlje, sklad zvuka, mramorni kip, modrinu neba, misô i čuvstvo čovječje.

Opet se triput kolo zavrti, iz skupa se izvi divan oganj, oganj krasote vijekom čist i jasan. — Tad ga vile podijele đacima u zlatne čaše i onda ih opet ponesu srebrnasti konjići svijetom, da vrše svoju svetu zadaću kao nosioci krasote poput Eshilova Prometeja ognjonoše, prosvjetitelja, koji ne očajava kao Henrik u Krasinskoga, komu je poezija krasna varka, blistava opsjena i laž. Marković nije kao Schiller u svojim „Idealima" razočaran i pesimističan niti kao Heine u „Götterdämmerung" ciničan, već nepokolebljiv optimist, koji vjeruje u ideale, te njima i vjerom u njih hoće da održi i tješi i veseli svijet. A takov će ustrajati diljem života i vjeran im ostati do posljednjega daha.

Snažna dikcija, bogatstvo jezika, sjajne slike i plastički prizori, rudnik misli i sva ljestvica čuvstva, pa raznoličan metar u pjesmama podigoše Markovića u prve redove. On je poslije Vraza upravo, kako veli Klaić, udomio kod nas baladu, te potakao i druge na pjevanje takovih vrsta, kao Dežmana, Trnskoga, Šuljoka, Palmovića, Cirakoga. Što više, i sam je Preradović pod njegovim dojmom isklesao svoga „Mujezina".

Marković je svoj smjer u pjesnikovanju i teoretički zagovarao te širio u gospojinskim društvima poučnim čitanjima, kakova su tadašnji književnici

priređivali budeći zanimanje za hrvatsku knjigu i prosvjetu, kako se vidi iz „Vienca" prvih godina. Ta su predavanja išla poglavito za tim, da osvijeste hrvatsku ženu i da joj probude mar za narodnu stvar, da ju priljube hrvatskoj knjizi, kao što su radili Česi predobivši za češki narod Boženu Němcovu, Karolinu Světlu i čitavu četu umnih i energičnih žena i djevojaka. A kako dokazuju ta predavanja, naši su preteče mudro i lijepo sistematički udesili svoj postupak i rad. To već u 23. broju „Vienca" g. 1869. nagovješta umni Ivan Perkovac i baca mrežu člankom „Umjetničko obrazovanje žena", a čini juriš sa predavanjem: „O zvanju i rodoljublju žena" („Vienac" br. 40. g. 1869.). Pronicavi pak Ivan Dežman privlači ih zamamljivom temom „Čovječje oči, njihova ljepota i njegovanje" (br. 41.), nastavljajući novu i neodoljivu meku „O ljepoti i njegovanju čovječje kože" (br. 46.) kao i „O ljepoti i njegovanju kose" (br. 48. i 49.). Sve to zanimljiviji biva predavač, dok ne izađe s najinteresantnijom za svaku ženu sadržinom „O odijelu i modi prema ljepoti i zdravlju" (br. 14. i 15. „Vienca" 1870. g.), da im razdraganima pored tijela ukrasi i duše člankom „O ljepoti i njegovanju duha" (br. 17.).

Da su ta predavanja bila i praktična, zgodna za ženske, svjedoče rasprave Š. Mazzure „O privrednoj snagi žene" („Vienac" g. 1870. br. 12.), „O potrošku i štednji" (g. 1871. br. 44.). Tadašnji su književnici nastojali uputiti ženske čitateljice i slušačice u sva suvremena pitanja kulturna, kako nam to pokazuju već natpisi predavanjâ te imena pisaca. Brusina, Ciraki, Divković, Kršnjavi, Lorković, Makanec, V. Mažuranić, Novotni, Pacel, Pavić, Pilar, Smičiklas,

Zahar i dr. bijahu prva i najbrčnija pera hrvatska iz onog doba.

Isto je tako i Markovićevo predavanje „O boladah i romancah" štampano u „Viencu" g. 1869. u br. 44., pa „O slovjenskih baladah" u br. 45., a to je pitanje nakon trideset godina popunio u „Radu" 88. g. 1899. pod natpisom „Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci".

Marković je kod nas imao zapravo dva preteče u baladi i romanci, i to Vraza i Trnskoga, koga on sam hvali u pomenutom predavanju radi jasnoće narodnoga sloga epskoga i radi etičnih ideja. Ali Marković voli škotsku i englesku baladu te španjolsku romancu, a ne mari za njemačku, premda cijeni golemost i opsežnost duha njemačkoga (osobito Fichtea), koji je srušio vasmirskoga boga s prijestolja, a na nj postavio čovjeka („Vienac" 1869. str. 764.). On cijeni njemačke pjesnike baladâ Goethea i Schillera, pa Uhlanda, Geibela, Schwaba i druge; ali ne će da se povodi za njima. „Zar su nam Hrvatom od vrijednosti ti tuđi pjesnici, kad su iz naroda, koji su našoj zemlji mnogo jada zadali?" (str. 771.).

Marković voli ono, gdje se germanski duh pod moću drugih življa ograničio te proizveo najviše umove, kao Leibnica, u kojemu je slavenske krvi, Šekspira, u kome je različitih elemenata germanskih (str. 765.). Zato on i hoće da oženi mrki i opori duh Škotâ i Englezâ vedrom i mekom dušom slavenskom, da poteku iz toga braka njegove lijepe i sjetne balade.

Voli on i španjolsku romancu i španjolsku čarobnu krajinu, žene i prirodu, u koju će nas kasnije povesti sa svojim Hairvanom-Zaborom.

U tom nas predavanju već upozoruje i na pučko pričanje o „zvonu iz dubine", koje će kasnije posebice obraditi. Tako će i u buduće ostati više sklon mrkoj baladi škotskoj i engleskoj pa nujnoj romanci slavenskoj, a ne će mariti za hladnu ili fantastičku njemačku, te će mu stoga i sve balade biti prevučene sjetnim bojama zapada i zasićene tmurnošću, koju probija tračak daleke nade s istoka.

U svibnju g. 1869. postade pjesnik pravi učitelj gimnazijski.

Sad je uzeo s većom snagom i s višim poletom raditi u društvu svojih starih prijatelja iz Beča, Šenoe i Dežmana i Zahara, koji su se sastajali u skromnoj sobici nesebičnoga patriote Ivana Perkovca i skupa s njime vijećali o književnosti i umjetnosti, o zajedničkome mezimčetu „Viencu". Marković je preuzeo s Pavićem recenziranje kazališnih gluma, da dadu stalan pravac kolebljivu repertoaru i upravi kazališta, koje su htjeli učiniti pravim hramom hrvatske umjetnosti, pravom školom naroda, rasadnikom etičkih ideja, kako sami isticahu u svojim ocjenama.

Eno već u 1. broju I. godišta „Vienca" g. 1869. razlaže Pavić zadaću i svrhu kazališta, kako će on i Franjo Marković nastojati, „da se naše kazalište dovine do narodnje drame hrvatske" (str. 12. i dalje). U br. 32. (str. 552.) obara se Marković žestoko na kazališni odbor, u kome sjede gg. Žigrović, Vukotinović, Trnski, Šenoa, Melinčević, Jurković. Prigovara im, da hrvatski hram umjetnosti mjesto uzbrdice k eterskim visinama i k svjetlosti vode još više nego pređašnji odbori nizbrdice k operetskoj pikanteriji, raskalašenosti, nazovi-umjetnosti, otrovu.

— „Na polje s operetama!" kliče već tada ogorčeni Marković. I ta je oštrina pomogla, jer već na str. 708. hvali odbor i izbor dramâ. Kod njega se dakle umjetnost, ma koliko bila sama sebi svrhom, morala kao i kod Rusa Bêlinskoga obazirati i na velike zadatke i uzvišenu svrhu naroda svoga, te davati odgovore na goruća pitanja i žarke želje njegove.

Ove je god. 1869. preveo u br. 15. „Vienca" novelu od Turgenjeva „Brigadir", što je vrlo značajno za nj kao književnika, da je već sada htio uvesti slavnoga realista, kralja ruske novele, u hrvatsku književnost i upozoriti na njega naše pisce. Ujedno je preveo i Mickiewiczeve pjesme „Alpuhara" i „Farys". U pripovijesti realist, u pjesmi romantik.

8. Zadnja zdravica.

Godina 1870. donosi nam u 1. broju „Vienca" na čelu lista sjajnu romancu „Zadnja zdravica", kojoj je opet motiv i sadržaj uzet iz tužne povijesti Polabljanâ.

Njemački naime margrof Gero poziva k sebi na gozbu trideset slovjenskih knezova, koji se svi odazvaše, kad vidješe, da se ne nećka poći i mudrac njihov stari Beneš. Sve zle slutnje utopiše u zamamnoj misli na pune čaše i vesele pjesme. Gero ih lijepo dočeka i sjajno gosti jelom i pilom. Stari mu Beneš nazdravlja polak šaljivo polak ozbiljno, što ih je žedne napojio vinom, kad im je dosad krv pio: „Za krv našu bar nam vraćaj vino!" Pritom prekorava i zeta mu Ljubora, njihova zemljaka,

koji uteče od njih, odmetnik, pod skute kćeri Gerove. Ali ne će o njemu da troši riječi, neka ga tamo uz dragu i s Gerom neka pije iz druge posude — ne s njima. — Samo vina neka ne premiče!

„Vino krivo nije,
Što mu gazda otrovne je ćudi;
I za stolom stare naše zmije
Ostajemo pravi, zdravi ljudi!"

Slovjenski boljari piju dalje snažno, da sluge jedva stižu natakati čaše; ori se dvor od pjesama i žamora razigranih gosti.

Kad je Gero opazio siguran učinak svoga vina, jer se gosti počeli kočiti, kreveljiti, padati, te još vina zahtijevati, stade im se rugati i zagonetno natucati, da su dosta pili, da će im nestati mržnje, jer će se svi tu u njegovu dvoru smiriti zavazda... Ali i Gero od strahote tolikoga zločinstva blijedi, znoj ga probija, slab kraj stoca kleče. Sada dolazi plastičan opis različitih znakova otrovanja u kretovima i vladanju gostiju:

„Ne treskoće čaša, uz nju koči
Grčevno se ruka, svaki bljedne,
Zja i bijele izvaljuje oči...
Taj podbočiv tešku glavu...
Onaj skočiv, svija se i pada,
Taj grgoće, taj se pjeni od muke".

Ljubor užasnut spozna grdno nedjelo Gerovo, pa hvata za čašu Benešovu, da i on zajedno s njima barem umre. On vidi sada, da ga je Gero, zaljubljena u njegovu kćer, samo obmamio, da će mu pomoći ujediniti nesložna plemena slavenska, a sad ih ovako

gadno sve prevario i nečovječno stratio. Draga mu od straha vrisne i ne da piti, ali on je nježno otisne iskapi čašu s riječima: „Svi smo otrovani!"

Svi se lecnuše, a jači sa posljednjom snagom potegoše mačeve, ali stari Beneš usta jošte i zapovijeda: mir! Sve se poumiri, a Beneš prigrlivši Ljubora blagosilja ga, blagosilja i prave i krive te na koncu cijeloj družbi zbori:

„Ispijmo mu sve otrovno vino,
Nek otrovom nikog već ne dvori,
Djeci našoj nek dâ piće ino".

Onda pomisli na rod i narod, zaželi mu sreću i slobodu, te napija zdravicu svima pa i dušmanima Nijemcima: „A taj Nijemac — i on bio zdravo i veselo!"

Onda opet

„Zveče čaše, zdravica se reda,
Umirući pjeva družba cijela".

I Gero posivjelih usta, krvavih očiju trgne da segne za čašom, ali se mrtav stropošta na tlo.

Sve se slabije čuje kucanje čaša, sve se tiše pjeva — za čas svi zanijemiše mrtvi.

„Al lica im nješto obasijeva:
Zdravice su zadnje sveti traci".

To je građa privlačiva, premda grozovita, koja je i kod Čeha obrađivana (Alois Jirásek). Naš ju je pjesnik finim svojim osjećajem zaodio u epsko ruho romance, a prema svojim načelima razradio je dramatički, kao u pet čina: 1. poziv Gerov i polazak

slovjenskih boljara na gozbu; 2. porast, kad se bezbrižni goste u šali, te Beneš besjedi zdravice i pecka Gera zbog pređašnjega neprijateljstva, a kori Ljubora poradi nevjere i ženstva; 3. vrhunac radnje, kad sred vesela žamora, šale, pjesme spopada Ljubora sumnja videći neke smalaksale, neke, gdje padaju, neke, gdje viču „vina!" Gero im blijed zagonetno dobacuje svoju tajnu, koju Ljubor prozre i moli Beneša čašu, da skupa s njima umre otrovan. 4. Svi se zgroze i hoće da navale na Gera. Beneš zapovijeda mir. Blagosilja Ljubora i sav rod, napija zdravicu slavenstvu, nijemstvu i svemu ljudstvu! 5. I dalje piju i pjevaju, a Gero se mrtav ruši, kad hoće da i on s njima pije. Otrovniku nema mjesta među žrtvama, koje uz kucanje i sve tiše pjevanje zanijeme za uvijek . . .

Tako gadno nedjelo, tako grdnu nepravdu počinjenu na slavenstvu opjevati s tolikim optimizmom, s tolikom vedrinom i s tolikom duševnom krepčinom, s tolikom nadom u slavodobiće dobrote mogao je samo Markovićev genij. Stoga se mogu na nj primijeniti s jednakim pravom one divne riječi, što ih je on sam rekao o vili Mažuranićevoj (Uvod u „Smrt Smail-age Čengijića" str. 32.), da mu je vila jaka i uzvišena, te idealnim okom smije gledati i najstrašniju muku, pače je i čarom ljepote obasjati, a smije zato, što zna, da joj sama donosi lijek.

Onako pak drastičnu, krutu zgodu onako uzvišeno završiti veličanstvenom zdravicom narodu svomu, slavenstvu, dušmaninu, čitavu čovječanstvu mogao je samo sin slavnih Križevaca sa čuvenim „štatutima", koji su nam dosad neumjereno uživani bili na žalost i propast, a razborito upotrebljavani mogu biti društvena dika. S kakovim li bi grozovitim kletvama za-

vršio germanski pjesnik, svjedoči Uhland sa svojim „Des Sängers Fluch".

Kako zgodno psihologizira pjesnik na početku pjesme, da nam što vjerojatnijim učini odaziv slavenskih boljara na Gerov poziv:

„Na poziv se čudni svak uzruja,
Bi li išo, ne bi l', mnogi dvoji;
Da ga gosti Gero, stara guja?
Al i da se Slaven Nijemca boji?"

Kako se sve više raspršava zebnja i zla slutnja:

„Veselit se Slaven uvijek mari,
Piti vina, slatke medovine;
A kad ide mudrac, Beneš stari,
I sumnjivca svaka briga mine".

A koliko je reska humora, krasnih antiteza i drugih poetičnih i retoričkih slika u prvoj zdravici Benešovoj Geru:

„I dužan si napojit nas vina:
Dost si slavske napio se krvi.
Prazno bure već nam domovina,
Skoro će ga rastočiti crvi.
Za krv našu bar nam vraćaj vino" itd.

A kako su fina opažanja psiholoških i fizioloških znakova u gostiju, ugrijanih vinom i otrovom na str. 37.—38. Kako li je veličajna ona poredba na koncu o starome Benešu (str. 40.):

„Diže glavu. Ko kad sunce jasno
Kroz olujne crne prodre tmuše,

Kroz lice mu, skrivljeno užasno,
Prosinula svjetlost silne duše".

Kako je pjesma snažna sadržajem, tako joj je i oblik skladan, te dikcija krasna i tečna, radi čega je i deklamirana rado kod različitih zgoda i zabava, javnih i sukromnih. Kao da je pjesnik u njoj htio isklesati Kalvariju slavenstva, kojom će se otkupiti svijet od zloće. Slaven po njemu treba, „da iskapi mržnju i otrov, kako bi budućnost svijeta bila vijek ljubavi i slobode", zgodno veli dr. Bazala (Savremenik g. 1914. br. VIII.-XII. str. 390.-391. 2. stupac).

U tom istom godištu „Vienca" (1870.) u br. 4., 22. i 23. piše kao kazališni izvjestitelj kritike o različnim dramama i o prikazivanju njihovu; ima tu govora i o glumcima s krasnim poukama, da bi ih naši glumci i danas mogli s korišću čitati. Iz tih se izvještaja čuje muževna, zrela, umna, odlučna pa i oštra riječ, kakve bismo i danas trebali.

Ujedno prevodi u „Vienac" novelu „Čudnovata zgoda" od Turgenjeva (u br. 10.-11.), prevodi nježnu idilu od ruskoga lirika Kolcova, od Poljaka Malczewskoga romantički ep „Marija", od Dunin-Borkovskoga „Pjesmi", gdje se spominju mimo ostale Slavene i Hrvati.

Jednako ide u ovu godinu i libreto „Mislav" za operu Zajčevu. Sadržaj mu je prema narodnoj priči ovaj: U pradomovini Hrvata mori glad. Knez Vojin izda zapovijed, neka se usmrte svi starci radi spasa mlađih od gladi. I stari bi Mislav, otac Miloja, Spjehote i Dragoša, morao poginuti, ali ga sinovi nagovore, da se ne skonča. Starac proreče bolje doba i naloži sinovima, da posiju pljevu s krova s pouzdanjem

u volju božju, pa će niknuti žito. To dozna Vojin po kćeri svojoj Rusani, u koju se bio zaljubio Miloj i odao joj tajnu. Braća budu osuđena i treba da poginu, ali ih oslobodi stari otac, koji donosi Vojinu klas pšenice, nikle od pljeve. I sve se lijepo svrši, jer se riješe i nametnika, avarskoga Veljana, koji je među Hrvatima spletkario i htio uzeti Rusanu za ženu te njome posvojiti vlast.

Tako izvješćuje o libretu I. (van) Z. (ahar) u „Viencu" 1870., pa hvali misli i poetičnost djelca.

Pjesnik je priču protkao patriotičnom žicom i prenio je u pradomovinu Hrvata, da još neko vrijeme ostane u zajednici s ostalim slavenstvom, jer će se skoro povući iz slavenskoga svijeta na hrvatski jug.

9. Bez službe.

Ove su iste godine slavila pjevačka društva zagrebačko „Kolo" i karlovačka „Zora" zajedničku svečanost u Zagrebu, te su na povratku iz Maksimira sred Jelačićeva trga pred kipom banovim izveli političku demonstraciju. Kad je policija po nalogu bana Raucha počela hvatati demonstrante, nastade gungula i trka. U toj je zgodi dr. David Starčević, bivši suplenat zagrebačke gimnazije, navalio na svoj način kao pravaš na slavitelje bana Jelačića i korio ih, „što štuju uspomenu austrijskoga generala" (Klaić s. d. str. 609.).

Radi toga nisu mnogi profesori htjeli više s njime služiti i zatražiše, da Rauch otpusti Davida, ili će oni svi svoja mjesta ostaviti.

Rauch ih ne usliša, nego otpusti Jagića i Bratelja kao sastavljače onog očitovanja. Ali se i ostali pro-

fesori, potpisani na očitovanju, zahvališe na službi 10. lipnja 1870.

Tako i Marković ostane bez kruha te ode pod jesen u Beč, da se usavrši u filozofiji.

Tu se bavio osobito estetikom slušajući profesora Zimmermanna i polazio dvorsko glumište. Za godinu je dana napravio doktorat iz filozofije, stoga valjda i nije zalazio u đačka društva, već se u kavani po koji put sastajao s hrvatskim đacima, poticao ih na rad i davao im savjete. Tako je i Klaića upozorio (a ne obrnuto, kako bi se moglo shvatiti iz Vodnikove studije str. 54.) na Aschbachovo djelo o Omejevićima u Španiji, gdje se priča o sudbini hrvatskih junaka, zarobljenih od Mlečana i prodanih arapskim Kalifima u Kordovi. Dakle je već tada dozorila zamisao o pjesničkoj pripovijesti „Povratak pod hrvatskoga kralja", što ju je g. 1871. sastavio.

G. 1871. urednikom je „Vienca" poslije Deželića (1869.) Ivan Perkovac, a Marković mu napija „Zlatnu kupu". Na str. 64. u 4. broju „Vienca" u dopisnici uredništva na koncu stoji Perkovčev poziv jamačno Markoviću: „G. F. M. u B. Teško li izgledamo odgovor od Vas!" I već 7. broj „Vienca" kiti Marković s „Tri vienca", u 8. broju bruji nujno „Zvono iz dubine", a u 13. šušti tajanstveno „Šaš-polje".

U „Zlatnoj kupi" dragocjen je sadržaj: Svi se svatovi čude, i sam ženik, što stari svat Vukman mramorkom šuti. On vičan šali i besjedi gviri tužan u zlatnu kupu, biserom okićenu. Najednom se stari Vukman diže i priča o svojem mladovanju i ljubavi s mladom svojom ženom, kojoj bi dolazio s kraljevskoga bučnog dvora na kratko tiho milovanje. Jedamput mu ona kazivala krasnu bajku o ljubavi slakova

cvijeta i zvijezde, kako şlak zatvara pred suncem čašku, da mu sunčani žar ne posuši rosicu — zalog zvijezdine ljubavi.... U nastalim smutnjama i bojevima nesta Vukmanu žene, spaljen bi dvor, jedina osta zlatna kupa, kojom ga mila žena posljednji put uz onu priču ponudila. I tu kupu zlatnu,

„koja mu nije draga biserom, dragog kama žarom,
već davnine spomenom, bola i sreće čarom ..."

poklanja nevjesti, „nek joj iz nje priča sja neugaslim sjajem". — Kad mu se nevjesta sa suzama zahvali ljubeći mu ruku, a on njoj zagleda u oči, zadrhta starac. Kao da je vidio na kraljevskom dvoru take oči? Kao da ga te oči sjetiše neznana krvnika, koji mu je dom i ženu uništio. — Ali se starac stukne, bol za sebe krije, da nevjesti ostane sama zlatna kupa sa pričom.

Sjajnim je ruhom historičke romantike zaodjenuo pjesnik običnu priču, a zahukao tugom i sjetom, dubokom čuvstvenošću, kao što zna jesensko sunce zaliti zapad mrkim rujem i nujnošću zalaza svoga. A kano što čarnu modrinu dalekih planina još jače istakne bliža gora obasjana suncem, tako i ovdje čitavoj pjesmi iz prošlosti sjetne povećava čar ona sjajna i ubava bajka o ljubavi slaka i zvijezde izvijana Ovidijevom dragošću. A ona je bajka i simbol cijele balade: nježna opomena žene Vukmanu, koji voli sjati na kraljevskom dvoru „među slatkim posmijesima i čarnim očima", nego živjeti sa skromnom i vjernom drugaricom u zatišju — pa mu se to i osvetilo.

Koliko pak obilje emocija, čitavi svijet dojmova

i udešaja zna pjesnik probuditi, pokrenuti i prikazati sa dva tri stiha, pa i jednim stihom, n. pr.:

„Minuo bi domjenak, ž e n a o p e t s a m a,
Konjic moj put kraljevskog dvora opet prama,
Gdjeno s l a t k i p o s m i j e s i i č a r n e o č i s j a j u,
Gdje se u boju ljuvenom s r c a o t i m a ju".

I sve te stihove još ponavlja usred pjesme, pa i pod konac njezin kraće u retoričkom pitanju, što povećava ljepotu i čar balade, kojoj nema para u hrvatskoj knjizi, a možda ni u svjetskoj. Tajanstvenošću i sjajnim udešajem donekle joj se primiče Nikolićeva „Undina" kao i Goethe-ov „Fischer". Ali tu tajanstvenost nije pjesnik naučio od Goethea ili Uhlanda, već od Škota, Ossiana-Macphersona, i od Slavena Čelakovskoga, Erbena, Mickiewicza.

Ja bih se okladio, da će malo koji čitalac odgonenuti konac te pjesme. I sam ne znam, da li pravo pogađam one stihove:

„Kad mu u suzah nevjesta ruke ljubit skoči,
Što je starac zadrhto ljubeći joj oči?
Zar mu u dvoru kraljevskom takve oči sjale?
Krvnika mu neznana takve oči znale?

Oči naime nevjestice jesu nalik na oči njene majke, zaljubljene nekad na dvoru u Vukmana; ali prezrena iz ljubomornosti na ženu Vukmanovu potputila drugog čovjeka, u nju zaljubljena, da kao krvnik Vukmanovicu skupa s dvorom zapali.

A karakterističan je i starinski stih trinaesterac s odmorom iza sedmoga sloga te posve pristao pjesmi prenoseći je u daljinu prošlosti.

„Tri vijenca" počinju kao Heineovi „Die Grenadiere", ali je Markovićeva pjesma sasvim samonikla i zamišljajem i izvedbom. Dva su druga iz boja jezdila: jedan pjeva, drugi jadikuje. Prvi tješi drugoga: Zar ti nije dosta vijenac slave? Tužni junak odgovara: Taj me vijenac sjeća triju vijenaca. Bila je curica i brala krijesnice, te ih kao vijenac u kosu metala, ali su odletjele. Djevojkom je narasla i cvijeće gojila, da od njega splete vijenac i na glavu metne — ali cvijeće povenu i vijenac se raspadnu. Zaručnicom postala i zavijek minula — a dragi joj savija vječan vijenac od suza nepresahnjivih.

Nježna, vrlo nježna kano od svilena veza, od tananih traka mjesečeva mlađaka satkana balada s gradacijom, punom prirodnosti, naravnijom nego je ona gradacija Uhlandove „Der Wirtin Töchterlein", gdje tri momka jedan jače od drugoga ističu ljubav spram krčmaričine mrtve kćerke.

Kako je u hrvatskoga pjesnika različno shvaćanje nego n. pr. kod Heinea, gdje njegovi grenadiri ostaju u svom ratničkom osjećanju i udešaju, prema ćudi svoga naroda, dok se u Markovića i kao slavodobitnici na spomen porodične, idilske sreće sasvim zadubu u taj okoliš kao pravi Slaveni, kojima je pored sve slave svjetske ipak najdraži svoj dom i porodica (Nikola Rey „Ogledalo") kao i Homerovu Odiseju njegovo ognjište i mila žena.

Slična idila dolazi i u „Zvonu iz dubine", ali zadahnuta nekom tajanstvenošću. Sve je tiho u gor i polju. Nedjelja je, tihi dan božji. Gorom stupa četa, a ranjen je junak moli, da ga nose na dragi jug, neka mu se ondje duša smiri. Neka ga spuste ukraj mirna, bistra jezerca, oko kojega je pastir-

četom plandovao, na dno mu gledao i po nedjeljama slušao iz njega glas zvona. Taj mu glas rastumačila d o b r a d u š a kći zvonarova, kojoj su „oči modre, kosa zlatna", rekavši sa stidnim žarom, da je na dnu jezera crkvica sa dvoje dragih pred oltarom, a vjenčano im zvono zvoni. Junak bi još jednom rado čuo zvono iz dubine . . . Četa ga posluša i sedmi dan stigoše do jezera. Junaka prikučiše vodi: njemu oko još jedamput zasine, pa se mirno sklopi.

Je li što čuo iz dubine? ili je čuo drugo zvono, gdje zvonarova kći zvoni „Zdravu Mariju"? I ona je teško bona, tuži bez suza. Oči joj modre, kosa zlatna, ali glavu obara, ledene ruke trnu — no jošte njeno zvono zveči . . .

Tad nješto bijela do nje prhnu —
Krasno li sada zvono ječi!
Sve u gori, polju šuti:
Nedjelja, tih je večer božji;
Ali sklad je divan čuti,
Kada se duša s dušom složi!"

Pjesma orošena sjetom, puna mile idiličnosti i tihe blage tragike s umirnim završetkom, koji nam i samu smrt u ljepšem, dražem svjetlu prikazuje. Kako se i ovdje razlikuju ukusi pojedinih pjesnika kod obradbe sličnoga motiva. Marković ga po mom sudu izveo nježnije, vjerojatnije, jednostavnije i u prikladnijem obliku, nego Nijemac Hauptmann u svojoj izvještačenoj simboličkoj drami „Potonulo zvono". Zaludu je, neke misli, neki osjećaji, neki čini traže svoj posebni lik, svoj vlastiti put, da dođu na vidik.

I Markovićeva idila ostaje uvijek živa, slikovita, svježa poput jutarnjega zraka, mila kao rodna gruda:

„Na jug me dragi, družbo, nosi !
Gdje se Oštrac k maglam diže,
Gdjeno rog tûče, frula sviri,
Jagoda se o vlat niže . . .
Ovdje gorske sred tišine
Jezerce ima bistro mirno,
Uvijek jasne površine;
Dno mu je uvijek nedozirno . . ."

Vidi se, da pjesnik boravi u Beču, odakle bi rado na „dragi jug", što je značajno ne samo za njega, nego i za njegove drugove književnike, koji također pominju „jug mileni" (Šenoa u „Maglama", Zahar u „Lastavicama").

„Šaš-polje" je opet protivno od prećašnje pjesme s tmurnom romantikom ispjevana balada, nakrcana bojazni i grozom, puna strašnih tajna, dramatički sazdana i od većega dojma, nego ona Vergilijeva epizoda (u III. pj. Eneide) o Polidoru, na čijem grobu poraslo šiblje također prokapljuje krvlju, kad ga Eneja reže.

U prozorje idu sin i otac na zornicu. Sin se plašljivo ozire u mrak i na šaš, koji mu se čudno njiše i šušti. Otac odvraća sina od šaša i navraća mu pažnju na zvjezdan sjaj, na slavujev poj i na zvuk dalekoga zvona. Ali sinu se pričinja sve više, da među šašem kosa zveči, te se i nehote primiče k šašu. Otac ga zaustavlja i priča strašnu povijest o tom šašu: Tu je starca muža umorila i pokopala mlada žena sa svojim lijepim i mladim ljubavnikom. Nad grobom je starca izraslo bilje nalik na mač, a mladi ga knez po noći kosio. Ali uzalud, jer je opet šaš narastao; oni pak pošlju po popa, da pokošeni drač

poškropi svetom vodicom. Kad su o ponoći prosuli prvu kap svete vodice, stade prštati voda ispod šaša sve jače i jače, te nabuja jezero i potopi sve troje. — I ondje se sada šaš čudno njiše, muklo vapije iz njega, kosa ječi — to je šaš-polje... Sin se privine k ocu i žurno se udalje. Užas ga mine, te mu sad ljepše godi osvit zore, poj slavuja i zvono iz hrama poslije te grozne priče.

Početkom svojim sjeća malo pjesma Goetheova „Erlköniga", ali je sasvim samostalno i krasno izdjeljana, a završetak je u Markovića tako lijep i umiran, kako su uopće Markovićevi završeci skladni i smireni bez ikakove natege. I čitatelj čisto odahne na koncu, kao i sin, kad vidi,

„Kako zora svanjiva, slavić biljiše milo,
Hram već zbliza poziva zvonom u svoje krilo".

Opet draga idila, koju toliko voli pjesnikova vila.

A s kako finom psihologijom pjesnik na početku slika postepeno nesvijesnu bojazan, pa strah, užas, grozu smrtnu kod sina: „Sin se u mrak ozire, sve mu se vlas kostriješi", a u toj stravi sve mu se čudno čini, pa i šaš sablasno šušti. Otac ga razgovara i sokoli, ali on je već načuo i vapaj iz šaša... Zalud ga otac na drugo upozorava, on već jasno čuje i zvek kose u šašu, te ga nešto poteže tamo kao smrtna pomama... Onda se istom izvija očeva priča o tom šašu, da sinu „iza vijesti o davnom zlu milije godi, kako zvijezde titraju, slavić biljiše" itd., a ujedno jače iskoči opreka između zloće crne prošlosti i dobre vedre sadašnjosti.

Da je Marković majstor u slikanju svijetlim, jasnim i ljupkim bojama kao i tmastim, tmurnim

tužnim, to smo već otprije uvjereni, a i ovdje vidimo diljem čitave pjesme. Ovdje se pokazao i slikarom udešaja i okoliša, n. pr. u stihovima, gdje karakteriše onaj kobni kraj s grobom umorenoga kneza:

„Samotnom se livadom jesenske magle veru,
Tu zagluhne ljudski glas, mutne bujice deru".

Romantika dakle u punom jeku, ali romantika neznana kraja i neznanih ljudi, dok se u „Zvonu iz dubine" primače svome zemljištu, hrvatskoj grudi, a pogotovo to čini u pjesničkoj pripovijesti (iz ove iste godine) „Povratak pod hrvatskoga kralja" (1871. „Iz mladih dana" str. 55.) u 5 dijelova.

10. Povratak pod hrvatskoga kralja.

Sadržaj: I. U Misiru se kod obale Nila na trgu prodaju dvije robinjice Trogiranke: Danica i Zora. Bijeli ih hadum kupi za kordovskoga hadžiba silnoga Hairvana, te ih već vode u lađu. Uto se začu zveket sabalja i vika. Četa Trogirana pod vodstvom mladoga Dragoslava hoće da izbavi djevojke iz ropstva. Ali ih nadvlada sila i posiječe svu četu, a Dragoslav dopane misirske tamnice, dok je djevojke hadumska galija odvezla prema ponosnoj Kordovi u harem Haïrvanov . . .

Dragoslav jadan tuži u tamnici i promišlja, kako se zalud zakleo i obećao banu i ocu, da će osloboditi djevojke — sestru Danicu i dragu svoju Zoru — iz sužanjstva. Ali ne očajava, još se uzda u Boga, još će održati riječ, zadanu banu Tomislavu.

II. U Kordovi za sjajne mjesečine u sjajnoj odaji sa tajnom čežnjom čeka sileni, ljuti Hairvan robinjice . . . Njih dovede hadum i skine im prijevjes: „A Hairvanu oči se zasjaju, ko da gleda hurije u raju!" No mu se za čas čelo smrknu, kada spazi na robinjama trogirsko odijelo.

Pita talijanski haduma za njihov zavičaj i rod. On mu odgovori, da one od stida taje rod i zavičaj. Hadum ode na zapovijed Hairvanovu, te sam H. pita robinjice hrvatskim jezikom, čije su i otkuda. One od čuda i milja zanijemiše, a i Hairvana saleti

davna uspomena gledajući Danicu: sjeti se svoje majke, sjeti se Čiova i na njemu očevih dvorova. Ali mrk tjera taj spomen djetinjstva i pita curu za županaViševića. Ona mu reče, da joj je to otac, te udari u plač. Hairvan bljednu i već ga srce htjede izdati, ali se spregne i zovne haduma, da odvede Danicu te je čuva kao kćerku njegovu, a Zori reče, da će mu biti ljuba i kaduna. Već pruži ruku za njom, ali je obrani Danica i trgne nož iz njedara, pa se zaprijeti Hairvanu, neka ih ne rastavlja, jer će radije skupa poginuti. Zamahnu nožem, ali ga H. zaustavi i rani se u ruku. Tad hadumu naloži, da ih odvede i dobro straži svu noć. One plaču cijelu noć, dok ih san ne srva, te snivaju, kako s Dragoslavom plove k svome domu.

III. Treći mjesec iza toga dolazi k Hairvanu, bonu od ljubavi za Zorom, momče na trogirsku obučeno i smjerno donosi pozdrav od hrvatskoga bana i njegova župana Viševića, te nuđa otkup za dvije robinjice. Hairvan mu ne vjeruje i ruga se mladiću, jer ga prepoznaje, pa mu veli, da Zora ne će njega nevoljnika, kad može silnoga hadžiba. Ali momak ne vjeruje u nevjeru drage. Kad ga H. pita za otkup, junak ponudi sebe. H. mu se podruguje:

„Smiješan li je za dvije ljepotice,
Kojim puče po Kordovi slava,
Takav otkup, tvoja jedna glava!"

Sad priča Dragoslav, kako je njegova glava skupa ucjena, jer ju je skupo na ramenima nosio. Priča mu o zgodi u Misiru prije tamnice, u tamnici, kako je na stratištu sve crnce pobio i i okove rastrgao, pobjegao i po pustari stradao, do tripolske se obale protukao i dočepao neretljanske galije; otišao u Rim, jer se stidio vratiti se doma bez Danice i Zore. U Rimu je našao poslanike Tomislava bana, „složitelja svih hrvatskih strana", bio s poslanicima kod pape i primio sveti blagoslov . . . I milost je božja nadahnula ga, da će naći sestru i dragu u Kordovi te ih osloboditi ili sam poginuti: „Evo mene, evo moje glave!" Onda na koncu zaklinje hadžiba kao sina hrvatske majke, da bi morao štovati dan hrvatske slave, te kao darak poslati djevojke na krunidbu hrvatskoga kralja!

„Odvrnu se Hajrvan, k oknu stade,
Mjesečina po licu mu pade,

I u oku suzu mu rasvijeti . . .
Mladosti se stari Hajrvan sjeti!"

Sjeti se majke Hrvatice, od Grkâ ubijene, kako mu u naručaju izdahnu, a on se za osvetu Bizantu u Arape odmetnu — i otad kolje svijetom kršćane. Ali se opet ponosno okrene k momku i dozva mu po hadumu obje djevojke. Kad se braća izgrle i naplaču, reče H. Dragoslavu, da će mu sutra na večer dati ili sestru ili dragu, ali jedna mora s njime ostati u Kordovi. Djevojke se očajne u plaču udalje, a mladić ljuto prekorava hadžiba s okrutnosti, gdje ga sili žrtvovati ili sestru za dragu ili dragu za sestru, pa se moli Krstu, da mu poda snage u golemoj borbi. I otumara u noć.

Staroga Hairvana salijeću misli i uspomene iz davnoga djetinjstva, dok u daljinu noćnu nekud gleda.

„On ne vidi vitijeh munara,
Što se bijele ponad zida šara;
On ne ćuti topla milmirisa
Od masline, loze i kuprisa,
Od narandže, šipka i limuna,
Kojim diši sva Kordova puna.
Mjesečina ponad grada blijeda
Kao sinje vidi mu se more,
Sred njeg otok, kô bijel labud, sjeda
Šireć krila, bijele svoje dvore:
To Čiovo, otok svoj on gleda!
A visovi kordovskih Sierâ,
Što se kruže tamni sa sjevera,
Čine mu se zavičajne gore,
Kozjak veli i Mosor-planina,
Što na bijele na Čiovu dvore,
Bijele dvore miloga babajka,
Milo gledu modrih iz daljina . . .
Sve mu srce obuze milina".

Svane mu pred oči mladost, rođena majka, svane On

„Kog mole Krsti
I njegova v j e r a b l a g a i s k r o m n a,
Mukotrpna, al i s v j e t o l o m n a . . ."

I zadrhta prepun grijeha i prepun užasa. — Ali se opet sjeti Bara i bizantskog izdajstva, izmrcvarene majke, te mu se opet kršćanski svijet zgrsti, a sa svanućem sunca i gradskoga sjaja uze se opet klanjati Muhamedu:

„Alah, Alah! jedin na nebesih!
Neba, zemlje ti gospodar jesi!
Ti vjerniku vladu daješ svijeta
I hurije vječne sred dženeta,
A Krst svoga ponizuje slugu,
Predaje ga jadu, ropstvu, rugu
I kosturu, vječne tmine drugu!
Krst je noćna utvora i strava,
Ti istina, sila, sunce, java!
Alah, Alah! Hvala ti i slava!"

I tako pjesnik sjajnom psihičkom analizom prikazuje borbu između kršćanstva i turstva u Hairvanovu srcu, koje, što se više opire, više malakše. I ako je u njemu još slavodobitan polumjesec nad krstom, ipak već izbija prirođena moć krsta, jer je pokolebao primljenu kasnije od prkosa vjeru u polumjesec. A iz navedenih se stihova zrcali, kako je pjesnik protkao bujnošću istočnjačkom svoj ep i prelio ga byronskom tajanstvenošću.

IV. Dragoslav dolazi sa desetak drugova Neretljana u Alkazar, a vodi ih bijeli hadum, rodom Mlečić, koji prevari El-Amera, glavara hrvatske straže Hairvanove, da su to vojnici najmljeni od hadžiba za hrvatsku stražu. El-Ameri ih propusti, ali posumnja, nije li to nova spletka Ben-Solimana, koji već dugo potkapa Hairvana, da sam sjedne na njegovo mjesto do emira. Popođe za njima sa svojom stražom i opazi, da je to urota protiv Hairvana, koji se već u sobi bori sa Dragoslavom, a vani Neretljani odbijaju El-Amera i njegove ljude. Neretljani budu svladani skupa s Dragoslavom, koji je u čelo bio ranio Hairvana. Hadum Mlečić uhvaćen prizna, da je bio ustrašen i podmićen od Ben-Solimana. Hairvan se ranjen tuži na nezahvalnost tuđina i žali krvoproliće rođene braće hrvatske, što ga je i Dragoslav

skrivio. Dragoslav se vezan kune, da je htio otvoreno izbaviti roblje ili poginuti, zato se i sam borio s njime, a Neretljani bi bili samo primili dar od njega obećan. Prekorava hadžiba radi sramote, što je i sam rob Arapinu, dok se domovina Hrvatska slobodna sprema na krunidbu kralja svoga Tomislava. I mladić ne haje umrijeti na čast kralja, domovine „i za znamen Krstov svetovlasni".

Glas puče Kordovom o smrtnoj rani Hairvana: sve ga žali, i sam emir, pa mu šalje svoje ljekare; ali Hairvan ih ne će, jer mu nema lijeka, samo želi uza se starog druga El-Amera. U zoru razglasi El-Ameri smrt hadžibovu. Svu Kordovu obuze tuga, hadžiba sahrane, a na njegovo mjesto stupi Ben-Soliman po mudroj riječi kordovskog emira: „Mrtvi trunu, samo živi vrijede".

Druge noći poleti hitra šajka niz rijeku Kvadalkvivir sve do oceana, a u njoj su Dragoslav, El-Ameri, Zora, Danica, pa i živ Hairvan, dok u njegovu grobu „bijeli hadum gnjije", naime izdajnik Mlečić. Hairvan hoće da bar vidi zavičajne gore Kozjak i Mosor planine, bijele dvorove na Čiovu,

„Bar s daleka da ih jošte zgleda,
Pa da k a j a n Bogu dušu preda;
Bar da mrtav stigne domovinu,
Da mu groba dade, kajnom sinu".

Tako želi i Odisej vidjeti dim svoje kuće.

V. Lete šajke krilatice kao feačka brzoplovka s Odisejem put sjevera, „Hajrvanova kud ih želja tjera". Brodeći mimo Bara H. tiho kune Bar te družbi ispovijeda svoju tajnu od 50 godina. Govori o boju kod Bara sa Saracenima i o slavodobiću udruženih kršćana Grka, Latina, Franaka, Nijemaca i Hrvata pod banom Domagojem. Govori o zasjedi grčkoj na hrvatskim obalama, kako su robili i klali, te mu majku ubili. To ga razgnjevilo i postao je hrvatski gusar, pa se osvećivao kršćanima, te se na koncu dao u službu Arapinu u Kordovi. Tu mu i krst omrznu, „jer u onih, ki ga slave i uče, djela vidjeh — božja ne, no vražja". Čuo je, kako njemačke vladike muče gladom i uzom slavenskoga apostola Metodija, kako progone slavensko pismo i knjigu; čuo je i gora zla, što ih kršćanin kršćaninu zadaje, pa se sjeti Bara, ubijene majke i sestre ranjene, poharane otačbine. — I onda je prigrlio svečevu vjeru, te bio strah i trepet krstu.

„Al čudesna ljudska je sudbina!
Vi mi došli, djeca zarobljena,
S vama došla davna uspomena . . .
I s vama me vraća domovini!"

Tada pita Dragoslava, koja je čudesna sila u njemu, te ga starca predobio? Ujedno ga milo nuka, da kaže, jesu li mu kada mati iaćko govorili o Zaboru. Dragoslav mu odgovara, da su njegovi roditelji rado spominjali Zabora junaka i branitelja svoga, koji je negdje na moru poginuo od rana. Onda tješi starca, kako se sad hrvatski narod osnažio i kako se s drugim srodnim plemenima u bratsko kolo uhvatio, prognanoga Metodija lijepo udomio i njegovo bogoslužje primio. I sad Hrvatska cvjeta u sreći, dok je propala Moravska, koja za volju Nijemaca izagna slavenske apostole. Već su braća složna „od Dunaja i od hladne Drine" te će kruniti bana Tomislava kraljevskim vijencem. Dragoslav završava zanosno:

„Majko naša, domovino sveta,
Tvoja djeca, tuđinom oteta,
Vraćaju se k tebi sad opeta,
Zarobljena pak oslobođena,
Jer tvoja ih svud pratila sjena,
Krijepila ih tvoja uspomena".

Tada tek Hairvan spozna čudo i silu, što se u mladiću sakriva:

„Sila, kojom sav svijet pobjeđiva:
U junačkom srcu ljubav živa!",

dok je u Hairvanovu srcu samo osveta bila. S nje mu je duša obnevidjela, te se boji strašne kletve majčine i naroda kao odmetnik pa se žaca sada pogledati zavičajne gore.

„Al iz trnja samo ruža cvati!
Pokajnika iz crnijeh muka
K svjetlu vodi vječna blaga ruka".

Na pogledu rodnoga otoka Čiova, na pogledu zavičajnih planina, očevih dvorova, majčina groba i domaće crkve i razapeta Krsta, na spomen triju rana, zadobivenih u obrani svojih milih i dragih, razblaži mu se duša, utišaju boli i muke, te za-

želi opet da bude kršten. I zamoli Danicu, da ga pokrste prvim imenom, jer je on glavom — Z a b o r! Tad ga krste na pomolu sunca uz divan opis, koji sjeća prizora iz „Smail-age" u „Četi", kad se krsti Novica.

Šajke se već prikučile k Spljetu i Čiovu, te prispiju baš na krunidbu kralja svih Hrvata Tomislava. Opet sjajan opis krunjenja: mnoštvo svećenika, bana i župana u zlatu i svili, mnoštvo naroda pješke i na konju, pomoraca, staro i mlado, djeca i žene. Sve dariva kralja prvijencima — darovima.

„I gle jošte dara dragokupa:
Gle iz šajke pred svog kralja stupa
S Dragoslavom Danica i Zora
Vodeć sobom staroga Zabora,
Pa pred kralja poklekoše skupa".

Kralj ih prijazno prima, sve ih mnoštvo milo gleda, gledaju i zavičajne gore i trogirska pučina i Čiovo i bijeli dvori, živi i pokojnici. Zabor kleče i pocjeliva zemlju:

„Na usta mu cijela duša dahne;
Ne pušta ga više domovina,
Zagrli ga povraćena sina:
U krilo joj glava klone siva . . .
K zemlji pade, Bogu dušu dade".

Ta krasna pjesnička pripovijest iz često žalosne a rijetko vesele hrvatske prošlosti premda još odiše byronskim mirisom, ipak su joj lica i događaji posebnim duhom zadojeni te zavijeni ne engleskom gustom maglom, već lakom našom maglicom tajanstvenosti, koja se malo po malo rasplinjuje, da se razvedri i podigne duša čitatelja, a ne da ostane u tmuši i sumnji kao neutješljiva nordička muza.

Hairvan sjeća ispočetka svojom mrkom pojavom donekle gusara Konrada, ali se poslije preruši i skruši sasvim u mekana i čuvstvena Hrvata, koga rođena gruda privlači natrag Ovidijevom snagom i miljem.

I Dragoslav sjeća Selima u „Abidskoj vjerenici", ali Selim je kozmopolit Byron, dok je Dragoslav svom dušom hrvatski patriot kao i njegov tvorac Marković. Ima u Hairvana također Kohanova titanizma i Shelleyeva satanizma (str. 67.), ali ne da prkosi do kraja, nego da u njegovu preobratu jače zasjaji moć Krstove vjere (str. 83—86.).

Čar istoka i južnjačkog neba, noći i dana, jutra i večera kiti Markovićevo pero lakoćom umjetnika: eno odmah na početku sjajan opis trga u Misiru (str. 55.), Kordove i harema (str. 57., 66—67.), hitrine lađa (str. 72—73.), opis podmukla boja (str. 79.) i t. d. Opis, bolje rekavši, oris Čiova, Kozjaka, Mosora i svega onog okoliša ne na dva tri mjesta, već na sedam mjesta ponovljen sjeća divnog opisa Luke Botića u „Bijednoj Mari". Ali se čini tako živ, kanda ga se pjesnik i sam na svoje oči nauživao, jer tko je samo jednom u životu onaj kraj vidio, ne može ga nikad iz duše izbrisati, a kamo li zavičajnik njegov. Veličajni prizor krštenja na moru (str. 85—86.) sjeća uzvišenoga prizora krštenja Novice na Morači u Mažuranićevu „Smail-agi", što se Markoviću osobito sviđalo. Ima i drugih pojedinosti iz „Smail-age", n. pr. str. 86. „Ja sam Zabor! . . . Djeco, krstite me!" Tako govori i Novica u „Četi"; str. 83. „Nigdje njemu nema o p r o s n i k a" i t. d. Pjesnički se velikani kao braća ne ustručavaju jedan od drugoga uzajmiti takove ksenije, jer se time samo počaste međusobno.

Stih je narodni deseterac sa svim svojim dobrim odlikama, bez mana i sa srokom, da se ukloni jednoličnost, a žustar i gibak teče kô potočić nizdolicom cvjetnom, sa zvonkim ritmom kao glazba. Dikcija mu čas krepka i ozbiljna, čas meka i dragušna, čas bujna

i uzvišena, već prema prilici i mjestu, prema licu i radnji. Sve dolikuje, kako našoj, tako i romantici istočnjačkoj, koja je i našega pjesnika kano i njegove evropske preteče zanijela i očarala. Njega je mogla još prije i lakše, kad je našao i historičku vezu svoga naroda s njome: Hrvate na dvoru kalifa! A nije ni čudo, jer je ta istočnjačka romantika i starija od Aleksandra Velikoga; ta već Ksenofonta vuče srce na bajni istok iz Grčke, a prije njega bijaše smamila želja za njime Tebljanina Proksena, pa liječnika na perzijskom dvoru Ktezifonta. Što više i staroga Herodota zanima istok i kako! On nam potanko baje na usta Milećanina Aristagore o silnom blagu istoka, o zlatu i srebru, o mjedi, o krasnom šarom odijelu, o bujnosti plodova poljskih, o stoci i o roblju, o premnogom novcu, o riznicama „velikoga kralja" u Suzi, o bogatstvu, koje se može mjeriti sa Zevsovim (V. 49—50.). Ta on nam već tada u svojoj prvoj svjetskoj povijesti riše one „velike kraljeve" okrutnike, okružene sjajem i raskoši, n. pr. Kambiza, Smerdisa, kao prototipe potonjih mongolskih i osmanlijskih vladara.

Pa već miti grčki o Perzeju, Belerofontu, o Argonautima i dr. opominju na bajoslovni istok, a i Homer priča o bogatstvu i čarobijama istoka.

Jamačno je i Agezilaja i Aleksandra Velikoga namamio čar istoka, da zavojšte na perzijsku državu. I taj duh, to vjerovanje teče diljem vijekova, dok to nisu Arapi još i potkrijepili. Poslije klasičnog doba za kršćanstva niču na istoku najveće hereze i šizme i nove vjere podupirane bujnom maštom istočnjaka, kao što im je bujno tlo i biljem i životinjama i rudama, osobito dragocjenim. To sve draži ljudsko srce, željno uvijek sjaja i naslade. Onda izbiše u evropskim knji-

ževnostima najnevjerojatnije bajke i putopisi o istoku, te je srednji vijek i hrlio na nj još i radi groba Spasiteljeva. Novi je vijek nastavio svoja istraživanja, te je zapad, zasićen klasicizmom i pseudoklasicizmom, razvio čitavi kult istoka, pa se znanost i pjesništvo hranili njegovim plodovima, dok se nije opazila sličnost u motivima i idejama s gatkama, pričama, praznovjerjem i običajima u svojih naroda.

I tako je ta struja naplavila i nešto dobra evropskim književnostima: upoznavanje vlastitoga puka i njegovih potreba. A tim je pravcem udario i naš pjesnik u svojoj poeziji, te nam u ovome djelu predočio sav naš prosvjetno-vjerski i politički program. Samo ga mi slabo čitamo, a još slabije razumijemo.

11. Urednikovanje kod „Vienca".

Kad je Marković bio zgotovio svoj doktorat, pozva ga Dežman, kao urednik „Vienca" poslije smrti neprežaljenoga Perkovca, u Zagreb za suradnika listu. I da mu dade u domovini mjesta i zarade, usred godine preda mu čitavo uređivanje „Vienca" g. 1872. U 21. broju (str. 304.) rastaje se Dežman i preporuča novoga „Viencu" provodiča i uglednika dra. Franju Markovića, „s kojim se je posestrilo mal da ne svih devet Apolonovih vila". A u 20. broju preuzima M. „milovanje Perkovčevo" te će zadaću Perkovčevu uvijek kao oporuku svetinjom držati.

U 34. broju objavljuje pretužnu vijest o preranoj smrti Petra Preradovića (u Farafeldu 18. VIII. 1872.) i oplakuje teški gubitak „jednoga od najvećih umova i sadašnjosti i prošlosti".

Za svoga urednikovanja g. 1872. ispjeva ili barem izda u „Viencu“ dva svoja najbolja djela, dvije uzor-tragedije: „Karla Dračkoga“ u br. 20—27. (i posebno izdana), te „Benka Bota“ (u br. 49—52.).

Kakovim pak je cvijećem bio pleten i kakovim je mirisom odisao „Vienac“ u zabavnom pogledu, dokazuju te drame, a kakovom je strujom plovio u poučnom dijelu, svjedoči niz članaka prevedenih od Markovića iz Buckle-ove „Povijesti civilizacije u Engleskoj“.

„Vijenac“ se tako podigao, da ga više „Matica Hrvatska“ nije trebala podupirati, kao dosad, nego se u općinstvu razbudilo zanimanje za lijepu knjigu, što se u 51. i 52. broju javlja s pozivom na pretplatu.

Još je u tom godištu „Vienca“ njegova romanca „Zvijezda večernica“ u dva dijela (br. 38.). Iz iste godine potječe i pjesma „Grob jedinca“, štampana tek 1884. u „Viencu“ i u zbirci „Matice Hrvatske“ („Iz mladih dana“ str. 46—50.). Ima i njegova ocjena drame „Maksim Crnojević“ od Kostića u tom istom godišnjaku „Vienca“, koji je uređivao do konca g. 1873. te uveo Palmovića i Arnolda u književnost.

Budući će biograf, koji bude svestrano život Markovićev za „Rad“ akademije pisao, morati ogledati sve njegovo dopisivanje uredničko, kako je postupao s uređivanjem lista i sa suradnicima. Ja samo to spominjem, da ga je također kasnije pokojni Janko Kamenar, i sam pjesnik, vrlo hvalio kano sjajna odgojitelja i svjetovatelja mlađih književnika; kako je na estetičku i osobito na psihologičku stranu sastava pazio i upozoravao njega samoga na to u jednoj pjesmi (mislim „Zlatan vlas“).

Markoviću nije ni kao pjesniku ni kao teoretiku bilo teško odmah preći sa balade na dramu, jer je to sasvim prirodan prelaz, kako je sam govorio i razlagao u svome predavanju „o baladah i romancah" („Vienac" god. 1869. br. 44.). Kod Škota se i Engleza, za kojima se povodio Marković, sasvim proniču epika (engleska) i lirika (škotska), te su im balade tako savršene. Stoga se i kod njih mogla razviti najsavršenija vrsta pjesništva — drama, tako da je jedina Britanija mogla roditi Šekspira, najvećega dramatika svijeta, jer su njegove drame ništa drugo nego velike savršene balade englesko-škotske (str. 767.). Kao što je dakle iz veze Škotske i Engleske nastala u državnom pogledu veličajna Britanija i kasnije kći joj Sjeverno-američka republika, tako je iz spoja škotskih (više lirskih) i engleskih (više epskih) balada nastala drama, nastao Šekspir. A republika, drama, um, potpun i pronicav savez čuvstva i razuma, lirike i epike, ženske i muške strane — to je vrhunac čovjeka: u Šekspiru se odsijeva cijelo čovječanstvo, cijeli svijet (str. 768.).

Koje čudo, da je i Marković nakon uspjelih balada prešao na dramu i poveo se za div-uzorom Šekspirom? I onako je u nas Hrvata malo ozbiljnih preteča imao i to Dimitrija Demetera i Mirka Bogovića, koji su tragediju gojili, pa suvremenike Jurkovića i Tomića, koji su komediju obrađivali kasnije. Po svojoj ćudi pjesnik se dao na tragediju.

Red je da ogledamo njegova „Karla Dračkoga". Mi ćemo, kao i dosad što smo činili, ispripovjediti opširnije sadržaj, jer se tako jasnije razabira sastav i ljepota djela, nego da ga bogzna kako raščinjamo i uzvisujemo.

„Karlo Dra čki".

I. čin. Kraljica Jelisava sama razmišlja o svojoj prošlosti, o snivanoj sreći u ljubavi s Lackovićem, koju joj razori netko, a ne zna, tko. I tomu bi se rada osvetiti pa i krvoprolićem mnogih glava, osobito sada, kad je ni vlast ni kruna s neljubljenim nije usrećila i gdje joj se još i moć izmiče iz ruku, te vidi po drugi put zapad sunca moći svoje kao prvi put zapad sreće svoje. I on je došao amo, nekadašnji njezin miljenik, sad strahovit protivnik, a tu bi mračnu zagonetku ona rada riješiti . . . Dolaze joj redom javljati sve kobnije vijesti Ubul Kalaj, Blaž Forgač i Nikola Gorjanski, da će joj Karlo Drački oteti vlast i biti izabran kraljem u saboru, jer ga podupiru Pavao i Ivan Hrvat s Lackovićem. Ona ih sve kao nedostojne borce spram Karla otpravlja i veli, da će se sama s kćerkom Marijom boriti protiv Karla i njegovih pristaša, pa ode. Gorjanski joj se najprije divi, a onda se ruga, da je išla tražiti utočišta u Sigismunda, češkoga kraljevića, koji već bježi na konju, jer ga Gorjanski ustrašio.

U prizoru drugom dolazi Drački s Alberikom, svojim pouzdanikom, koji mu javlja nepovoljne vijesti iz Napulja o bolesnoj njegovoj ženi Margareti. Ona je Karlu lijes i zapreka, da ne može pregnuti do svoga cilja. Ona mu nije dala preko mora u Hrvatsku i Ugarsku. Papa mu podsjeda grad Aversu, zadnje utočište. Karlo zapovijeda, da njegova žena ne smije predati grad ni za živu glavu. Dolaze onda oba Hrvata i Lacković, da pozdrave Karla kao novo izabranoga kralja Hrvatske i Ugarske. On im zahvaljuje ističući njihove zasluge oko toga posla, ali ujedno hoće da se izmiri s kraljicom Marijom, jer je žena — djevojka. Oni ga odvraćaju od toga, neka joj ne dopušta prava, koja raskraljici ne pripadaju, već neka ide u sabor, koji ga očekuje. On ostaje kod svoje odluke.

Uto ulaze Marija i Jelisava, koja kćeri uspeloj se na prijestolje pokazuje Karla kao namjesnika njena. Karlo s platonskim očima gleda u krasnoj Mariji odsjev nadzemaljske ljepote,* i to šapće Pavlu. Marija se kao vladarica s potpunim naslovom svih svojih naroda tuži na očevidnu bunu i traži od Karla kao na-

* A. Šenoa ju kasnije u svom romanu „Kletvi" protivno od Markovića prikazuje **ružnom**.

mjesnika svoga izvještaj o tome. Karlo se čudi, kako može on biti njezin namjesnik, ta on je od velikaša pozvan amo za upravljača kraljevinama, a slast će mu biti i Mariju štititi. Ona traži kaznu za buntovnike. On joj se čudi, što traži, da i sebe prvoga pogubi. Ona ga optužuje, da joj baštinu grabi. On joj na dugo i široko objašnjava opasnost krune i vlasti, zbori o grozoti borbe i pokolja. Ona kaže, da se ne plaši, jer su te groze sve već prošle, a podanici joj prisegoše vjernost, te sad vlada pravica, mudrost, razbornost i junaštvo u državi. On joj opet u duhu Platonovih ideja odgovara, da je ona kao nadzemaljsko biće te kreposti susretala u planetnim visinama, ne na zemlji, gdje će se razočarati i sve njene plemenite misli pretvoriti u protivno. Nego neka se preda u njegovo okrilje, on će je očeličen nevoljama čuvati od zla. Ne vrijede ni povelje ni prisege ni laska puka, nego jakost i volja. Ona silazi s prijestolja i vapije za Sigmundom, te odlazi, a Jelisava joj dovikuje, neka ide po njega. Na pitanje Karlovo, tko je to Sigmund, odgovara Jelisava, da je to Marijin zaručnik, češki kraljević, brat rimskom caru Vjenceslavu, te će znati obraniti vjerenicu.

Karlo uzdahne na kivnu mu sudbinu, a Jelisava razmota pred njim ispravu s njegovim potpisom, u kojoj se za kralja Ljudevita odrekao za vazda krune ugarske. Nato se vraća Marija dršćući i klecajući, da nema Sigmunda. Jelisava šalje Forgača po njega. Karlo se ispričava, da nije došao oteti Mariji krunu, već izmoliti je. On ne tvrdi, da mu kruna pripada po pravu. Ali ni kćeri ne pripada po pravu, a njemu je nudi narod, jer je njegova, čim izumre zakonit red vladara. I gazeći po povelji kaže, da je njegov temelj na volji naroda, i na volji vlastitoj: ni car ni kralj ni papa ne će ga maknuti otud. Forgač se vraća i donosi samo pismo: Sigmund je pobjegao. Jelisava je u neprilici, Marija se onesvijesti, a Karlo je dočeka na ruke i tetoši dozivajući je k svijesti, te je moli, neka mu tu tešku dužnost krune izruči, a on će joj vratiti dvije krune za jednu. Marija mu popušta i reče, neka kraljuje. Forgač na to ljutit ode. Karlo se lati pera i piše. Jelisava ga prekorava s neharnosti spram kralja Ljudevita i njegovih sirota. Karlo joj odvraća, da je pokojni Ljudevit dao pogubiti njegova oca. Jelisava se obraća na Hrvate i na Lackovića, ali je svi odbijaju. Karlo svrši ispravu za odreknuće od krune i nuka Mariju, da je

potpiše. Uto ulazi Gorjanski, komu Jelisava veli, da još nije čas, kad ga ima zvati; ujedno ne da Mariji, da potpiše odreknuće. Ali na savjet Gorjanskoga potpiše „svih sud". Karlo zadovoljan

„Ide izvojštit čovjeku slobodu,
Da misli, čini, ženi pak da ljubi".

I odlazi s Hrvatima i s Lackovićem.

Jelisava privija kćer na svoje grudi i sokoli je, neka izbaci iz srca novo čuvstvo spram Karla. Ali Marija ne može, jer joj „plam već buktom silnim vitla se do zvijezda i više", te odlazi. Jelisava se boji toga plama, da ga jače ne razduše, jer je i sama nekad gorjela takovim plamom u sutješkom dvoru čekajući dragoga za vjenčanje, a netko joj ga iz zasjede rani i ote. Rada bi odgonenuti tu sfingu te otkriti istinu, a kazniti ili nagraditi bivšega dragoga — ali dušu u se zasad! Zove Gorjanskoga u pomoć, a on joj kazuje i opisuje sa svim grozotama svoga saveznika, koji može blagosloviti i prokleti, usrećiti i unesrećiti, oživjeti i usmrtiti. — To je papinski poslanik. Jelisava sva užasnuta veli, da će ih zvati, kad zatreba.

II. čin. Gorjanski vodi Lackovića u kraljevski perivoj, koji je sav na vlas nalik na vrt u sutješkom dvoru u Bosni. Lacković, koji je došao u ime Karlovo pozvati Jelisavu na krunidbu, čudi se vrtu i proklinje ga. Kad Jelisava dođe, razjasne se jedno drugome poslije nekoga prepiranja. Lacković s krasnim opisivanjem večeri i puta na konju priča, kako je hrlio uz prkos prijetnjama na sastanak sa Jelisavom, s kojom se dogovorio, da pobjegnu u Mletke. Ali ga iz zasjede udare mačem, a kad se osvijestio na pô, vidio je nad sobom lice Gorjanskoga i Jelisave s porugljivim smijehom. Zato ju je prezreo i prokleo, a srce mu sada gori jedino ljubavlju za dom. Jelisava kune spletkare, koji su mjesto nje podmetnuli Jelinu biogradsku, sasvim sličnu njoj, i tako ih rastavili.

Lacković joj ne vjeruje, ali ona mu se zaklinje i protumači mu, kako se njega junaka bojao Ljudevit i htio s pomoću nje i Bosne domoći se Carigrada i vlade nad svijetom . . . Napokon se složiše, da Lacković nagovori Karla, neka prepusti Hrvatsku Jelisavi (i njemu), a sam da vlada u Ugarskoj. Radi sreće Hrvatske Lacković se izmiri i pristaje na to. Tada dolazi Gorjanski i javlja zle glase: buni se Poljska, Boris prosi Jadvigu za Jagela, a Sig-

mund prodaje neke česti države Ugarske, da skupi vojsku protiv Karla. Ona mu se ruga, kako sve njegovo zdanje propada, te ga prekorava radi sutješke izdaje i spletke, pa šalje Lackovića Karlu radi Hrvatske, a Gorjanskoga oprema po legata ili će sama po nj. Karlo dolazi i zove Jelisavu na krunidbu. Ona mu veli, neka prije sasluša Lackovića. On to ne će sad, nego poslije, te pita za Mariju i hoće k njoj. Jelisava mu brani, ali on ide silom, hoće slobodu u svojoj ljubavi, hoće i slobodu ljubavi u žene, da se ne trguje njihovim čuvstvima; neka mu se ukloni s puta stara nauka, muška nepravda, kleta uza ženske ljepote i milinja. Kad ode, Jelisava za njim ne prigovara, jer i sama osjeća isti žar, samo moli od udesa, da joj dijete zaštiti, te odlazi. Dolaze Karlo i Marija u ljubavnom razgovoru. Marija ga okiti ružicom, a on joj zanosno udvara i obećava raj u divnoj Italiji. Ona zabrinuto odgovara. On sve zanosnije i žešće besjedi o ljepotama Italije i o poslanstvu svome, da izvojšti slobodu, svjetlo svima nad mračnim tibarskim maremnama.

Čuje se ambrozijevska himna, kojoj zvuke Marija tumači zlo po sebe, a Karlo na dobro. Ulazi Jelisava s Gorjanskim, koji je nagovara, da dade Jagelu Jadvigu, jer nema druge pomoći protiv Karla. Jelisava se opire i grozi mu se radi prijevare u Sutjeskoj, stoga joj neka robuje poslušan. Odlazi. Gorjanski ruga se njenoj i Lackovićevoj ljubavi, te im prijeti, da će im se čamac ljubavi nasukati na greben — na njega. — U prijestolnoj dvorani prima Karlo redom Alberika, pa legata papinskoga, s kojim se titra i podruguje te prepire i žestoko zavadi prekoravajući papu i Rim s himbe, nepravde, krvološtva. Legat mu kazuje, da se sav svijet Rimu klanja, pa se mora i on doći pokoriti. Karlo mu odbrusi, da će doći pokoriti Rim, te zovne braću slobodnoga duha, tri crne „krabonoše": miso, volju, čin. Legat mu odlazeći navješta boj. Krabonoše Karla priznadu vođom, koji će rasjeći lance svima neslobodnima, a željnima slobode.

Sad Alberiko uvodi oba Hrvata, Lackovića, Ziemovita i druge velikaše. Lackovića svi odbijaju zbog Jelisave, a ni Karlo mu ne će da usliša molbe radi Hrvatske. Ta čime bi obranio svoj Napulj bez Hrvatske i Dalmacije, valjda ne lađama iz madžarskih bara. Šalje ga k Jelisavi, neka nju tješi. Lacković ode.
Pavao Hrvat s krunidbenim ugovorom u ruci pozdravlja

Karla u ime svih krajeva države, u ime pokojnika i živih suvremenika i potomaka, poziva ga, da učini red, da uvede boljak i da ukroti bjesomučnike, koji ga potkopavaju radi prirođene im zle ćudi; neka ukine zlatnu bulu, leglo zla, a neka potvrdi ovaj novi krunidbeni ugovor. Tad mu pruži povelju. Karlo skočivši kaza, da se u tome ugovoru ne nalazi, što on hoće. Taj naum treba dugovječne njege, a Karlo treba mačeva, te sažeže povelju. Svi su se uzrujali, a on čita iz preostalog komadića papira: Kletva! To će mu biti treća kletva — zadnja. Dakle mora u boj, da robu povrati slobodu, da lupeštvu plemića i velikaša stane na put, da udari temelj čovječnomu drugovanju ovdje, a tamo Rim, taj prvi silnik, dalje kini svijet? On je zarobio i misao svaku i pregnuće svako svih nas. Pomozite mi, veli, tu silu polomiti, pa će za njom redom sve popadati. Na Rim oborite sve mačeve! — viče Karlo Hrvatima. Pavao mu Hrvat odvikne, da oni nisu Huni. Karlo im dobaci, da su podanici, a on kralj, gospodar, vođ, te dozovne Madžare, Tatare, Jacige i Kumane, koji nahrupe, a među njima i trojica u odorama banskim.

Hrvati trgnu mačeve. Karlo zapovjedi mir. Ivan mu Hrvat veli, da time sramotu nanosi Hrvatima. Karlo se ne boji mača Ivanova te zove Madžare i ostale im drugove u boj protiv Rima, koji ih je već toliko oglobio, toliko im krvi prolio i nametao im dosada kraljeve.

Ubul Kalaj odaziva mu se, a Karlo im potvrđuje zlatnu bulu i sve ugovore, samo da mu vjernost prisegnu na mačeve. Oni mu se lukavo zakunu: kud ti za srećom, svuda mi za tobom. Karlo pita Hrvate, što sad vele, a Ivan mu odgovara, da ljudi šute, gdje šakal vije. Oni ne će radi Karla, da tu liju krv, ali će doći čas, kad budu povukli mač za njega, jer će ga Madžari izdati. No oni će ga vjerno kao svoga kralja znati obraniti, pa idu na krunidbu s tom vjerom. Odlaze. Karlo smeten otpušta i Madžare, te ih zove sutra na krunidbu. Alberiko mu javlja, da dolazi kraljica Jelisava, koju Karlo s ruglom pita, je li ona genij smrti, kako je Lacković na odlasku navijestio, da će mjesto njega doći genij smrti. Ona mu to odlazeći potvrđuje. Karlo zovne Navarela, ali mu javlja sam Alberiko, da je kraljica Margareta Aversu predala papi, samo da spasi zarobljenu djecu. Jedini je Napulj još njen, već su papini i franceski vojnici pro-

glasili drugoga kralja — Karlo proklinje ženu kao vječnu zapreku svome pregnuću i poletu. Na smrt osuđuje ženu i kraljicu Margitu kao izdajnicu grada Averse, a on kroz žamor kobnih srdâ neustrašen leti k svome cilju!

III. čin. Pred crkvom se u Stolnom Biogradu dogovaraju papin legat i Gorjanski o crkvenom prokletstvu, što će ga survati na glavu Karlovu, dok bude Gorjanski taj čin zaštitio mačevima svojih četa. Karlo s pratnjom ulazi u crkvu na krunidbu prezrevši legatovu opomenu, da se pokori. Dolazi Margita sva sretna i hoće do Karla u crkvu. Navareli je odvraća bojeći se nesreće. Ona se opire i Alberiku, koji se boji papina prokletstva za krunidbena čina. Jelisava izlazi iz crkve s Marijom, kojoj je pozlilo. Dolazi legat u odijelu ukletve sa 12 svećenika s upaljenim voštanicama. Margita hoće da ih namoli na milost, obraća se k Jelisavi i Mariji zaklinjući ih djecom svojom i Karlovom.

Marija se zgraža i odvraća od nje kao i Jelisava grozeći se u sebi Karlu. Marija moli majku za Karla. To čuje Margita i grdi ih sve skupa radi nemilosti. Alberiko hoće da ide po pomoć u crkvu protiv legata, ali mu zakrči put Gorjanski sa stražama svojim. Legat strašno kune Karla te ga izopćuje iz crkve i društva ljudskoga kao kužna člana, pa odlazi s pratnjom pobacavši na tle svijeće. Za njima nahrupe kroz crkvena vrata Kumani s Ubul-Kalajem i Forgačem, te podjare svjetinu i na samu Jelisavu. Uto navre na vrata i Karlo sa pratnjom, te miri svjetinu i baci ostatak kraljevskoga stijega, slomljenog na vratima crkve. Sad baca redom sve znakove kraljevske vlasti: plašt, žezlo, jabuku kao znakove robovanja papi. Onda vadi mač svoj protiv Rima, a krunu, ropski dar iz Rima, također baca. Sve je to ozlovoljilo Madžare, te je Forgač gotov na nj navaliti mačem, ali ga Gorjanski zadrži. Margita to opazi i viče, da ga ne posijeku, jer je on njezin muž. Karlo se brecne od njena glasa, a ona mu strgne Marijinu ružu s prsiju i vikne: nevjernice! On srne na nju s mačem, ali prepoznavši je, spušta mač, dok se ona onesvijesti. Sad on žali nad njom, držeći da je mrtva, pa je izručuje Alberiku i Navarelu. Marija nato klonu majci na grudi i veli tiho na majčin upit, da mrzi Karla.

Karlo zove svu pratnju u Budim, da pođu na borbu. Svi odu, dok Navareli i Alberiko trče po pomoć za onesviještenu Margitu.

Međutim izlaze iz crkve Gorjanski, Ubul-Kalaj i Forgač, pa se nad tijelom Margite zavjeravaju, da će uz njezin trup i Karlov položiti. Kad odoše, Margita se prene, te ide uza svijetlo munje Karlovim tragom, od čega je odgovara Alberiko i puti u Hrvatsku pod okrilje bana Paližne, jer su ondje, kud želi, strahovite tajne. Ona vadi bodež i veli, da će njime razderati tajnoviti prijevjes.

IV. čin. U budimskoj prijestolnoj dvorani Jelisava tješi Mariju, koja se boji, da je već Karlo ubijen, ali joj pridošli Gorjanski, Kalaj i Forgač govore, da su prestigli Karla, koji se svaki čas prestravljen natrag obazirao. Oni su svoje Tatare, Madžare i Kumane pobunili protiv njega predsudama o zlim znakovima, o kletvi, o dalekoj vojni. Ujedno su donesli krunu, odbačenu od Karla, Jelisavi, koja ju gotovo metne na svoju glavu, a onda na Marijinu, koja se leca i odmiče.

Sve su čete potkupljene oko grada, Marija se boji za Karla, što je zagonetno majci.

Kad one odoše, ulazi Karlo s hrvatskom i s talijanskom pratnjom, spazi Forgača, Kalaja i Gorjanskoga. Kad ih razabra mrke, pohvali njihovu brzinu, što ga prestigoše šuteći, a Hrvate kori, što su govorljivi. Traži od Forgača više četa i sve ih šalje opremati vojsku. Pavla Hrvata i ne će da sluša — slatkorjeka. Želi počinka, umoran je. Svi odlaze.

Ulazi Marija, sva zabrinuta, da upozori Karla na opasnost. Međutim vidi Karla u tami sa štitom, gdje se uplašen zgraža od nečega, i ona pada do prijestolja. Karlo izlazi sav uprepašten i brani se od priviđenja svoje djece, koja traže od njega majku... Uto se razabere i opazi uz prijestolje Mariju, te joj milo zbori, da ga upokoji sankom. Ona ga opominje, neka bdi, jer mu prijeti zlo od mrzitelja. On se njih ne boji, već onih, koji ga ljube — te zadrijema. Ona ga poljubi i želi mu mir i spas, pa ode. Ulazi Margita s Alberikom, koji je zalud odvraća od toga koraka. Margita ostaje sama i zagleda se u Karla žaleći ga i željeći mu upokojiti brige i muke. Karlo govori iza sna o djeci, o ženi, o Aversi i o smaknuću. Ona mu pogladi čelo, a on se prene i prestravi spazivši je, te ju kune, da se vrati u grob ili će je mačem za grob prikovati. Margita mu veli, da nije ona vampir, već on, pa ga prekorava radi osude na smrt, baš kad je slavila njegovu krunidbu po čitavu gradu. On joj spočitava, da je za-

preka njegovu velikom pregnuću, ali je odbacuje kao ropski lanac, i smrt joj je kazna zbog izdaje grada Averse. Ona se brani spasom djece, brani se nekadanjim njegovim milovanjem, kad ju je spasao od kuge, što je sve u njoj rasplamtilo toliku ljubav spram njega. Ali on je odbacuje kao negve. Ona mu se grozi bodežem, nu on prezirno odlazi. Margita s nožem u ruci smišlja što veću kaznu za nevjernika: ona će mu zadati dvojaku bol, jer će ubiti Mariju, koja se primakla sa svijećom k prijestolju, nakana opomenuti Karla na pogibao. Margita vreba na nju s nožem, dok Marija drži, da je zakasnila otkriti Karlu spletku. Margita već zamahne na nju nožem, ali je savlada ljepota i nevinost Marijina, te joj klonu ruka. Divi se djevici, koja hoće da spase čovjeka, koji je zavodi i truje joj srce, pa se svome progonitelju osvećuje ljubavlju.

Stoga Margita odlučuje ići s puta Mariji, koja će ljubljena lakše izbaviti ljubljenoga, te joj preporuča i djecu svoju, a namire vlastitu baštinu — Karlovu ljubav i blagosiva ih. Tad obnemogla odlazi.

U šestom se prizoru Jelisava s Gorjanskim i Forgačem dogovara o umorstvu Karla, Mariji pak obećava spasti Karla, kad ga toliko ljubi. Sigismunda odbija, Jadvigu će dati Jagelu, Hrvatima će biti Drački kralj s Marijom, a sama će s Lackovićem vladati u Ugarskoj, dok će svoga tamničara Gorjanskoga utamničiti.

U sedmom prizoru hoće Karlo jutrom na bojni pohod, ali uleti Alberiko javljajući pobunu Madžara i Kumana protiv kralja. Dugo se tuku i buče ispod prozora, te se ne dadu utišati. Napokon ih i bez mača umiri. U perivoju je mrtva Margita uravnala Mariji put do sreće s Karlom. Jelisava šalje Mariju po Karla, Borisu daje Jadvigu za Jagela, Gorjanskoga šilje odagnati čete Hrvata izvan grada, a Forgača i Kalaja zove kao svoje dvorane u palaču, te odlazi. Gorjanski se ruga Kalaju i Forgaču, da ih kraljica zavarava, i da će ih dati smaći radi pređašnjih krivnja, jer hoće da sama vlada s Lackovićem.

Oni svi skupa okovaše Lackovića, da ih ne izda, te se ponovo zavjeriše ubiti Karla. Kad njega smaknu, i kraljičinu će drskost utući, te će oni sami gospodovati. Ona dvojica odvuku vezana Lackovića, a Gorjanski se hvali, da je opet

Jelisavi i Lackoviću nakon 16 godina iskopao grob, a on će sam — sluga — poseći za vlašću.

Mrtvački zbor nosi Margitino tijelo. Dolazi Marija s Dračkim. Alberiko, Ivan Hrvat i Ziemovit ga opominju, da ne ide u zasjedu, ali on se ne boji, on će se tek oprostiti od kraljice, a ne straši se Madžara, koje je goloruk znao ukrotiti. On će skoro za njom (Margitom) u Napulj, dragi zavičaj. A kad spazi pogreb i luči, jaukne: „Vaj i za ovim svjetlom ukletnim idem". A Forgač na to doda: „Na pogreb svoj". Koliko li je mnoštvo psihologijskoga biserja razasuto tude.

V. čin. Dvorska crkvica u pozadu sa stubama s obje strane, a na lijevo su kamena sjedala. Lacković iznemogao od kidanja lanaca hoće da prokaže spletku Gorjanskoga, ali je slab sjeo na stube. S druge strane prolaze Karlo, Jelisava i Marija, koja se osvrne na Lackovića, te se vraća k njemu, kad Karlo i Jelisava odu, i pita ga za tajnu. On joj otkriva urotu one trojice. Uto začuje zveket oružja, te misli, da je Karlo ubijen, pa i sam onesviješten pada. Istrči Forgač s mačem, a za njim Kalaj, te ga probode, da ne bude sam izdan. I Karlo dolazi s ranjenim čelom te kune kraljevske dvore i nevjerni narod madžarski; stidi se, što im je bio i časak vladar. Odbija sumnjičav i Mariju, a onda je moli za oproštenje radi sumnje, pa joj hvali na nježnosti i njegi, ali njemu je zaputiti se za onom (ženom Margitom). Prekorava Jelisavu zbog takova poziva . . . Jelisava mu se kune, da je nevina, a krivac je već jedan mrtav, drugomu će suditi sam. Karlo poduprt Marijom odlazi i šalje Alberika po Hrvate, da pođe s njima na daleki put. Jelisava se grozi Kalaju, da će ga raspeti na kotač, ali prije mora izvršiti njene zapovijedi i možda steći milost. Ostajući sama razbira, da mora izvesti svoju namjeru na Karlu, jer će uvijek biti kriva u njegovim očima, te će joj se prije ili kasnije osvetiti. Sad je on u njenoj vlasti, ali ipak će mu dati na izbor put k Mariji. Kad je sagledala u nesvijesti Lackovića, sva se prenerazi bojeći se za njegov život. On dođe k sebi i pita za Karla. Kada dozna, da živi, spokojno usne. Jelisava vidi po lancima i rukama nedjelo Gorjanskoga te se prijeti. Nato doleti Kalaj veleći, da Hrvati ne uzmiču, već su zarobili i Gorjanskoga. Jelisava se veseli tomu sužanjstvu, ali zapovijeda i dalje udarati na Hrvate i sve sasjeći. Kalaj ode, a ona kliče, da želi živjeti i kraljevati, jer je dosta robovala. Karlo

dolazi s Marijom u bojnoj odori, pregorjeti mora Mariju, jer ide za onom. Jelisava mu predlaže, da ostane, i nudi mu, što mu bila obećala: Mariju. Sad je slobodan i od Margite. Karlo joj odvraća, da za njom mora. Jelisava mu veli, da ne smije za njom. Mariju ne smije prezreti i sramotiti. Karlo žali pokojnu ženu i spoznaje, da je radi njega umrla; sad je slobodan, to osjeća. Ali mu Jelisava poriče slobodu; hoteći osloboditi sav svijet, sam je izašao silnik, raskinuvši i najsvetije veze. Sad je u njenoj vlasti, te mora birati ili Mariju ili smrt, jer su njene čete sav grad opkolile. Karlo odgovara, da ne će dara, kojega sam ne steče; sam čovjek osvaja, što ima; što drugi dâ čovjeku, to nije nikad njegovo. Priznaje, da je pogriješio, velik mu se cilj odmakao, ali ne će kao prosjak za Jelisavom. Još je slobodan i ostat će, dok ima svoju volju. On ne će biti sluga njoj i Hrvatima, a Mariji nije htio biti samo muž, već svijet u svijetu! Ne će da bude tuđa sjenka, tuđi mač, milostinja Mariji. I taj mali trenutak, što ima još živjeti, hoće da bude slobodan, a to je vječnost. I on bira, što on hoće, ne što ona želi, a on hoće otrov — smrt! Jelisava dovikujući mu „umri" nalaže Mariji, koja se vraća s Lackovićem, neka donese napitka žednom Karlu. Karlo prekorava Jelisavu, što namjenjuje kćeri krvničku ulogu, a ona mu odvraća, da je i on uništio život Marijin, pa neka i ona njegov. Marija na majčinu zapovijed predaje dršćući Karlu kupu.

Karlo pije za slobodu krilatice misli, za plemenitu volju i za samotvorni čin završujući:

„Sad zdravo da ste, vijekovi budući
I pokoljenja ikad nastajuća!
Oslobođeni i vi ste u meni:
U čovjeku oslobađa se ljudstvo".

Marija pruža ruke za čašom, ali on joj ne da, već vraća praznu bez otrova, neka čista i sretna vijek svoj vije, neka ljubi, trpi, blaži. Jelisavi pak proriče kaznu: čin je njezin i kazna njena, a on već mrzne, k Margiti ga vuku sile.

Međutim se sve više čuje bitka, buka. Ulaze Ivan i Pavao te Alberiko sa svezanim Gorjanskim. Karlo ih zadovoljan pozdravlja kao divove junake, s kojima je slast živjeti i vojevati, ali on s njima ne može, jer se već zaputio za ženom — Ivan

mu opazi ranu na čelu, te pita za zlotvore, da ga osveti. Karlo padajući veli, da je kraj njega pepeo na tlima, jedini ostatak Pavlovih zamišljaja; neka uskrisi svijet svojih misli iz pepela, a onda će i njega i djecu njegovu. Karlo umire.

Ivan otkiva Gorjanskoga, jer nije vrijedan, da okalja trupom ni hrast u Hrvatskoj, neka pušten s lanca i dalje laje i grize. Lacković po Pavlu pozdravlja domovinu, Bog zna, hoće li je kada vidjeti. Pavao ga tješi, da će se vratiti u Hrvatsku, dok se otkine od one čarobnice; a to će skoro biti, jer su za to i pustili na slobodu onoga zlotvornika Gorjanskoga.

Hrvati odlaze, te ih otraga pozdravlja klicanje. Jelisava uzađe poviše s Lackovićem i otvara srednji prozor. Buka se smiri na njezinu zapovijed. Iza Jelisave i Lackovića pokaza se i Gorjanski, pozdravljen klicanjem. Jelisava se na nj gnjevi, a on joj se smije. Uz Karla kleči Marija. Čuje se ambrozijevska himna, na što se Marija baca na tijelo Karlovo, da je to njezin prijesto. Ulaze tri krabonoše ukrstivši mačeve nad Karlom s riječima:

„Što jesi, sav u mače ove pređi,
Čuvare svih za ljudstvo pregalaca.
U mačih ovih grobnica im vječna,
Tu vjekuje im miso, volja, čin".

Pjesnik je u ovoj drami zahvatio sretnom i punom rukom u jedno od najzanimljivijih doba hrvatske povijesti oko g. 1382.—1386. i dalje. Tu se pomaljaju „homines novi", nova krupna lica i rodovi, tu se ističu stari koljenovići, moćni velikaši kao dinasti, koji samostalno vladaju u svojim krajevima i gradovima, nezavisno gospodare i kuju novac u svojim banovinama, uzdižu danas na prijestolje kraljeve, da im sutradan skinu krune skupa sa glavama. Doba je to tako privlačivo i zamašno kao ono u rimskoj historiji za Cezara i Augusta, ili u Engleskoj za Olivera Cromwella. Tu je veličajna borba naroda i velikaša s nasilnim kraljicama i kraljevima te laskavim doglavnicima, tu su najrazličitiji značajevi kao od gvožđa

sakovani, najprepredenije spletke, najgroznija krvoprolića, najplemenitije ideje i najsebičnije želje. Tu se najveća prava i svetinje brane i najstrašnijim sredstvima, a opet najzatornije napravde i bezakonja nalaze okrilje pod najnevinijim štitom. Za tim orijaškim ličnostima Pavlom i Ivanom Horvatom, za Pališnom, Lackovićem, Gorjanskim i dr. posegao je kasnije i August Šenoa u svojoj „Kletvi", a to je doba dalo poticanja i građe također drugim piscima i umjetnicima; tako je zamamljivo.

Pjesnik se ne drži oštro povjesničke istine, već je prema svojim umjetničkim svrhama razložito i razborito mijenja. Tako je Karlo Drački prema historiji u Višegradu silom smaknut, a pjesnik prikazuje dakako njegovu smrt u Budimu pred kraljicom Jelisavom sa čašom otrova u ruci, što je od većega pjesničkog i dramatičkoga dojma. Ni o crkvenom prokletstvu za krunisanja u Stolnom Biogradu ne govori povijest ništa. Ni ubojica Karlov Blaž Forgač ne pogiba, kao u drami, već uživa milost i nagradu Jelisavinu nakon smrti Karlove. Ali kao podmukla ubilca ne smije ga po sudu pjesničkom minuti u drami kazna, dok druge krivce čeka njihov udes valjda u nastavku tetralogije, koju je bio Marković zasnovao u mladim danima, a pod starost se opet bio pothvatio da je izvede. Isto tako nije ni Karlova žena Margareta umrla prije muža u Budimu, jer po historiji živi jošte i poslije muža, te kasnije otprema svoga sina Vladislava u Hrvatsku za kralja. I t. d. Sve je to pjesnik radi vanjskih i nutarnjih razloga svoje drame preinačio, pa je i smrt Karlovu udesio prema glavnoj ideji tragedije i prema značaju glavnoga junaka, koji slobodan mora imati svoju volju.

A da ga ne optereti još većim grijehom dvoženstva i da istakne što jače ženski prijegor spram sebičnosti muškaračke, pjesnik priređuje smrt Margareti. Time pak još jače iskače Karlova sloboda i snaga volje, da bira što hoće, kao u Ibsenovoj drami „Gospođa s mora“ (g. 1888.), te je Marković u tome isticanju lične slobode i razbijanja svih društvenih i državnih okova preteča Ibsenov nesamo u Hrvatskoj, nego uopće, jer je Ibsen tek iza g. 1877. pravo zaplovio tom strujom.

Tako veličajno zamišljenih, a ipak realistički provedenih značajeva, kako je Karlo Drački Markovićev, ima vrlo malo u svjetskim dramama. Diljem čitave tragedije sve nam ga pjesnik poput kipara jasnijim i plastičnijim isklesava. Isprva je golem, tvrd kao granit i nepristupačan, slobodouman i vođa slobodnih zidara, dokle ga sudbina postupice sve više i više ne smekša, te nam ga približi kao čovjeka osjetljiva i meka, razočarana, orla slomljenih krila, ali neslomljive volje. Hebbelov Holoferne ima jednaku veličinu, ali nipošto plemenštinu. Karlo je Drački već „ljudina“ (Übermensch) prije Nietzschove filozofije u Njemačkoj i Hrvatskoj, samo nije surovi egoist.

Na početku mu se i sama Jelisava divi (str. 9.): „Velikan on je nesrećom i voljom“, stoga želi sama s njime boj zametnuti, a odbija pomoć Gorjanskoga, kao nedostojnog te borbe, jer će, veli, „i Mariji i meni biti lakše s velikim borcem veliki biti boj“. U II. prizoru (str. 10) razgovarajući se s Alberikom Karlo nam se sam prikazuje, od kakove je kovi građen. Njemu je bolest žene Margarite lijes, uz koji je pribijen, te bi ga rad razlupao:

„Slobodu mi dajte i volji maha,
Il sam ću ju ishrvat, slomit lance!"

Jednako na str. 39. u II. činu veli, da njegova žena mora biti mrtva, kad je već za njega umrla, te mu ne smije biti zaprekom, stoga je i na smrt osuđuje radi predaje grada Averse. To isto joj želi i u III. činu poslije krunidbe, kad mu se nenadano pojavila. I na str. 85. u IV. činu kaže joj u lice, da je ona „vjekovita spriječka" njegovu pregnuću. Ona ga silno ljubi te žudi i njemu i djeci i sebi porodičnu sreću pored svjetske slave kraljevske, ali on ne može biti „u krugu uskom, kog mi ona piše".

Kolobar njezin opsiže tek mene
I nju i djecu, prem čaroban ženi,
Ne sapinje on mene, i prekročit
Junak ga mora: njegov krug je svijet!"

To mjesto sjeća one ideje u „Nebožjoj komediji" od Krasinskoga, gdje se glavni junak Henrik također odvraća od tople idile porodičnoga života, a čezne za čarom svjetske slave pjesničke. Alberiko mudro oportunistički govori Karlu: „Razmakni, al ne kidaj njena kruga" (str. 11.) Nu to nije dosta Karlu, koji pozdravljen kao izabrani kralj od obojice Hrvata i od Lackovića kliče (str. 13.): „Gdje granice pregnuće moje stežu?" Neka se protivštine popnu do oblaka, on će više od njih stati i posegnuti kroz sve strijele, bacane na nj iz Rima, da takne zvijezdu, „za kojom vijek svoj puti".

Kod prvoga je susreta s kraljicom Marijom dirnut njenom ljepotom (str. 14.), te mu ona kao čovjeku renesanse doziva u pamet Platona i njegove vječne

ideje, uzor-slike s onoga višega svijeta, pa je pored demokratskih nazora sav njegov govor (str. 17-18.) prožet platonskom filozofijom o idejama, čime udvara Mariji kao ideji ljepote i kreposti sišloj s nebeskih visina. I to je pristalo dobi i značaju, jer je Platon bio jedan od prvih pisaca, što su ih grčki naučenjaci humanisti unesli u Italiju, osobito u Firencu, a Karlo je bio na glasu tada kao zaštitnik učenjaka i pjesnika. (Smičiklas, Povijest Hrvatska I. str. 441.).

I takovu čovjeku, izbiraču različnih načela, ne vrijede ni starostavne povelje, ni prisege velikaša, ni laskav govor nestalna puka — to mu je sve prašina, dim, pjena — već mu vrijedi srce, vrijedi jakost i volja (str. 18.-19.). Stoga ističe spram isprava i zakletava, spram svoje riječi zadane pokojnom kralju Ljudevitu, ističe volju narodnu i svoju volju (str. 20.). Zato i (na str. 21.) prema onesviještenoj kraljici Mariji naglašava riječ „hoću" kao „životonosnu", i tu će on besjedu potpuno razumjeti. Pun snage i volje kao novi Heraklo, kad mu Marija potpiše odreknuće od krune, isprsi se nesebičan i plemenit (str. 25.):

„Izvojštit idem čovjeku slobodu,
Da misli, čini, ženi pak da ljubi",

kanda je volja i čin isto prema mističkoj filozofiji majstora Eckarta, kano da ih ne rastavlja dubok jaz.

To veliko pregnuće, te visine njegove duše objašnjava i Jelisavin govor, kad tumači sebi ljubav Marijinu prema Karlu (str. 26.):

„Nedohvatnoga tek se hita duša,
Za beskrajnosti tek si traži kraja",

jer je i sama tako nekada težila s Lackovićem:

„Moj veli jade, i ti otuda si!"

Karlo će dakle i ljubavi, i to ljubavi ženskoj prokrčiti put do slobode, da ne robuju kao dosad vladarskoj pohlepi radi zemalja, stečenih ženidbama bez ljubavi, gdje se ne pita za srce, već za državnu tobože korist, a to je samo „trgovina lakomog vladarstva" (str. 40.). I sama Jelisava odobrava taj zanos njegov mučê, jer i sama osjeća isto čuvstvo u srcu (40.-41.). Tu je Karlo uzvišeni, nesebični razbijač vjekovnih društvenih veriga. On nije obični zaljubljenik, koji opojen svojim osjećajima zaboravlja svoj pravi poziv, nego njega baš ljubav potiče na veće pregnuće i na zamašnija djela, jer želi u očima svoje miljenice da poraste u cijeni, da se većim učini, te i njoj u razgovoru otkriva svoje osnove. No uz herojski gest pjesnik mu podaje i opće ljudsku crtu: ljubav spram domovine i zavičajna tla. Zato Karlo zove Mariju u Italiju i priča joj (str. 42.) o ljepotama Italije, a onda nadodaje o svome slobodarskom poslanstvu:

„Još čovjeku uskrsnut je iz mračnih
Iz raka stoljetnih, umaći kuzi
Maremna tiberskih k slobodi, k svjetlu!
I taj će boj zapodjeti se ondje,
A prvomu je meni mač potegnut:
Zapovijeda mi usud moj!"

Taj cilj dalje drži pred očima i svagdje daje oduška toj životnoj želji svojoj te u prepirci s papinim legatom kaže, da će doći ne pokoriti se Rimu, već pokoriti ga (str. 47.). I tu se raskrsti s Rimom, kao tamničarom svoga pregnuća i slobode svega

čovječanstva, zovući u pomoć tri tajanstvene čuvide „krabonoše", tri sile, koje prikazuju misao, volju, čin (str. 48.-49.).

Misao se već začela i volja pobudila, te su dvije sile već tu; ali počinjući djelovati Karlo dolazi u protimbu najprije s najvjernijim svojim pristašama Hrvatima (str. 53.), kad im sažeže krunidbenu zavjernicu, mudro djelo Pavla Hrvata, jamstvo mira, reda i razvitka državnoga, a poziva ih na borbu protiv Rima, prvoga silnika, koji kini svijet i koji je izvor svemu zlu na svijetu.

Kad se Hrvati nećkaju ili ne usuđuju na Rim, onda on zove Madžare i njihove srodnike, te im potvrđuje „zlatnu bulu" (mrženu od Hrvata) i sve sloboštine (str. 54.-55.), pa ih ucka na Rim i na papu, dok mu se oni kunu, da će za njegovom srećom svuda . . .

Sve više raste zaplet i nabujava napetost, dok se u III. činu Karlova volja i pregnuće ne ispne do vrhunca, do paroksizma, kad (na str. 70.) iza krunidbe u crkvi odbaci plašt i sve kraljevske znakove kao simbole ropstva papskoga i nepravde rimske, te kliče trgnuvši mač (str. 71.):

„. . . . zabljesni, maču,
Od Karla Roberta i meni namren!
Visoko podignut do trijesa sižeš:
Navuci u se trijes, nakrcaj ga se,
Pa bij trjeskovit na sve svijeta strane".

Ali u svemu tome gnjevu na Rim Karlo nije bezbožac, jer snižen odmah veli:

„O gospode! u tvoje ime ne smijem
Ni u tvoj znamen razmahivat mača:
Prot' čovjeku se čovjek borit spremam".

Stoga baca i posljednji najčasniji i najvidniji znak i ures moći kraljevske — krunu s glave, Stjepanovu krunu, kao dar čovjeka-pape.

Tu je kulminacija njegove volje, ali i uzrok njegova pada, jer je došao u još grđi sukob s okolinom, u koju se pouzdavao, naime s Madžarima, koje je otuđio od sebe i ozlojedio protiv sebe, te mu osvetljivi rade o glavi. Ujedno ga i žena Margita svojom nazočnošću i glasom budi iz čarobnih snova, skida ga s vedrih visina na mračnu zemlju (str. 72.), a to sve pospješuje klonulost njegova pregnuća, koju zalud hoće da zatomi vikom i bukom trubalja pozivajući svu svoju pratnju u Budim i na vojnu . . . (str. 73.).

U IV. se činu, kad stiže u Budim, još više opaža na njemu klonulost i umornost te silna razdražljivost, što je pjesnik i psihološki i fiziološki vrlo zgodno prikazao (str. 79.-82.). Karlo već ne razbira prijatelja od laskavca, vrijeđa nervozan Ivana i Pavla Hrvate, a hvali Ubul-Kalaja i Forgača, sve šalje opremati vojsku, a sam ne može od umora stajati na nogama. Po noći nemirno spava te ima priviđenja, halucinacije kao Rikard III. i Macbet. Još se malko trzne i zasja davnim krijesom, kao iskra prije no ugasne, u prepirci sa ženom Margitom veleći joj (str. 87.):

„Othrvav se mironosnicam lastim,
Pred tisućami vojvodovat mi je,
Zanositu uzvijati se cilju . . .
Pobacio sam negve, što me dosad
Oko srca pritištahu".

Ali mu Margita zgodno odbija:

„Bez kazne
Ne baca čovjek iz srca, što u nj je
Zaklopio već jednom.
Boj se kazne!"

Te se negve miču, pretvaraju u zmije i gmižu za svakim korakom.

Nu još će na veće prepreke naići Karlo u svom nastojanju. Kad se ujutro rano probudi, vidi protiv sebe pobunu onih, u koje se bio pouzdao, i koji su mu se zavjerili poći s njime na Rim, a on je nemoćan spram njih, dapače bez mača, jer ne zna, kamo ga je bio metnuo sinoć.

I ovake su sitnice vrlo karakteristične za ljude velikih ideja i ciljeva. Zato se Karlo kasnije žali na Madžare (str. 102.): „Te divljake u boj povodit htjedoh za slobodu!"

Nego premda prevaren u svojim nadama još je svojeglav, i potkraj IV. čina ne će da sluša oprezne savjete Ivana i Ziemovita:

„Da od straha slijedim
Vaš savjet sad, kad ne slušah ga prije
Od srčane žestine?"

A onda kao već iskipio nastavlja:

„Primirite se. Ja sam miran posve.
Za tim me kratkim put daleki čeka,
Za njom u Napulj ...."

U heroju se razočaranu u tuđini opet javlja ona lijepa crta svagdanjega čovjeka — čežnja za domajom:

„Već se čini meni
Da stupam po domovinskom si tlu,
Zemljotresnom i podrovanom, ali
Čarobitom i nad sve dragom meni!"

Ali još sveđer tinja u duši i žeže stara ideja:

„Obamrijev sebi živjeti ću drugim,
Pram jednom cilju sve udesit pute".

Taj su altruizam zastupali Preradović i Marković kod nas prije nego je bio Tolstoj poznat u Hrvatskoj. Zasjednički udarac po čelu (u V. činu) jošte više potišti Karla i ubi u njemu svaku nadu za postignuće cilja, te za čas posumnja i o ljubavi Marijinoj (str. 107.). I premda Jelisava govori o njemu, da ga u radu ne smetaju ni mrtva tjelesa (str. 109.): „Junaku baš je kob, da njemu pute mrtvaci utiru"; on ipak sasvim klone u pregnuću svome. Ali misao slobode još krepko klija u dnu duše, gdje je korijen uhvatila. Zato ugledavši na odru Margitu, prvu zapreku svoju, tužno zbori:

„Margito, ti si umrla za mene.
Uravnala si put moj . . .
Slobodu mi povratila . . .
. . . Slobodan sam".

No i tu mu slast slobode kvari slavodobitni poklik Jelisavin:

„Slobode nemaš više. Oslobodit
Htijući svijet, sam izašo si silnik.
Najsvetije si rastrgao veze,
Najmudrije si pogazio svjete
I rod odbacio i vjerne druge:
Slobodu si odbacio — sad rob si".

To je Karlova tragička krivnja po estetičkim i etičkim načelima Markovićevim, što ih je u različnim svojim ocjenama drugih pjesnika razvijao. Karlo je boreći se za visoku ideju slobode čitavoga čovječanstva povrijedio bliže etičke ideje te pokidao sve dužnosti vjerske i veze porodične, društvene, državne. I zato mu sada ohola Jelisava diktira uvjete mira kao pobjeđeniku: ili život s Marijom kao ženom ili smrt iz otrovane čaše.

Ali još za posljednji put procvate u duši njegovoj misao slobode, još jedanput bljesne u svemu sjaju svome njegova volja za činom, te odbija milost iz tuđe ruke (str. 114.):

„Iz tvoje ruke
Da primim sad ko dar, što sam ne stekoh,
Što sam ne ishrvah? Pregnućem svojim
Sve čovjek sam si osvaja, što ima;
Što drugi dâ mu, nikad njegovo nije".

Priznaje, da je posrnuo, ali ako nije više vođ, nije još postao rob, još je slobodan i ostat će (str. 115.). Bio i trenutak života, vjekovit je, kad je u njemu zbijeno sve, što čovjek jest i ima: sloboda. Zato on slobodan vrši svoju volju, te bira smrt, koja je njegova, a ne će tuđega ni najljepšeg dara. I pije ponosit otrovnu kupu kao stari Beneš u „Zadnjoj zdravici", pije i nazdravlja „krilatici misli, plamenoj volji, samotvornom činu!"

No pjesnik je i vrstan psiholog i pronicav fiziolog, te ne pušta svoga junaka dalje u takovoj pozi. I Karlo je običan smrtnik, te zebući i kočeći se pred smrt zove u pomoć Mariju, dobiva priviđenja, što ga

vuku k ženi Margiti, koja mu se čvrsto usjekla u pamet.

Na dolazak Hrvata, svojih osloboditelja, opet se prebra te se divi junacima, s kojima bi željno živio i vojevao — ali im se sada razilaze putovi. Žali neispunjene snove svoje, od kojih je ostao tek pepeo kao i od Pavlove spaljene spomenice (str. 118.) . . .

Nu ideja junakova ne smije s njime propasti, ona prelazi vječna od zatočnika na zatočnika; stoga one tri čuvide iz II. čina prilaze nad mrtvo tijelo Karlovo i ukrstivši mačeve nad njime primaju u njih sve njegovo biće i pohranjuju ga za druge buduće pregaoce ljudstva.

Takov protagonist ište prema sebi i dostojne antagoniste, da bude boj zanimljiv. A takovom nam premicom Karlu predočuje pjesnik Jelisavu već u I. činu u prvom prizoru u monologu, punom šekspirske snage, kao i u govoru sa svojim dvoranima (str. 5.-9.), tako da joj se i Gorjanski divi:

„Sred bune te i ubojnik se može
Saorit u se, a ti stojiš ravno?"

I ona je zaista od tvrde kovi, te nepokolebana zlim vijestima odasvud u II. činu (str. 37. pri dnu) kliče:

„O usude, ti krvniče moj stari,
Od mila ništa ne daš mi! Sve moram
Ishrvat si iz gvozdenih ti ruku . . .
Ne ćeš
Oborit djela, što ću sazdat ja" (str. 38.).

Dostojan je ona takmac Karlu i neslomljive volje ne predajući ni od kakove opasnosti, te ne žacajući se ni kakova sredstva veli (u IV. č. str. 93.):

„Zagonite se na me
Još jače sile: ne dam se oborit!
I suzbit ću vas, i okrenut tamo,
Kud hoću ja — jer hoću!"

I zbori u šekspirskim jakim slikama govoreći suncu (sreće):

„Zapadat ti ne dam:
Prikovat ću te kopljem nasred neba,
Ma rijekom krvca strujala sa koplja".

I Gorjanski je od iste građe sazdan kao i Jelisava i Karlo, samo je podmukao i lukaviji od njih, a jednako žedan vlasti. To sam ispovijeda, kad u IV. činu (str. 101.) daje prijevarno sputati u okove Lackovića:

„Sad, Jelisavo, gleđ' za drugom svojim!
Ogledat ćeš se skoro i za vlašću,
U mojih ćeš ju ugledati ruku —
Poslužit će se njom, kog slugom zoveš!"

Marija i Margita samo su prijegorne duše, pune ljubavi i smiljenja, svaka na svoj način: Marija meka i slaba kao tanana trstika, a Margita na sve pripravna, odlučna i živahna, ali i promjenljiva Talijanka.

Hrvati Pavao i Ivan, pa Stjepan Lacković ljuti su doduše lavovi na braniku prava svoje domovine: Pavao joj daje u službu svoj oštri um, Ivan svoj mač, ubojit „svakomu, koji iz svih onih hrvatskih zemalja svu krv, sav pepel hrvatskih junaka snosi za grobni hum hrvatskom pravu" (str. 23., kako suvremeno!); a Lacković je pregorjevši ljubav Jelisavinu tek „izduben kamen, u kojem gori žižak samo jednoj svetinji: slobodi Hrvatske" (str. 34.). Ali su pravi legitimisti, do-

broćudne vjerne sluge, spremne i u pakao za drugoga — za gospodara. Oni će onomu, koga zavole, i krunu sakovati ili je za njega iz vražjih pandža istrgnuti; ali sami za vlašću nikad posegnuti. Prema tome Hrvatima pjesnik i daje čedne uloge na pozornici, a veće iza kulisa — kako im biva i u životu.

Čudim se, što nije pjesnik već ovdje jače istakao Pavla biskupa, nego mu je u kasnijim dijelovima tetralogije (bolje pentalogije) namijenio veću ulogu. Ta to je bila najmarkantnija ličnost i najkrupniji značaj ovoga doba: veleuman čovjek, b i s k u p k a t o l i č k i, poklonik jerusolimski, pa ide kao glava nezadovoljnih velikaša hrvatskih protiv obiju kraljica po novoga kralja preko mora u Napulj — a ide k r o z R i m, koji baš onda ratuje s tim kraljem i koji je prokleo toga istoga kralja već dvaput. To su zagonetke, to su prezanimljiva lica i zahvalna građa za različite pjesmotvore!

Ali pjesnik ne dira u tu stranu (barem ovdje ne), nego prikazuje u sjajnom onom prizoru poklonstva (II. č. 10. prizor) Hrvate umjerenima: oni nisu Huni, oni ne će s Karlom na Rim (str. 53.); oni žele samo svoju samostalnost i slobodu očuvati od oholih i silovitih Madžara.

I to je prva ozbiljna pregrada pregnuću Karlovu. Tu niče sad opreka između ideje p a t r i o t i z m a i opće s l o b o d e l j u d s t v a. Stoga mi se čini, da dr. Vodnik u pomenutoj raspravi, premda vrlo lijepo razlaže misao te drame sa historijsko-genetičkoga stajališta, sasvim ne pogađa (str. 68.), ako drži, da je samo okolina Karlova „s u v i š e k r š ć a n s k a“ i nesklona na borbu protiv pape, te da je Karlova „t r a g i č k a k r i v n j a s a m o n e p r a v o v r i j e m e“; jer su

Madžari spremni poći s njime na Rim, a Hrvati su se već i borili prije s njime u Italiji protiv Rima, te ga i pored svega prokletstva izabrali za kralja.

Karlova je tragika i u tom, što se razočara kod prvoga koraka u svojim pomoćnicima, u okolini, a onda se nagomilavaju redom prepreke i ograde. I on je čovjek te klone već u IV. č. pred tolikim neprilikama, pa i njegova odluka sve više blijedi; njegovu je sjajnu misao i žarku volju potamnio i ohladio sam pokušaj izvedbe — sudbina ljudske nesavršenosti, nemoći ljudske. U Karlu je, držim, prikazana misao i volja, kao i u Byronovim i Shelley-evim junacima Manfredu, Kainu, Laonu, Prometeju; i oni misle i hoće, ali čina ne izvrše, jer ne mogu, to nije u vlasti čovjeka. I to je ono tragično, ali i uzvišeno: boriti se i boriti pa i propao i ne postigao svrhe — jer nagrada bi borbu omaljila, pojeftinila, obescijenila ...

Ali se čini, da nije samo čista misao ljudskoga oslobođenja bila Karlu razlogom za borbu protiv pape. I on je čovjek od krvi i mesa, a u prvom redu kralj napuljski, Talijan, a papa mu otima tu krunu, zato mu se Karlo hoće i osvetiti. Stoga on onako toplo priča Mariji o ljepotama i prednostima Italije; stoga ne da Jelisavi i Lackoviću Hrvatsku s Dalmacijom (str. 50.) radi svoga Napulja; stoga zabranjuje pod živu glavu predati Aversu; stoga u IV. i V. činu teži za svojim dragim zavičajem sit borbe i patnje. A i Blaž Forgač (u IV. č. str. 78.) grdi ga kao tuđinca te buni svoje Madžare protiv njega kao tuđina, koji ih zove na daleku vojnu izvan domaće zemlje, što je protiv njihove sloboštine.

U toj se drami probio na vidik pjesnikov genij te zasjao u svoj svojoj snazi i izvornosti; tu ima ve-

ličanstvenih prizora, sukoba i borba dramatičkih, dostojnih Šekspira, ima lirskih opisa, punih pjesničkoga biserja, slika, poredaba, krepkih metafora, različnih udešaja, osobito u II. č., gdje slavlje slavi romantika s erotikom.

Kako je pjesnik savijesno (i presavijesno katkad) pazio na historičku vjernost, čuje se u tragediji i škripa kolâ onodobne svjetske povijesti: borba pape, Sigismunda, Poljaka itd.

Ali pored sve te zagasite draperije povijesne bljesne u drami na mjestima i po koja nama suvremena misao ili čuvstvo pjesnikovo, kao i u dramama Schillera, Alfierija, Manzonija. N. pr. na strani 35. veli Lacković:

„Othrvat se Madžarom naš je cilj —
Drugovat s njimi ne možemo nikad".

To će isto, malo drugačije, reći sam pjesnik u saborskim govorima o pitanju pučkih škola, o učenju madžarskoga jezika. Koliko ima takih misli u besjedi Pavla Hrvata na str. 52., kao i na str. 102. itd.

A čini se, da je i ono slobodarstvo Karlovo u drami odjek suvremenih događaja po tadašnjem svijetu. Već je g. 1858. I. G. Findel počeo u Njemačkoj izdavati slobodnozidarski časopis „Die Bauhütte" nastojeći da reformira stare lože zidarske, da probudi u njima novi život. I uspjelo mu pokrenuti silan zamah slobodnozidarske literature, te je g. 1872. osnovan veliki savez slobodnozidarskih loža po Njemačkoj, kod čega je i sam carević Fridrich Vilim sudjelovao. U Italiji su pak pogotovo iza ujedinjenja njezina, do kojega su joj pomogla različna tajna društva (n. pr. carbonari), procvale slobodnozidarske lože osobito

pod vladom Viktora Emanuela I. Isto je tako već po svemu svijetu bila odjeknula glasovita besjeda Štrosmajerova s vatikanskoga koncila, a Preradović mu ispjevao odu (g. 1870.), koja počinje riječima:

„Drhtnu Rim vječni, sva se zemlja lecnu
S Tvog gromnog, s Tvog potresnoga slova...
Već od trešnje te starinskoj na zgradi
Puče zid diljem, iz mračnih mu rupa
Već lete širom nepokojne sove,
Miševi sliepi".

A onda nastavlja:

„S ponosom sav svijet priznaje Tebe
Prethodnikom svog neodoljivoga
Tieka pram stalnom, vječitom si cilju
Uzorna boljka".

I u tom zvuku dalje oreći slavi Prerad vladiku kano „zlatousnoga vjesnika novoga dana". Za njim se povodi u tom slobodoumlju i Marković, te namjenjuje svome Dračkome zadaću, da „uskrisi čovjeka iz mračnih raka stoljetnih", da ga izbavi „kuge maremna tiberskih".

Ali je kasnije pjesnik poput Piera u „Vojni i miru" promijenio mišljenje o toj slobodno-zidarskoj udruzi i razabrao, da je i ta tajna družba slobodoumna samo za opsjenu te iskorišćivanje naivnih pojedinaca i naroda, a na korist protežiranih izabranika.

I ta je veličajna drama hrvatska i domaća čekala u čami na svjetlo pozornice čitave dvadeset i dvije godine dana sve do uprave inteligentnoga Miletića, koji je njome počeo novu sezonu g. 1894.

I ovaki je dakle pjesnik morao osjetiti trajnu vrijednost one duhovite i pune iskustva rečenice njemačkog pisca: „Junaštvo je napisati valjanu dramu, ali da ju doturaš na pozornicu, moraš biti lakaj". Neka se time tješe i manje vrijedni njegovi nasljednici.

Baštinjenu hladnoću spram domaće hrvatske drame nije moglo stopliti ni njegovo žarko domoljubivo čuvstvo. Na njegovu se stihu doduše osjeća tvrdina dramatske cjelice, ali se ćuti i okrepni miris te prhkoća uzorane mekote. On je morao sam stvarati dramatski jezik, dramatsku metaforu i jezgrovitost, dramatsku jedrinu i kratkoću naprama epskoj opširnosti Bogovićeva izričaja, zbijenost i krepčinu dramatske građe spram sadržajne epike u Demetera, u Kukuljevića, u Preradovića. Lako je piscu kod drugih naroda (Talijana, Franceza, Nijemaca, Engleza), gdje su već od vijekova udomljene stalne besjede, fraze i rijekovi, gdje su kao klišeirane slike i prenosi zajednička svojina svih pisaca. Ali je mučno u nas, u narodu, koji tek stvara i traži svoju frazeologiju, kao što kišni potočić krči svoju putanju. No zato nam je jezik u pojedinaca svojskiji, individualniji, slikovitiji, bujniji, bogatiji, kako to vidimo i u Markovića.

Nacrt pentalogije.

Pjesnik je u posebnom izdanju „Karla Dračkoga" iz g. 1872. metnuo na omot ovaj natpis: „Hrvatski Pokret. Dramatski cyklus u četiriju dijelih. Spjevao Franjo Marković. I. dio. Karlo Drački". Iznutra je dodao k spomenutome napisu poslije I. dijela jošte: „II. Dio. Jelisava. III. Dio. Ivan Hrvat. IV. Dio. Stjepan Lacković".

U to je dakle doba smjerao dopjevati tetralogiju, dok je g. 1905. zamislio još pridati i petu dramu o Pavlu Hrvatu te čitavu pentalogiju izraditi. Nažalost nije to djelo dalje od nacrta izvedeno. Ali je i nacrt sjajan i karakterističan za velikoga našeg dramatika poput genijalne osnove kakova umna stratega ili kao veličajan plan kakova arhitekta.

Nacrt ima 144 paginirane stranice koje na debelu tvrdu papiru koje na mekanu i tanku, a u obliku arka; osim toga ima još pridodataka i priloga bez paginacije. Pjesnik je to svake godine pomnjivo revidirao, dodavao i mijenjao ili brisao. To bi svakako trebala akademija izdati u svome zborniku za književnost.

Ja ću ovdje samo nešto izvaditi, da se vidi pjesnikov zamišljaj, postupak i rad u tome.

Na str. 1. s natpisom „Tetralogija" (1.) stoji sa strane na starom tvrdom papiru olovkom pribilježeno: „Revizija 6/IV. 1910." Zatim dolazi crnilom pisan sam nacrt:

„Na koncu 4-oga akta u III. Ivan (i Pavao) Hrvat, pošto je tiekom 4-oga akta izmolio Lacković u Sigismunda, da će pomilovati Ivana Hrvata, Sigismund osnuje to pomilovanje na samom stratištu izvesti poniženjem Ivana pred narodom. Zato na početku 5-a akta dolazi sam Sigismund s Marijom na domak stratišta i tuj poziva preda se Ivana, da se skruši i za milost moli (a na lancih je). On nasuprot hoće to samo potiho pred samim vladarima — te odstupi puk i tek dvorani ostaju u blizini kralja i kraljice. Tada Ivan kao bojnik po tiho kazuje Sigismundu sve krivnje i zločine njegove i proriče njemu

i odvjetku kaznu božju i razsap; a tad Sigismund naredi njegov smak uz muke na kotaču — to je pri zahodu sunca — Mariju onesvešćenu odnesu sa stratišta uz Sigismundovu i dvoranjsku pratnju. Pri bakljah izvodi se muka smrtna osuđenika iza kulisa u lievom zadku, tako, da se pomišlja da se vidi iz lieva zadka u kulise mjesto, gdje umire Ivan Hrvat bez jada a na pozornicu da se čuju njegove uzdisajne rieči". (Iza toga je brisano olovkom nešto o Pavlu, kao i prije već na dva tri mjesta.). „Pri smrti Ivanovoj moraju biti nazočni njeki iz Hrvatske. Sigismund ih je dao dopratiti pod stražom, da bude zastrahom smrt prvaka njihova — ali bude ne zastrahom nego pobudom na osvetu. Noć i mjesečina: dolazi i Lacković i očajan razgovara s mučenikom — na samu. Tada se njemu čini da čuje glas anđela i vidi anđela lik (a i gledaoci vide anđela, koji tješi umirućeg: taj anđeo Ivana ovjenčava viencem mučenika pa onda s njegove glave taj vienac donosi Lackoviću, a taj odlučuje primiti sad na se taj vienac muke i pokušati zadnji boj za domovinu. (Taj anđeo će se onda pokazati u IV. 5. Lackoviću pri njegovu umiranju na trgu pred sabornicom križevačkom. Lackovića mrtva u IV. 5. na pokop odnaša žena mu, te ona završuje sav ciklus — poput Jugovićke ili Kosovke djevojke". (Uz ove riječi dolazi olovkom pripisana ova rečenica): „Ne, bude još V-a drama: Mati Hrvatovka i Pavao".

Prema tome se vidi, da je pjesnik pentalogiju kasnije (g. 1905.) zasnovao. Zato na str. 3. nacrta u sredini poslije razgovora pomenutoga već anđela i Lackovićke, koja plače nad mrtvim mužem, dok je

anđeo tješi uskrsnućem, a ona pita „kada?", odgovara joj Pavao dolazeći kao poklonik iz Palestine.

Na str. 5. ima interesantan značaj iznesen u mladom sinu Lackovićevu Mladenu, koji je sjajno odgojen od popa glagoljaša, poslan u Bolonju upio talij. slobodoumlje i bogomilstvo, te je u domovini postao glava zavjerenika itd.

Na str. 7. stoji: „Epilog (V) (Smrt Pavla Hrvata i njegove majke i njegova oporuka.) U tom treba da su sve ideje za budući preporod hrvatskoga naroda pokazane; Pavao Hrvat na visini prosvjete kršćanske stojeći daje program izbavni moralno političke renesanse, t. j. političke renesanse na moralu i intelektu osnovane, ali i na obće narodnom ne samo stališkom, dakle povrat na starobitno slavenstvo bezkmetne jednakosti pred zakonom, jer svi su djeca božja, nema privilegija osim veće zaslužnosti i vriednosti osobne. Pavao Hrvat osniva sve na bibliji; a nadovezuje i na Cirila i Metoda, ter na nesreću Svatopluka radi odbijanja Metodove glagolice". — To je posljednje Marković već u pjesničkoj pripovijesti „Povratak pod hrvatskoga kralja" natuknuo na usta Hairvanova (str. 80.—81.). — Dalje se u nacrtu pripovijeda o Pavlu, kako je bio riješen od smrtne osude, oduzeta mu misa i svećenički čin, te sebi pjesnik savjesno kaže u zagradi: „Treba iz stručne knjige to izvaditi", naime ceremonije kod toga posla. Isto tako priča niže, da je Pavao bio i na grobu Isusovu, pa se vratio na dubrovačkom brodu kući bolestan na srcu, a u zagradi pisac sebi prikričava: „pitaj Radovana (t. j. sina liječnika) za knjigu o bolesti, koja neizlječiva sigurnu smrt donosi i to trenom, a

ipak svjež duševni život i prilično tjelesni sve do nenadnog izdaha".

Na strani je 9. divna karakteristika majke Pavlove prema pučkoj riječi „mila majčice, biela crkvice". Ona je spoj Ivanove hrabrosti i Pavlove učenosti, te svojom prirodnošću nadmašuje Pavlovu diplomaciju itd. Ali tu se čitatelj ujedno zamisli i osjeti s bolom tragiku ljudske nemoći u izvedbi svojih ideala, u blijedom ostvarivanju svojih sjajnih zamišljaja. Bog zna, kako bi to bio pjesnik izveo za pozornicu.

Na str. 11. ima nacrt za II. i III. dio pentalogije, gdje veli, da „već u 2. aktu II. treba da se pokaže zarodak razlaza u radu između glavnih pokretača, pa da raste do konca II. Pavao naime, Ivan, Lacković i Paližna imadu i zastupaju svaki drugu ideju političnu, pa se samo na oko slože — ali se međusobno ne očituju za vremena iskreno, nijedan nemajući potpuno povjerenje u drugoga, dakle zašute jedan drugomu najintimnije misli, dakle „račvasti kolac u zemlju ne ide". Treba naći svakomu od njih glavnu političku misao. Ivan misli, da bi njega imala zapasti — pobjednik je vojskovođa, ime mu je Hrvat — te drži da heros eponimos Hrvat njemu bijaše pradjed" itd.

Na str. 13. zanimljive su karakteristike Gorjanskih oca i sina, donekle Pavla i Ivana, pa Lackovića.

Na str. 19. potkraj veli, da je hamartema (krivnja) Ivanova smrt Jelisave, Pavlova je hamartema tvrdoglavost legitimistična načelna, nepraktičnost politička, hamartema Lackovića čuvstvena romantika, Paližne retorična taština, bujnost i cifrastost, a nesposobnost ujediniti druge. (U zagradi stoje ove riječi: „a la

Ljubić — Hrvate drži za inferiorne". To misli pjesnik na staroga Šimu Ljubića, bivšega čuvara muzeja). Nadalje kaže, da Pahžna zadojen talijanskom kulturom gleda odozgo Hrvate Posavce i Bošnjake ... on drži Pavla za pedanta, Ivana za prosti Haudegen, a Lackovića za fantastu.

Jamačno su to opažanja i iskustva Markovićeva iz suvremenih stranaka, društva i života narodnoga, pa mogu služiti i danas opomenom sadašnjosti za budućnost. Vrlo je značajna u tom smjeru i str. 21. (od sredine), gdje se veli, da mlađahna ona romantična ljubav Lackovića i nestalnost kao prelazi na njegove sinove, te uzroči njihovu propast, a pridonosi i neuspjehu narodne stvari. Analogna toj nestalnosti Lackovića u ljubavi jest nestalnost politička u njega i kod Bošnjaka i kod drugih Hrvata ... Tu nestalnost hoće pisac da tumači tadašnjim duhom vremena, primjerima talijanskim i vladarskim, doktrinom Machiavellija — koga treba pročitati — (kaže sebi u zagradi) ... Ali na koncu veli, da Hrvat kao „slabiji imade biti stalan, ustrajan, iskren, pošten složan, pa da — ako i propane — propast njegova, jer je plemenita, zarodak je veličini i većem uspjehu potomaka. Navlastito u V treba da iz rieči Pavla i matere njegove probije i kritika svih glavnih principa političkih i pravi način i pravo načelo politike za oslobođenje potlačenih. Ovo treba psihologijski i historijski činjenicami — reć bi dinamikom sociologijskom — dokazati".

Slične misli razvija pjesnik i u filozofskoj raspravi „Etički sadržaj naših narodnih poslovica" (Rad 96. g. 1889.): „Jer narod živi samo u etičkoj vrijednosti svojoj, te nema domovine ni tvarne, ako

nema duševne". Ovu ćemo zadnju misao sresti i u „Kralju Zvonimiru".

Kako je pjesnik i dalje nacrt svoje pentalogije marljivo čitao, mijenjao i prerađivao, vidi se na svakoj strani rukopisa. Ja sam opazio (str. 52.), da ga je i g. 1906. 16. oktobra popravljao, pa g. 1907. i 1908. 18. augusta u Kamniku, te sve još revidirao i g. 1910. 4. aprila, kako je na str. 61. zabilježeno.

Na strani 111. iznosi nam Marković svoje duševno stanje poslije umirne izjave liječnikove o njegovoj višednevnoj napetosti, pa nam otkriva, kako mu je došla na um jezgra V. tragedije, a to je bilo već g. 1905. 10. novembra.

Taj je rukopisni nacrt pravi rudnik dragocjenosti, divnih zamišljaja, uzvišenih osnova, pronicava iskustva, bogatstvo ideja. U koju god stranicu zaviriš, zasine nešto zanimljivo, zamamljivo. Vječna šteta, da to nije pjesnik izradio, jer bi to bila veličanstvena dramatska epopeja o borbi za hrvatsku slobodu, snabdjevena silnom znanstvenom opremom historije, psihologije, sociologije, folkloristike, tako te ne znaš, bi li se divio golemoj fantaziji i genijalnom poletu pjesnika ili pomnji, savjesnosti i dubini znanja učenjakova.

Ostale balade i romance.

Poslije toga kraljevskoga orlujskoga leta beskrajnošću nebeskih visina pjesnik se opet poput laste spustio k domaćem krovu i s njega zirkao u „Zvijezdu večernicu". Poslije veličanstvene katedrale ziđe malu seosku kapelicu. Pjesma ima dva dijela:

I. O zapadu sunca pod vitim jablanom jada se djeva, što jablan ne šumi, da joj uzdah ponese dragomu na daleko, neka je se dragi sjeti. Jablan joj odgovara, da on nosi sinu majčin pozdrav, ali zalud, jer majčine molitvice za sina padaju na glavu zlatokose djeve, uz koju se on privija od jutra do mraka. Djeva se sjetno potuži zvijezdi večernjici, neka joj ponese tihu suzu sa svojom zrakom do dragoga. Ali joj i zvijezda odvraća, da se na njezinim tracima savila duša starice majke, te hoće da bdi nad sinom; ali čarobnica modrooka ne da k njemu, tračak zvijezdin ne dohvata sina. Djeva ode žalobna doma sa suzom u očima, a gavrani crni polete povrh nje k sjeveru.

II. Siv se oblak vije s juga, za njim se gone gavrani — a blijed ih junak motri, te se sjeća juga svoga i jablana i druge iz djetinjstva, pa moli oblak, neka ne pada na nj kao kletva djevojačka, već da mu gasi plamen srca. Moli i gavrane, da uminu dalje, dalje, jer ga srce zebe od crne slutnje, kanda ih šalje mila djeva njemu neharniku. Boji se, da je više ne će čuti ni vidjeti.

„A vi misli, a vi snovi,
Poletite k jugu momu
Kao bijeli golubovi
K draginomu plov'te domu".

Neka se vinu k prozoru njenu i guču ljubavnim gukom, dok se ne pomoli van; a najnježnija misao neka sletne k licu draginu i prousti slatku riječcu... Misli i snovi poletješe k draginu dvoru i

„Pred oknom se njenim viju
Od uranka tja do spanka:

— I na okno krilma biju — ali
Ne zirnuo nitko vanka".

Običan događaj iz svagdanjega života, a u kako sjajno ruho pjesničko zaodjenut, poznatom nam već Markovićevom idilom okružen i okićen, te uzdignut na Wordsworthovu visinu.

Pjesma je sva prodahnuta najnježnijim čuvstvima spram majke i drage, a oživljena narodnim personifikacijama i apostrofima oblaka, gavrana, jablana, zvijezda, pa puna sjete i čežnje kao Goetheova „Mignon".

Materinsku beskrajnu ljubav još jače ističe pjesma „G r o b j e d i n c a", u tri dijela sastavljena:

I. Na samotni grob jedinca dolazi tužna mati i razgrće snijeg s njega, da bude bliže sinu, da mu toplim srcem zgrije tijelo i oživi ga poljupcima, kao nekoć u kolijevci. Sinovlji joj glas iz groba odgovara, da se zaludu trudi, jer ga je probo osvetni mač. Ali srce ga još boli i gori, jer ga netko kune! Moli majku, neka pusti, da ga prikrije snijeg, neka mu ranu srca gasi, da ne čuje glasa iz tuđine.

II. Na proljeće mati sadi na grob jelu, bor i ružu, a rukom meće na križ vijenac, koji pane na grob — i sin se u grobu prene. Taj je vijenac splela ruka ostavljene djevice, koja mu prašta. Sad mu je lako na srcu — te i on prašta njezinu bratu osvetniku. Sad će se srce smiriti i strunuti — ali ne će, ne! Još ga boli, rad bi ustati i u boj poći za svoj hrvatski dom — no grob mu ne da, i to mu je najgrđa muka. Majka sadi na grob jelu, bor i ruže, te ih zaljeva suzama, da porastu, ne bi li njihov cvijet i list pouznijeli dušu sinovlju iz groba, da se majka potješi sinom, a on premilom otačbinom.

III. Žar se ljetnoga sunca titra humom, na kome su uzrasli jela, bor i ruže, a u sjeni njihovoj tuži slavuj skupa s majčinim uzdasima. Jela, bor i ruže izvode na svijet sjenku sina, da se mati s njime porazgovori, a on da se nauživa rodne zemlje i da vidi, da li joj sviće iza dugoga mraka „žuđeni trak slobode". I majčina ljubav, jača od tuge i smrti, oživi sina zovući ga na novi dan, te joj sin zbori:

„Ti mi vraćaš najdraži svijeta dijel,
Zavičaja premilog vidik cijel:
S bliza modro Ivanjske gore tjeme,
Dalje Kalnik i Okić i Sljeme;
Sunca, zviezda prvi i zadnji sjaj,
Dom, slavulja, ružu, sveđ zelen gaj . . .
Iz daljine, čujem, već trubi rog,
Iz visine, čujem, već zove Bog;
Što sveđ prosih, on će mi uslišati:
I moj duh će s braćom u boj stati!"

Heine u svojoj pjesmi „Die Wallfahrt nach Kevlaar" vrlo jednostavno opisuje, kako mati s naivnom starinskom vjerom liječi srčanu bolest svoga sina zavjetujući i prinoseći voštano srce blaženoj Djevici, koja oslobodi mladića od bola uzevši ga k sebi — smrću. Marković pak ističe neizmjernu ljubav majke i preko groba, da dozove sina u nov život kroz bilje i cvijeće. To je nova misao, prirodopisno-filozofska; tu Marković spaja stari vjerski običaj s modernom naukom o životu poslije smrti. Ali pored panteističkoga, bolje rekavši, prirodnjačkoga, materijalističkoga shvaćanja pridržava pjesnik još i osobno osjećanje duše i čuvstvo patriotizma.

Pjesnik se ne može sprijateljiti s mišlju Lukrecija Kara, da se s tijelom raspada i duša, te svako individualno osjećanje, pogotovo ne domovinsko, zavičajno. Zato on s onakovom toplinom, premda se ovdje radi o opće ljudskim čuvstvima (o ljubavi majke i djeteta), ističe i svoj hrvatski osjećaj, a napose nagnuće k svome zavičaju Križevcima. To oglašivanje narodnosti i rodnoga kraja, taj neke vrste egotizam, nalazimo već u najstarijih pjesnika, n. pr. Hesioda, a s osobitim miljem iznesen u Katula, s ponosom u Horacija, u novijih kod Heinea:

„Ich bin ein deutscher Dichter,
Bekannt im deutschen Land..."
(Buch der Lieder, str. 102.).

Horacije se i Heine hvale, diče svojom vrijednošću i zaslugama, pa se i gizdaju pred svojim zemljacima. Marković pak tu samo izjavljuje nježnost svoga nesebičnog osjećanja prema svome zavičaju i krasoti njegovoj poput Chateaubriandova „Le montagnard émigré":

Combien j'ai douce souvenance
Du joli lieu de ma naissance!

U toj se baladi pjesnik poveo donekle za poznatim motivom iz narodne pjesme, kad se junak i junakinja na samrti moli rodbini, da im na grobu zasade stabla, koja će se nad grobom prepletati i ljubiti, a pod sjenom se njihovom umoran putnik odmarati; ili mole, da im do groba načine zdenac, iz koga će se trudnik okrijepiti. Sličnu misao izriče i Ronsard u pjesmi „De l' election de son sépulcre"

ne želeći nadgrobni mramor-kamen, već stablo i lozu, da prave hlad, gdje će ga pastiri veseleći se častiti. Sve to pak sjeća starih klasika . . .

I Marković je taj spomenik nesebičnog egotizma izmijenio u svojoj pjesmi prijegornim patriotizmom.

„Benko Bot".

Drugo glavno djelo Markovićevo po vrijednosti i po opsegu jest tragedija u pet činova iz hrvatske prošlosti „Benko Bot". Sadržaj joj je ovo:

I. čin. U banicu se Jelinu, ženu moćnoga na dvoru bana Benka Bota, zaljubi Hinko, vojvoda meranski, brat kraljice Gertrude, koja opazi i Jelininu sklonost prema Hinku. Kraljica podupire tu tajnu ljubav, jer hoće da naškodi mogućnome Benku kod svoga muža kralja Andrije. Ona s pomoću Domalda Ugrina uhvati i urotnička pisma braće Benkove Petra i Vladislava, te i njih okovane izručuje kralju baš kod pjevačkoga natjecanja između vojvode Hinka i Klinksora, dvorskoga zvjezdara. Kralj se ne da potresti u vjeri spram svoga pomoćnika bana, nego baca u tamnicu i šuru Hinka, jer je protiv zakona radi baničine časti bio dvoboj. Na tom je dvoboju zadobio i ranu na ruci, koju mu je kraljica bila povezala modrom vrpcom s Jelininih grudi. I ta vrpca udara u oči Benku. Kralj prepušta svomu Benku također sud nad braćom. Jelini pak na molbu daje kraljevski prsten za oslobođenje Hinkovo, a sam ide s Klinksorom ispitati zvijezde. Jelina oslobodi Hinka i zaklinje ga, da budu brat i sestra, te mu tumači svetost posestrimstva u Hrvatskoj. Kraljica se prijeti njoj i mužu njenu propašću. Kralj sa Klinksorom vidje zapasti tri zvijezde, a Klinksor mu proriče, da će sve troje pasti, i još više. Neka padaju, veli kralj, kad nebo tako piše.

II. čin. Jelina se bori u duši između vjernosti spram Benka i ljubavi prema Hinku. Ulazi Benko pa je iskušava mrk i ljubomoran veleći joj, da je svoju braću spasao i da će svi skoro odavle s dvora otići, što i ona žudi. Benko je kudi radi one vrpce, svetinje djedovske od krpe stijega Svačićeva. Ona plače,

jer će tu vrpcu kao ukletvu na nju baciti. Nato ulaze spašena braća te zahvaljuju Benku i hoće da se oproste. Uto zakuca na vratima kraljica, a Benko ukloni braću u sobu Jelininu. Kraljica je došla pozdraviti se s Jelinom, jer čuje, da već večeras odlazi. Ban je šalje krivo u praznu odaju, a sam odlazi. Kad se kraljica vrati, otkriva svoje namjere, da želi upropastiti i Benka i Jelinu, jer su oni gospodari u kraljevini, a ne ona — kraljica. Podmeće krivi list Hinkov u molitvenik baničin i odlazi, kad Benko uđe. On odmah posumnja na nju te nađe u molitveniku pismo, kojim Hinko zove Jelinu na sastanak i bijeg. Braća hoće da otputuju, ali ih Benko zaustavlja, te se pod dojmom onoga lista roti s njima protiv kralja i otpravlja ih u Hrvatsku. Onda zove i ženu u domovinu i moli je za vjernost, te joj vraća vrpcu, budući stijeg njihovu sinu — kralju i vođi za slobodu naroda. Dovodi je do slike njena oca, da je gane na nekadanju vjernost. Ona se uzda u svoj otrovni prsten i polazi hladna u svoju odaju. Benko se nada i moli Boga, da mu žena prođe tešku kušnju. Ali ona iščeznu iz sobe. On leti s mačem za njom. Uto i kralj već sumnja na Benka, Klinksor ga brani. Jelina se jada, što ne može dalje hiniti uz Benkovu veliku dušu i divno srce. Benko je ne može naći te pita za nju jednoga od redovnika, što prolaze tuda. Redovnik mu odgovara, da je prošla onud, a oni idu od umrle djeve, koja je postala anđeo. Benko ponavlja te riječi ne shvaćajući ih.

III. čin. Gertruda očekuje Jelinu u svoju zamku, da je osramoti i skupa s Benkom uništi. Već se boji, da ne će doći, ali Jelina dođe, da nađe Hinka. Gertruda joj se ruga, da je njen brat ne ljubi, već da ju je predao njoj na kaznu. I priznaje joj, da je ona sama napisala ono pismo za ljubavni sastanak. Jelina joj ne vjeruje, da je Hinko ne ljubi, i ne će da čuje laži o njemu. Tad joj kraljica otkrije, da je to sve ona sama učinila, da nju i muža njena Benka uništi, jer joj smetaju kod kralja, smetaju njezinoj vlasti, otimlju joj krunu. Ali sada, kad vidi Jelinu oborenu i da uistinu ljubi Hinka, ona će zakriljivati njezinu ljubav. Neka ne bježe nikud, jer bi ih Benko lako dostigao i kaznio . . . Jelina se zgraža na taj predlog te vidi dubinu propasti svoje, kad joj se kraljica usuđuje to kazati. I s prezirom odbija kraljičinu ponudu. Nato joj Gertruda očituje, da je po njenoj volji udana za Benka; po njenoj volji došla amo na dvor. Ona je sama i

po brata Hinka poslala te nastojala, da se zaljubi u Jelinu i da u nje ljubav raspiri.

Stoga mora Jelina ovdje ostati uz muža i zadovoljavati Hinkovu ljubav, inače će zvati Benka. Benko međutim neopažen ulazi i sluša. Ali Jelina ne pristaje na sramotu, nego će iz baštinskog prstena naći spas: ili vjernost ili kap otrova. Sad Benko stupi naprijed. Žena mu padne pred koljena, ali on je kune i odbija i goni u svijet... Ona ode očajna. Sad će Benko da sudi i kraljici. Ona ga prekorava, da je njenu braću progonio, njoj vlast kratio i muža joj otimao. Priznaje mu, da ga je starovjeka vezala s Jelkom, da je potakla ljubav između Hinka i Jeline, samo da mu nemir i bol zada, kad ga drukčije nije mogla skršiti. Sad je smlavljen u ženi, sad neka se opet pokori kraljici i postane slugan kao prije, a ne da vlada i grabi krunu njenoj djeci. On joj odvraća, da je želio dobro državi, a domovini svojoj isto tako. Ali zloća kraljičina pokvari sve nade i poruši snove. Zato će se latiti još jedinoga mača, koji mu osta, te njime osvetiti nepravde i rane. I prvu kazni kraljicu probodavši je.

IV. čin. Jelina traži Hinka po kraljevskom vrtu. U njoj se bije duševni boj između dužnosti i ljubavi . . . Napokon joj u tami sine vjenčani prsten s otrovom. Ona odluči dati srce onome, koga ljubi, a tijelo ostaje mužu, pa popije otrov iz prstena. Tako već klonulu nađe Hinko, te se poljube prvim cjelovom, koji će udijeliti vječnost onome času istinite ljubavi, jer ljubav je i od smrti jača. Ona mu kaže, da se otrovala, jer ju je kraljica odala Benku. I sama priznaje, da je zaslužila smrt radi poštenjaka Benka, te mu ga na samrti preporuča kao posljednji spomen na nju. Dokle Hinko nad njom plače, nahrupi na nj Benko i sili ga, da se pobiju, da i zavodnika svoje žene smakne kao i svodnicu Gertrudu. Hinko traži od Benka mač omašten krvlju sestrinom, da mu ga urine u srce. Kad izmijene mačeve, sine Hinku u pamet posljednja poruka Jelinina, te ne će da se bije. Ni Benko ne će da ga bez obrane kao razbojnik umori, nego će ga kasnije potražiti u boju. Uto se čuje buka i trka s bakljama. Hinko viče banu, neka bježi, i nudi mu svoga konja. Benko uzima i mrtvo tijelo ženino, da bude poticalom na osvetu.

Kad on iščeznu, stupi pred stražare Hinko s krvavim mačem i sebe iskaže kao krivca. Kralj to ne vjeruje, ali kad mu pokaza i okrvavljen mač, klonu od bola. Klinksor ga tješi i veli, da

zvijezde ne pišu H i n k o, već slično ime — no B e n k o je već davno otišao. Hinko žali sudbinu svoga roda i svoju radi takove ružne smrti.

Promjena. U Hrvatskoj stari Gojko, otac Jelinin, s braćom Benkovom očekuju Benka i Jelinu. Gojko se, dosad bolestan, veseli ljepoti dana i rodnoga kraja. Vladislav sluti zlo. Petar ga tješi. Ban dolazi na konju izdaleka noseći na rukama Jelinu — mrtvu. Braća žale Benka, a stari Gojko tuži nad kćerkom. Benko položi mrtvu banicu na stube. Plemići s različnih strana dolaze po dogovoru na dvor veseleći se banu, ali spazivši pokojnicu tronuti šapću ili zanijeme od žalosti. Benko im izjavi, da je otrovana krivnjom kraljice Gertrude. Gojko će je osvetiti. Benko pita nazočne, dokle će podnositi ta poniženja i sramotu. Svi se groze ustankom i bunom pa se ukrstivši mačeve zavjeravaju Benku. Nato se oču kraljev glasnik, koji navješta smrt Hinka, što je umorio kraljicu Gertrudu, svoju sestru. Kad glasnik ode, Benko se odaje kao ubilac kraljičin i hoće da odstupi kao vođ ustanka. Ali mu ne dadu braća ni ostali plemići. On ih pita, da li mogu već d a n a s dići vojsku. Petar pronikne njegovu misao, da želi naime pomoći Hinku, koji će biti prekosutra osuđen, te reče, da za vojnu treba barem desetak dana. Onda im Benko pohvali razboritost i oprez. Ujedno im preporuči, neka ne bude č o v j e k među njima sveta veza, nego m i s a o rodoljublja. Nato ih zakune na slogu i pošalje kupiti čete. Benko sam kolebajući razmišlja, da bi sramota bila za nj primiti život od zavodnika svoje žene; a opet se radi o slobodi otačbine i o kruni njegovoj . . . Ali ne, „podlošću se ne obnavlja slava, nit se na krivici osniva prijesto!" Tad napiše list za braću, osedla vranca i oprosti se od mrtve žene, od rodne kuće i od domovine.

V. čin. U dvorištu se pred tamnicom čudi tamničar u razgovoru s krvnikom, kako ubilac sestre mirno spava. Ali je Hinko čuo noćas pjesme prolaznika križarâ, s kojima bi rado pošao na put. Muči ga duševna borba radi tako gadne smrti i sramotna glasa poslije smrti. Ali mu je sveta Jelinina uspomena, da štedi Benka, i svlada se. Ulazi kralj i Klinksor s nekoliko Pečenega i Podolaca. Kralj ga nagovara, neka oda krivca, a ne podmeće sebe radi sramote svjetske, koju će križari svuda razglasiti. Hinko mora i „božji sud" proći te ruke nad ranu nadnesti, da protekne krv. Ali krv se ne će da pokaže. No Hinko tvrdi i dalje, da je

ubica. Tad ga vode na stratište, da ga kotač razlomi i razmrcvari. U to se ču zvuk trublje i poklici „Živio Benko Bot!" Bot se ukaza i zaustavlja ovršenje kazne, jer je on krivac kraljičinoj smrti. I dokazuje to mjestom umorstva i mjestom rane protiv Hinka, koji ga želi spasti. Andrija ga proglašuje ubojicom, premda ga Hinko brani veleći, da to Benko zbori smućen od žalosti za ženom. Benko tvrdi, da je osvetio sramotu svoje žene, zato neka ga slobodno pogube a s njime i pravdu i čast. Hinko ga i dalje brani kao vrijedna krune, ne smrti. Andrija zove u pomoć Pečenege. Domald javlja dolazak buntovničke čete iz Hrvatske. To su tast i braća Benkova kličući Benku Botu. Svi s kraljem polete na njih, a Hinko ide biti se za bana, da mu plati smrt Jeline. Benko žali braću i tasta, koje savezane dovode kraljevi ljudi. Oni nisu došli na kralja, već osloboditi Benka. Kralj ih sve osuđuje na smrt, samo im najmlađega brata Natka pomilova. Ali on ne će za sebe milosti, već za dom svoj. I Benko mora gledati prije svoje smrti ubijanje braće i rodbine. Ali oni ne dršću, već smjelo pjevaju zavičajnu pjesmu. A kad ona utihne, onda će zaoriti divlji glasovi Pečenega i dozvati Tatare, koji će Andrijinu zemlju opustošiti, a hrvatski će se grobovi otvoriti i ustati na obranu te proslaviti grobničko polje porazom Tatara.

Dr. Vodnik (s. d. str. 73.—76.) vrlo lijepo osvjetljuje povijesnu i genetičku stranu te tragedije, kao što (str. 76.—79.) i njezin idejni sadržaj. Samo drži (str. 77.—78.), da je „glas slobode ljudstva i časti čovjeka u Benkovoj duši još neka neskladna septima . . .", da Benko „ima reprezentirati kao i Zvonimir i Karlo Drački jednu veliku ljudsku misao, ali baš po ovome je njegov karakter nejasan, neizrazit". — Ja mislim, da je Benko Bot izrazit i jasan zastupnik pjesnikova političkog uvjerenja o slobodi otačbine Hrvatske, kako je Karlo Drački odsjev pjesnikovih nazora o slobodi čitavoga čovječanstva. Oba su junaka djeca pjesnikove subjektivnosti i objektivnosti, da tako rečem. Samo Karla sprečava u njegovu nastojanju oko neograničene slobode zakonita ljubav, a Benka smeta

u pregnuću oko zakonitosti i reda slobodna, nezakonita ljubav. I ta je bezmjerna ljubav jače istaknuta nego Benkova ideja domovinskog boljka.

Kako nam u „Karlu Dračkom" prvi prizor otkriva buduću borbu i ljubav u drami, tako nam i u „Benku Botu" odmah na početku daje naslutiti sadržaj tragedije: ljubav i spletku. I tu veliku, duboku, silnu ljubav dvoje srdaca, tu čistu ljubav, potamnjenu i pomućenu grdnom spletkom, a spriječenu zakonitim brakom, prikazuje nam pjesnik u svoj snazi i zamamnoj ljepoti njenoj. Kako je u „Karlu Dračkom" nosilac te slavodobitne ljubavi muškarac, tako je u „Benku Botu" zastupnica te svesilne ljubavi žena — banica Jelina.

Premda je njezin muž Benko kao predstavnik reda i zakonitosti državne i društvene čovjek bez mane, pun vrlina i, kako sama priznaje u onom krasnom monologu na početku II. čina, čist kao sunce, ipak ga ona ne ljubi, ne može ljubiti. Duša joj bolna teži za Hinkom, za vanbračnom ljubavlju. Pjesnik nam s divnom vještinom psihologa postupice otkriva dušu Jeline, u kojoj gledamo zametak i klicu, rast i bujanje zatomljivane ljubavi, opažamo iskru, plamen i požar potiskivane strasti. U prvom se prizoru I. čina nazire nesiguran začetak čuvstva baničina spram vojvode Hinka kao drhtavi cik bijele zore, da sve više zarudi njezin trak; ali mu topli ruj može još prikriti hladna joj osuda dragoga na tamnicu, da opet prodre na dan s jasnom molbom za miljenika, koga izbavlja iz uze i nudi pobratimstvom kao štitom od nevjere a lijekom od spolne ljubavi. Ali u II. činu više ne pomaže taj slabi štit i krivi lijek, ta to je bilo još veće dražilo na zabranjenu ljubav. Kako je

nesavladljiva ta ljubav, dokazuje onaj monolog na početku II. č., gdje se sjajno riše unutarnja borba razdvojenoga srca čestite žene. Tu je Jelina sva „trzana od pandža ćutne bune", sva izmučena dugotrajnim, najljućim bojem između srca i dužnosti.

„Moj nesuđeni! Zahman sam ti ruku
Ko posestrima pred oltarom dala . . .
Da takvim vezom našu sputam muku,
I taj vez jača moć je rastrgala!
U krasnoj patnji, što me ne smiješ ljubit,
Još ljepše si me ljubio, još više".

Tom neizmjernom ljubavlju, od koje dragi gine „u oku noseć raj, u srcu pako", još ju je više osvojio zauvijek, premda je ona bila „tvrdim lancima vjere" za Benka svezana kobnom silom, kad još nije znala, što je ljubav. A sada zna, ali je već kasno.

„Uz Benka biti a ne ljubiti ga,
Razumjet njegvu dušu, kolika je,
A ljubit ga ne moći: preužasno
Dušogublje bez konca".

Spram toga je jarma svako breme na svijetu lako. Stoga doziva jadna u pamet sebi sve druge uspomene prošlosti, utječe se slici očevoj, viče nebo i zvijezde u pomoć. Ali sve to ne pomaže protiv zvukova zamamne Hinkove pjesme i harfe, koji ju neodoljivom snagom vuku k sebi, te očajna vapije:

„Pala sam duboko,
Nit dublje mogu, čim je pala vjernost
U duši mojoj".

I tom je idejom Marković pretekao u nas Tolstojevu „Kreutzerovu senatu" (g. 1890.) i neke sjevernjačke pisce, koji također drže i samu zlu misao gotovim grijehom (n. pr. Didring „Opasna igra").

Stoga se banica i vlada onako hladno na sve ganutljive riječi Benkove o krasotama zavičajne grude, kamo će se skoro povratiti, te na divan završetak njegove besjede:

„A nedjeljom će zvonik starodrevni
Šumovitog iz visa provirući
U božji hram s daleka ljude zvati.
Daleko svud razlijegat će se zvono,
Daleko će se bijeljet svijet idući
Za zvona glasom. I nas zvat će ono . . ."

banica, trgnuvši se na zvuk Hinkove harfe, ne smaže drugih riječi nego: „Jao meni!" A na dalje Benkovo spominjanje:

„To isto zvono, što u hramu istom
Pred četir ljeta s tvojom dušom čistom
Ozivalo se: ljubim, ljubim Benka"

ona muklo odgovara:

„Sad šuti zvono raspuklo i — srce".

Njezina je kobna, fatalna ljubav prema Hinku izgrizla „lance vjere" spram Benka zakonitog muža te je odletjela preko svih najčvršćih i najnježnijih veza bračnih, roditeljskih, domovinskih na grudi miljenika svoga. A čin svoj opravdava time, da ne zaslužuje tako vrijedna muža, jer mu ne može vraćati jednaku ljubav.

„Visoke duše
Ne dohvaćam mu, prem je shvaćam jadna.
Ne dosižem mu plemenitog srca
U ljubavi. Da uvijek varam njega,
Da skvrnem ljubav njegvu svojom himbom?"

I moli se Bogorodici, da joj utješi muža, a ona bježi ne znajući kuda. A kako je neugasiva njezina ljubav, te je ne mogu udušiti nikakovi otrovni plinovi, što ih Gertruda baca na nju, to se zrcali iz prekrasne one scene u III. č., 1. prizoru, kad joj kraljica laže, da ju je Hinko varao i na cjedilu ostavio za ruglo i kaznu. Jelinina vjera u Hinka i u njegovu ljubav ostaje nepokolebljiva i nepotresena kraljičinim klevetama:

„On ljubi
Toliko, da sam stradanju se svakom,
Sramoti, bijedi, hotjela privoljet . . .
Toliko (ljubi), kolika je tvoja laž i varka . . .
Ja ćutim, znam, da tako jest . . .
On me ljubi".

A kako je uzvišena ljubav njena nad niskim shvaćanjem kraljičinim, jasno izbija iz onoga mjesta, kad Gertruda nuđa okrilje njoj i Hinku kao ljubavnicima pod štitom Benkova imena. Banica se zgraža s te gnusne ponude pa se ponosito uzdiže nad bezdan sramote i nevolje, te kao vita jela nad strahovitim ponorom vije svoju u oblake glavu prkoseći vihorima nesreće, što oko nje i nad njom huje i prijete.

„Sramotu moju
Taj savjet mi u svoj strahoti kaže . . .
O ženo, moje ti ne slutiš borbe,

Ni slutila još nisi, što je ljubav,
Što radost vedra, što jad duše ženske...
Ah da
Povratit mi se dužnostim života
I tihu stradanju... Tvoga vodstva
Ni tvoje zaštite mi treba nije;
Od mene bjednija si, ja te žalim".

A kad joj kraljica okrutna kao usud viče, da joj nema izmaka iz njezinih šaka, te joj daje na izbor ili preljub sa Hinkom ili kaznu od Benka, banica Jelina poput kralja Karla Dračkoga ostaje slobodna i svojom voljom bira smrt kličući:

„Ne doseže ti moć do duše moje,
Do moje ljubavi, nje satrt ne ćeš.
Prizovi Benka, prije njega smrt će
Pristupit k meni..."

Kad je Benko prokune i progna, ođe očajna u mrak i traži po vrtu dragoga. K njemu bi rada došla čista, kao nekad Benku, zato jadikuje:

„Oj dobi moja zlatna, da se vratiš,
Da može dragi moj zelenim vijencem
Naresit glavu mi, bjelinom vela
Lik djevojački prekrit — sada jao!
Kroz vjenčani bi gledo vel — crn obraz,
Moj obraz crni. S njim ne mogu k dragom"
(IV. č. 1. priz.).

Taj je motiv na svoj način krasno obradio poslije naš vrsni novelist Janko Leskovar u sarajevskoj „Nadi" pod natpisom „Jesenski cvijeci", a donekle i u noveli „Sjene ljubavi" u zbirci „Matice Hrvatske" za g. 1897.

Jelinu u tom beznadnom trenu opomenu kobni prsten Benkov ili na vjernost ili na smrt, a ona hoće oboje:

„Kog ljubim, njemu srce dajem cijelo,
Kom vjeru dadoh, njemu mrtvo tielo".

Čarobna se moć njezine ljubavi raskriva u daljem razgovoru s Hinkom, kad je on nađe i poljubi:

„Da se hoće
Trenutak taj produljiti u vječnost . . ."

i dalje:

„Zadrži ovaj čas. Tvoj prvi cjelov
Udijelit će mu vječnost, ako, dragi,
Istinito me ljubiš". —

I sve što dalje, sve jače . . . plamti, ona ne će ni o čemu da govori, već

„Trenutak ovaj zadnji
O nikom ne ću slušat van o tebi
I tebe gledat samoga. U tvojem
Zaboravit ću naručju i na to,
Da umirem".

Ona se priznaje krivom svemu, vrijednom smrti, jer nije mogla obastati uz plemenitoga Benka. Ali ni

„Života s tobom dijelit ne smijem, ne smijem.
Trenutka ovog samo daj mi sladost
I jed iscrpsti sav i dosta mi je!
Pomozi mi u časak vječnost zbiti,
Svu dušu svoju sakupi u lice,
Da duša moja, što u oku još mi,

Na ustih čas još postaje, sa tvojom
Na polasku se združi . . ."

I sve dalje prelazi u ekstazu ljubavi:

„. . . Podijeli
Za tamni put moj trak mi duše tvoje,
Razvedri se i pogledaj me milo!"

Na koncu, kad je on pun nježnosti miluje, sva razdragana kliče:

„O b a s j a l a te l j u b a v — sad te poznam,
S a d j e s i m o j — u takovoj l j e p o t i
Ne ugledah te još. D a m o g u u tom
V j e k o v a t pogledu!"

Ta do Markovića neopažena pojava i neobična misao o ljepoti onih, koji ljube, crpena iz Platonova „Fedra", našla je poslije živa odraza u ruskoga pisca Mereškovskoga; u „Svetom Satiru" govori ostarjela nimfa začuđenom fratru, da je prava ljubav tako jaka, te pomladi i poljepša već staro i ružno čeljade. Ta ista misao prosijeva kod Mereškovskoga također iz onoga mjesta u njegovu romanu „Aleksandar I." (u 1. glavi), gdje prikazuje carevu ljubaznicu Mariju Antonovnu Nariškinu, kako se sja ljepotom lica i čarom oka, kad mijenja ljubavnike, premda joj ima već preko četrdeset godina.

A čini se, da ima taj dublji simbolizam i Shakesperova pustopašna komedija „San ljetne noći", pored one obične činjenice, da se zaljubljeniku priviđa sav svijet lijepim i dobrim.

Takovu je veliku, nesebičnu ljubav „jaču od smrti" pokušao da obradi i Leskovar u jednoj crtici u „Životu". — Još je nečim u „Benku Botu" Hrvat Marković

pretekao Škandinavca Ibsena, naime idejom čistoga drugovanja između ženske i muškarca, što Ibsen iznosi kao nemoguće u svojoj „Heddi Gabler" (iz g. 1890.). i osobito u „Rosmersholmu" (god. 1886.). Marković je to našao u hrvatskoj narodnoj pjesmi, gdje se takova veza pobratimstva i posestrimstva u zao čas povrijeđena osvećuje kao i u „Benku Botu".

Marković je poslije „Kohana i Vlaste" umjeren romantik, te ne voli rušigrade i rasputanosti u smislu Shelley-evu, već kao vjeran član svoga strpljivoga naroda, vjekovnoga patnika, gleda vazda ostati etičan, u međama morala. Njegovim junacima pomaže smrt ili priroda, da im uravni putove, da im krči zapreke, koje bi čovjeku samu bilo zločinstvo prekršiti. Kako Karlu Dračkomu smrt izgladi stazu do Marije, tako i Jelina ostane do smrti vjerna bračnom drugu Benku barem tijelom, kad ne može srcem. Zato moli dragoga i na umoru, da Benku ostane prijatelj: dakle se s posljednjom mišlju na zakonita muža dijeli sa svijeta, premda pogiba od ljubavi za Hinkom.

Benko pak je prikazan kao čovjek reda i zakona, ustavu vjeran, desna ruka kraljeva. Ispočetka oportunist želi dobro Ugarskoj i kralju, jer misli time pomoći i svojoj Hrvatskoj. Energično sprečava sva nasilja bilo milom bilo oštrinom. I sve se više razvija do ponositog mogućnika, komu je samo zakon kralj, te i kraljičinu braću teško kažnjava radi njihove raskalašenosti. Sve hvali njegovu nepristranost.

Ali najednom svoju braću, optuženu radi bune protiv kralja, spašava — on čovjek zakona. I to je njegova pogrješka, tu se ne drži one latinske: „Fiat iustitia, pereat mundus" (neka se vrši pravica, pa

propao svijet), već ih ispričava od krivnje pred kraljem:

„I Hrvatsku zamračuju još smutnje
Vijek jedan istom pridruženu kruni,
Prejasni kralju, tvojoj. Svijet se muti,
Ne progledaše još kroz maglu sunca,
I ista tma je tamo, koja ovdje
Oglasi vapaj, a u beznani su
Kroz san i oni (braća) zabuncali nešto.
Dok kraljevine ne smiri se zakon,
Nerazbor će se snovi zbunjen bunit
I dan će jedan plaćat, što vijek skrivi".

Tu Benkovu pogrješku ističe i brat njegov Petar (u II. č. 2. priz.):

„. . . Što si zakon htio,
Da spasiš nas, povrijedit prvi put sad
Za vijeka svoga, kralj će ti oprostit".

Ali Benko još stoji na zakonu, jer i kad mu se braća nude u pomoć protiv sumnje i sile kraljeve, on još otklanja njihovu ponudu:

„Ne tako, braćo,
Moj put je zakonit, doduše težak,
Dugotrajan, al doć ću njim kud smjeram.
Ni krvi nas ne stoji. Bune neću".

No odmah iza toga, kad nepozvana ruka razdvaja njegov brak te hoće da okalja njegovu svetinju, plane gnjevom i potiče sam braću na ustanak. Bezakonju će da se silom osveti prema nauci sv. Tome Akvinca, koji također dopušta bunu protiv silnika, nekmoli „pasju vjernost" Grillparzerova „Bankbana" (Vienac g. 1870. br. 22. str. 356.—357.).

A to je druga pogrješka Benkova, što radi svoje lične uvrede potpiruje ustanak i u svom se jaru prenagljuje, tako da ga i brat Petar opominje na oprez i mirnoću.

Kad se sabere, opet postaje čovjek svoje pređašnje ćudi, pristaša zakona, te nastoji sebi spasiti ženu i odvući je od zjala propasti onim krasnim pričanjem dragih uspomena, domovinskim poticajem predajući joj kobnu vrpcu od Svačićeva stijega, nježnim nagovještanjem budućega joj materinstva, slikom oca (II. č. 3. priz.).

On sve radi, što može, da na njemu ne bude krivice zbog njezina pada.

Ali joj daje slobodu (II. č. 4. priz.), pušta na volju, da sama odluči i dokonča muku između muža i dragoga:

„Slobode joj ne otimljem. Nek prođe
Kroz oganj taj. Ko zlato tad će sjat mi
Il ugljen pasti crn".

No kad se vidi prevaren, povrijeđeni mu lični ponos zastre vid i zaslijepi razbor, te hoće da mačem odmazdi nevjernici. A kad je (u IV. č. 1. priz.) nađe kao nesretnu žrtvu Gertrudine zamke i kad ga ona moli za milost, da ju satre, klonu mu ruke, te ju samo kune:

„Što ostaje da satrem još na tebi,
Sve satrla si sama, sad si n i š t a".

I dalje joj krepkim bojama slika divnu idilu snivanu u opreci sa groznom sadašnjosti:

„. . . Djetinskijem
Zlatovlasijem glavicama s n i v a h

Okružen s k u t t v o j, i nevinim smijehom
Ustašca nestašnih prekidan g l a s t v o j . . .
Zanijemilo je sve i potrgane
Kraj tebe leže sve mi slatke nade.
Svijet moj si uništila, ž i v o t si mi
I s v u m i v r i j e d n o s t, velebne sve čežnje
U m o r i l a".

A kad se ona brani, sve užasnije ju proklinje, da ne bi ni Shakesper jače:

„Od moga srca ja te bacam! . . . bježi . . .
A s tobom neka sjene mojih nada
Poubijanih lebde. Kudgod kročiš,
Pod nogama ih pogažene gledaj:
Neporođene čeljadi tjelesa,
Pa stupaj dalje preko njih i opet
Poustajat ih, pred tebe istrčat
I rukama se tvojih skuta hvatat
I molit te za život, to sve gledaj
Na svakom kroku tvom, pa bježi dalje!
Pa gazi ih i tlu im glave svijaj . . ."

To je kazna za preljubnicu, a kraljici se hoće da mačem osveti, „kad ne da zakonu, da vlada zemljom." A kad ga kraljica prekori, da je pod plaštem zakona njenoj djeci htio ugrabiti krunu zavladavši kraljem, zemljom, srcima i umovima podanika, te ga zato ponizila i uništila u njegovoj ženi, jer drukčije nije mogla; Benko joj priznaje, da je mirno izgledao čas udesa, kad će „sinovima namrijeti svetu baštinu vrline, da najvredniji od njih b l a g o m r u k o m odriješi lance domovini svojoj, uz ovu zemlju prikovanoj kao uza zid gadne uze." Ali pošto ona nije dala mirna rješenja, već je zapalila njegov dom i

moć i milje, tad mu ne ostaje iz toga pepela i garišta nego mač, kojim će zamahnuti nad njenom zemljom i nad njom samom, da osveti umorstvo svoje žene i kraljevskih poroda u njoj.

Čovjek zakona pretvara se u buntovnika te leti u Hrvatsku, da podigne ustanak protiv vladara i susjeda (IV. č. 3. prizor). Ali ga i tu smeta z a k o n. On je naime s pomoću Hinka, miljenika svoje žene, i s pomoću njegova konja utekao u Hrvatsku, a Hinko se mjesto njega podmetnuo za ubilca. I Hinko mora biti rastrgan na kotaču, mjesto bana.

Čuvši to Benko dolazi u koliziju dviju dužnosti te se opet premeće u čovjeka pravde, pa mu ni ponos ne dopušta, a ni sveta svrha otadžbinska, da zavodnik njegove žene pogiba za njega. I kad ne može za tako kratko vrijeme dići ustanak, da oslobodi Hinka, sam hoće da udovolji zakonu, kad mu nije dano ukloniti bezakonje:

„I makar smrću svojom
Utvrditi ću pravdu. Ali jao
Svim, koji krivdu dižete na oltar!" (V. čin, 1. pr.)

No još nije ispio gorku čašu do dna, još mora gledati i smrtnu borbu svega roda svoga, pa od bola slomljen pred smrt svoju kao homerski junaci nadahnut proriče krvoproliće i pustošenje kraljeve zemlje, a slavodobiće Grobničkog polja svome narodu. Na koncu se opet razabere i postane od proroka čovjek brinući se za posmrtnu slavu: „Kad svane doba bolje mom narodu, i moj će glas se čuti."

I tako izilazi Benko pravim zatočnikom misli hrvatske samostalnosti, kao Karlo Drački pobornikom

ideje za slobodu čovječanstva. Samo je Benko kao dobroćudni Hrvat prodahnut svetošću zakona i uredaba, a Karlo, čovjek renesanse, kida sve starinske uredbe i zakone, što ga priječe na putu do cilja. Zato je i Karlo čovjek volje i vođa, a Benko je samo čovjek misli i ne će da bude vođa on, već misao:

„A kopča tvrda,
Što zatvara vaš okrug te ga drži,
Ta nije čovjek, ta je miso. Stupi sada
Ti plemenita misli vrijednih duša,
Ti, rodoljublje, stupi na to mjesto,
Podrži njihov krug, da raspruživ se
Po domovini svoj ne raskine se,
Već čvršći jošte bude. (IV. č. 4. priz.).

Ali čovjek misli stradava od Gertrudine silne volje i rada, te se prikazuje kao igračka u njenim rukama, dok i on ne pregne s istim oruđem, silom. No već je kasno — kraljica je svoje postigla: satrla mu sreću i gurnula ga u zločinstvo i u preranu bunu.

A i inače pritište Benka mora ljudskoga nesavršenstva. Značajne su za to riječi „Drugoga stražara" u I. č. 4. prizoru:

„On (Benko) hoće red, al drugi tobož za red
Baš nered čine. Kad on veli „mir!",
To miroljupci nemirnjake biju.
Kad veli: „štujte crkvu, zakon božji!",
To bogoljupci provale u crkvu
I biju u njoj biskupe. I tako
Rad mira nemir, bezbožje rad Boga
Počinjaju. Sad tko je prav, tko kriv".

I tako je Benko učinjen nesposobnim, da izvrši veliku svoju misao oslobođenja narodnoga, kao i Karlo za svoju ideju.

Premda je pjesnik izvadio građu tragedije iz srednjega vijeka i tako je fino protkao onodobnim žicama te prelio značajnim bojama, kako je to već obilato i krasno istakao dr. Vodnik (s. d. str. 78.—79.), ja ipak držim, da ideja drame potječe iz subjektivnih osjećaja (a možda i doživljaja ljubavnih) te političkog mišljenja pjesnikova. Za ovo zadnje ima dokaza na mnogo mjesta, n. pr. u I. č. 2. prizoru, gdie Benko ispričavajući braću govori o hrvatskim prilikama i o vezu s Ugarskom. Kano da nekadašnji „nezavišnjak" (član bivše „narodne nezavisne stranke", t. zv. Štrosmajerove ili „Obzorove") brani ili ispričava pravaše, što se opiru savezu s Ugarskom, a možda je to aluzija i na Rakovičku bunu g. 1871.?

Isto tako u III. činu pod konac kazuje Bot najprije misao umjerenjaka pjesnikove stranke, a onda misao radikalca:

„Ja čekah . . . miran . . . kad ću sinovima
Namrijeti svetu baštinu vrline,
Najvredniji da od njih blagom rukom
Odriješi lance domovini mojoj,
Uz ovu zemlju prikovanoj kao
Uz gadne uze zid."

Jednake su šibe na suvremenost u govoru Benkovu u IV. č. 3. priz., gdje ispoređuje Jelinu s domovinom:

„Vi vidjeste tu ženu,
Kakva bješe, kad pođe tamo (u Ugarsku).

Gledajte je sada (= mrtvu)...
Je l' ugledaste ikad duhom vašim
Lik domovine sveti, kakva bjaše,
Dok kužnoga ne dahnula još zraka?"

I dalje besjede staroga Gojka i Benka strše oštricama protiv posilnoga saveza.

A ipak je to Marković sve znao sjajno prodahnuti duhom srednjevjekovnoga života, utisnuti pečat onoga doba, iskititi umjetnim cvijećem onoga vijeka, zamagliti sumornošću onih dana, prožeti surovošću i strahotama onih vremena.

Tragedija je puna umnih misli, puna patriotičkog uvjerenja i poleta, puna žarke ljubavi i zanosa, puna dramatačkih mjesta i sukoba. Ima patosa, ali ne tako napeta i blagorječiva kao u Schillera i Alfierija, jer je Marković bio veći psiholog od njih. Zato ima divnih opisa duševne borbe ženskoga i muškoga srca, n. pr. u II. č. 1. priz. monolog Jeline, gdje još osim jezgre pomaže i oblik sa srokom; slično i pod konac II. č.; u tom istom činu u 4. prizoru duševna muka Benkova zaista dostojna pera Shakesperova, a skopčana s tragičkom varkom — iluzijom junaka.

A gdje su krasote lirskih mjesta, n. pr. u II. č. 1. priz., gdje Benko ženi izvija zamamnu idilu hrvatske domaje; gdje satkiva priču o kobnoj modroj vrpci — ostatku stijega Svačićeva, — koja sjeća sudbonosnog rupca Otelova; samo je Markovićeva ljepša, jer je izvezena zlatnom žicom rodoljublja. A topli pozdrav Gojkov zavičaju i ljepoti njegovoj u IV. č. itd.!

Kako je pjesnik u karakterisanju vijeka i osoba na sve mislio pa i na sitnice, svjedoči ono prekrasno izvedeno umiranje Jeline, koju pred smrt obuzme

priviđenje, te vidi Gertrudu (koju je netom pogubio Bot), kako ju k sebi zove — dosta obična pojava kod ljudi na samrti. Zato nam ne dolazi nenadano ni vizija Benkova o „Grobničkom polju" na koncu drame.

Jedino čovjeku malko smeta, što u II. č. istoga dana ili iste večeri imaju otići iz Ugarske i braća Benkova i sam Benko sa ženom. Braća odoše nešto prije, a Benko iste noći također nešto kasnije (IV. č. 2. priz.), dok se u IV. 3. priz. prikazuje, kao da su braća Petar i Vladislav već davno prije njega u Hrvatsku stigli, a mogli su tek isto jutro prispjeti — i onda već putem morali zvati plemiće k sebi na dogovor. No ta se mala tehnička i vremenska smetnja lako može ukloniti i objasniti.

Dakle je u „Benku Botu" misao hrvatske samosvojnosti i oslobođenja ispod tuđega štitništva samo niknula i odmah udušena bila, jer je u nepravi čas izbila na dan, dok je u „Karlu Dračkom" jurnula na javu svom voljom i snagom, ali joj upravljač bio nezgodan, nepodoban, nevješti Faeton. Namjerila se na krivu adresu. Benko Bot je i previše skrupulozan, a Karlo Dračk i premalo, pa je i kao tuđin volio svoje.

Sad smo tek žedni znati, što bi nam bio pjesnik rekao u daljim dramama tetralogije ili pentalogije, jer njegov je optimizam nenadmašiv i nesatariv. Njegov Benko (u III. č. na koncu) premda sav skršen jadom i bolom od zloće kraljičine još besjedi:

„Vjerovah, da dobru je gospodstvo
namijenjeno
Na zemlji, bud i kasno, ali stalno..."

Tako i njegov Beneš u „Zadnjoj zdravici":

„Zna, na koncu mora dobro priti" (str. 40).

Jezik i stih.

U svim mu je pjesmama i dramama jezik bogat i krepak, bujan i gibak, a on je povećao jezično blago i mnogim samokovima, od kojih se većina, premda neki nisu po naravi jezika, ipak odlikuju ljepotom i sjajnim koloritom ili živom plastikom svojom. Da navedemo samo neke epitete, n. pr. iz pjesme „Vrzino Kolo": srebrnast konjic, đak crnoriz, svestvorac duh, lakoputan, zlatogriv (prema narodnome: zlatogrivac, zlatoglav), sto-vjek, zlatoklas, svevidna luč, svestvorna sveza, miloskIad zvuka, suhozlate kupe, krasonoše đaci; ili iz „Doma i svijeta": zlatoblisto biserje (str. 110.), voda zabitnica (str. 117.), pjesma izbavnica (str. 116.), nos potražljiv (133.); romansko-engleski firmament u njega je „tvrdina, tvrd nebeska, tvrdinà modra" (str. 137.), struja divnozveka (147.), trn bjelocvatan (157.), sjaj zvjezdoblist (160.), cvjetokitan itd.

Metar se u pjesmama odlikuje velikom za ono doba raznolikošću. Tu poskakuju šesterci i osmerci, tu teku deveterac i deseterac, jambi i troheji, tu poigravaju logaedi, dostojanstveno stupaju ili se krupno ore starohrvatski dvanaesterci, trinaesterci, četrnaesterci. A svaka gotovo pjesma ima svoj posebni ritam, koji kano za kajkavca skladno zvuči. Jedino je stil, dikcija nešto otvrda, jezgrovita, nije za slabe zube, trome glave. Pjesnik je poput zlatara dragulje svojih misli i čuvstva shranio, stisnuo, udubao u solidnije kutije, da se ne pomjere, ne izgube. Kako čvrsta ljuska badema i oraha čuva slatku

RUKOPIS FRANJE MARKOVIĆA

jezgru ploda, tako i Markovićevi stihovi drže sladost svoju, a ne puštaju da se sama cijedi iz njih. Tukikid i Tacit nijesu za svakoga. Kao prevjerni učenik učitelja Kurelca (tako ga zove u pismu jednom) težio je za jedrinom i zbijenošću, te postao katkad taman.

Pjesnik je to i sam osjećao kod pripravljanja „Karla Dračkoga" za pozornicu (g. 1894., 1904., 1905.), kako se vidi iz njegovih bilježaka. Tako na str. 7. i 8. krati dugi govor Nikole Gorjanskoga brišući neke stihove, neke preinačujući; na str. 9. skraćuje i Jelisavin govor; na str. 10. i 11. uz govor Alberikov sa strane pripisuje ove riječi: „predugo i malo razumljivo". Na str. 13. u govoru Karlovu primeće riječ „kraće"; na str. 14. veli „razumljivije"; na str. 15. „kraće razumlj.", isto na str. 16.-17. Na str. 22. pridaje za Mariju bilješku: „skida sa sebe krunu". Na str. 75. briše sav dijalog Alberika i Margite; na str. 83. opet briše i mijenja, na 84.-85. str. mnogo briše, isto tako na 86.-93. briše i mijenja.

Pored svega toga ne držim, da je neuspjehu kod glumaca kriv Markovićev stih, nego njihovo neshvaćanje misli vodilje i značaja borbe u drami. To nije ni čudo, kad je i sama kazališna uprava baš najznačajnija po djelo mjesta brisala za prikazivanje. To se bjelodano opaža u primjerku „Karla Dračkoga", gdje je uprava precrtala mnoga mjesta s riječima „ne treba", a pjesnik naknadno prigovarao sa „treba". Što više, uprava je bila izbrisala najznatnije riječi, ideju drame na str. 114.: „Pregnućem svojim Sve čovjek sam si osvaja, što ima; Što drugi dâ mu, nikad njegovo nije". Ali pjesnik nije dopustio, da se to izostavi. Tko će onda glumcima zamjeriti,

ako su i „Benka Bota" g. 1899. i pred nekolike godine prikazivali bez pravoga razumijevanja, a općinstvo ga primilo s još manjim shvaćanjem.

Opet u službi profesorskoj.

G. 1871. u siječnju pade Rauch s banske stolice radi poznate lonjskopoljske parnice i morade „poći na imanje" (od njega i potječe taj rijek). Sjedinjene sada stranke Štrosmajerovu i Mažuranićevu, koje su Raucha dosad najoštrije pobijale i srušile, nije vlast iznenađene i nepripravne i nevješte zatekla, da ih zaskoče i zablenu svojim ponudama kojekakovi lukavci, već stadoše oko sebe skupljati svoje viđenije i vrednije i u nevolji prokušane pristaše, da njima povjere znatnija mjesta u svim granama javnoga života.

Tako s promjenom političkih prilika nastade u Markovićevu životu preokret, opet je naime zadobio profesuru u zagrebačkoj gimnaziji pod jesen g. 1872.

Iz ovog će možda vremena potjecati, ako ne iz doba osječkog učiteljevanja, zanimljivo ljubavno pismo, nađeno u pjesnikovoj ostavštini. Tu mu neka štovateljica u nježnim riječima i strastveno otkriva svoj nemir i zabrinutost zbog ozljede njegova oka, te joj je užasna i nepodnosljiva misao, da on trpi, a ona ne može biti kod njega . . .

Ona bi došla — ali se boji, ne drugih ljudi, nego njega, „njegove strogosti, njegova nezadovoljstva". Poludit će od žalosti i čežnje za njim, ako ga skoro ne vidi. — Neka oprosti, što mu piše tako strasno, ali kad ga opet vidi i uvjeri se o njegovu potpunom zdravlju, onda će biti mirna i možda

„mrzla" kao on. Ali sada bi najvoljela pritisnuti ga na svoje srce i umrijeti u tom blaženom trenutku, u slatkoj iluziji, da je ljubljena. —

Pismo je vrlo značajno i za pjesnika, uvijek ozbiljna i promišljena ća i u ljubavnim zgodama.

A bio je krasnik i duhom i tijelom, plemić imenom i djelom, pa koje čudo, da su se u njega mnoge zaljubljivale, samo nisu bile smjele kao ova gore.

Nego ima još zanimljivijih dokaza, da je neke i njegov duh zatravljivao. Ima jedno pismo bez oznake vremena i mjesta (kao i ono gornje), koje je pjesniku napisano kao uredniku „Vienca" pod dojmom čitanja njegove drame „Karla Dračkoga", jer ga apostrofira: „Mili Karlo Dračkí!" Tako ga zove, jer ga poznaje samo po književnim djelima. Njoj ne hasni, ako je mlad i lijep, jer njen nije nit će ikad biti. Ali ga ipak ljubi, ljubi duh i um, koji mu se u očima odrazuje; ljubi ga kao nedosežni uzor, kojega dostići ne bi željela od straha, da taj čar ne iščezne, čim ona ruku za njim pruži. Žalud sve sujetne želje. Zapreke su neizmjerne, koje ju razdružuju od njega; „največa zaprěka si ti sam, jer ja vidim, da me ljubiti ne možeš. U tvojih očiuh ne opazih onu zraku simpatie, koja dušu s dušom veže! To me razžalosti jedan čas — ali pamet mi reče, da sam vrlo luda i da nadvladam tu moju slabost. Što mi stalo, da me i ne ljubiš — stim bolje, ostat ću barem mirna, dok mi se srce u grudi okameni. Ali bi bila ipak sretna znati, da ne ljubiš drugu — šta če tebi ljubav? „prem čarobna ženi, ne sapinjat smije tebe — i prekoračit Junak ju mora; njegov krug je sviet." Tvoje težnje treba da imaju uzvišeniju zadaću, neg uzdisati u verigama ženskim; uzdrži tvoju slobodu, jer ti

si stvoren da duševno gopoduješ nad umom i srcem ljudskim. — Da me pitaš, zašto li ti pišem, teško bi mi bilo tebi odgovoriti; možebit želim olakšati srce, kad kažem, što me boli; može bit mislim, da će ti biti drago znati, da bdije stvor nedaleko od tebe, koji se duhom uviek s tobom bavi, koji tvoj udes brižljivo prati. — Ako se varam, onda oprosti i zaboravi, što sam pisala i da sam zlo pisala, jer nisam věšta u tom jeziku. Ostaj zbogom moj mili dragi Karlo, i pomisli kadkad na tvoju nepoznatu priateljicu N. N.

Bojeći se da moje pismo dodje u nesudjene ruke, molim te odgovori mi u „Viencu" pod člankom „dopisnici uredničtva" sa slovama G. K. D. u N."

Pjesnik je na taj karakteristični list, pun osjećaja, dosta hladno odgovorio u „dopisnici uredničtva" („Vienac" 1872. br. 36 str. 580.): „G. K. D. u N. Hvala na glasu iz daljine tamne."

Marković je već bio ponovo imenovan profesorom, kad je dobio na svoju dopisnicu ovaj odgovor (bez natpisa):

„Opet jedan glas iz daljine tamne, prem da bi taj glas bolje činio da umukne za uviek, nego tebi dosadjivati — jer nisi veoma zahvalan tomu očitovanju mojoj (m. moje!) ljubavi, bolje rečeno moga prijatelstva. Nisam zahtievala ništa — al ipak jedna reč sučutljiva bi bila radost i utjeha mojemu srcu, mesto toga šta vidih: „eine poetische Phrase!" — Morala sam se probuditi iz moga ljepoga sna, ali mislih da će mi srce puknuti od muke nepodnosne; — morala sam preboliti i pregoriti, prem da mi se činilo kano da tonem opet u mrak, koji se bio jedan čas razjasnio kad te vidih prvi put, kad tvoj pogled

mi dušu zatravi. — Ali ja opet ne žalim na tebe; ti ćes mi uviek biti mil i drag, jer ti ljubiš domovinu i biti ćes nadam se čest i dika našega naroda.

Radujem se s tobom da si posto professorom — da od mene zavisi, bi te načinila kraljem moga srca i svega svieta. — Dosta i odviše sam rekla, sada ostaj zbogom za uviek — nećeš više ništa od mene ćuti — ni viditi me, jer mi nije drago, da se uklanjaš kada ja dolazim; to je više neg moja blagodušnost podněti može. —

Zbogom Tvoja iskrena prijateljica N. N."

Kako se iz posljednih riječi razbira, valjda ju je pjesnik prepoznivao ili bar naslućivao, koja je to. I sad se duboko dirnut latio pera te sastavio ispriku, koja je vrlo znatna po njegov način mišljenja i naziranja na svijet i ljude. Zato je u cijelosti donosimo:

„Kako bih rado, da mogu iz Vienca, pravije reći iz Tvoje uspomene, krasna plemenita dušo, istrgati one nespretne rieči, koje su Tebe uvriedile, i zamienit ih besjedami, koje bi istinitiji tumač mojih osjećaja bile! Č u d n e l i k o b i moje, da uvriedim i onda, kad bih zahvalnost reći htio: tako je o p o r a i t r o m a moja pamet, te se ne dosjeti izrazu misli moje, prem onda kad bih ju rado prikriti pred ostalim svietom, nek ju razumije samo duša, koja ju razumiet ima. Pak postanem nerazumljiv, taman i gorak upravo njoj! — Poluzatvorenima očima, kao sjetan sanjar, gledajući u sviet ni ne opažam, otkud je svjetla zraka, koja si puta traži u samotnu mi dušu, da ju slatkim žarom uresi i usreći. Je l' mi se sledila duša, te je neprohodna milosnim sa sunčane vedrine dolazećim trakom? Je l' se ustegla i zatvorila u se, kao da sam patio, mnogo patio onda, kad mi je o k o i

srce otvoreno bilo i pristupno milim uticajem? Je l' tako zatrpana ruševinami razorenih ideala, te joj samo stoička rezignacija podaje toliko kriepčine, da može živiti, a ja iz onih ruševina mirnom pažnjom potraživati nerazrušno svjetlije gradivo, da si iz njega sastavljam zlatne kule u zraku, idealan stanak misli mojoj, kad joj realna sretna stanka ne utemeljih? Ja ti ne znam odgovora na to. Ja boravim u mojem svietu mirno, dok me ne snadje kob te se moje zračne kule omile nježnu, ćutljivu biću, i ono, u graditelju snivajuć švoj uzor, ushićenom me dušom pozdravlja i u susret mi hrli, a ja i ne hotice neuljudnom tamnom i hladnom riečju, — već samom riečju uništujem drugomu biću uzor, kao da sam odsudjen na muku, da se, rušeći jednim uzore, osvećujem za to, što su moje drugi rušili. Ali nije li obćenita ta nemeza u životu ljudskom, koja krivca kazni i u nedužnom biću? Ali kud zalazim? što se jadujući tužim? što dosadjujem? htio bih biti ljubezan, nježan, veselom razgovorljivošću izprositi oproštenje, a dosadan sam? Ali takvo je sve moje pisanje! I najbliže moje književne prijatelje toliko je malo zanimao moj Karlo Dračk i, da ga nisu ni čitali drugačije, nego da se uspavaju njime: tako im se nerazumljiv i težak vidio. A tebe, plemenita dušo, on je ipak zanimao, i potaknuo Te na onako krasan i za me utješan izraz nježne Tvoje brige oko hrvatskoga napredka. To je bio melem srcu momu, to mi je bila najsladja nagrada za ono djelo; pak kako sam znao to čuvstvo izreći?! Bolje da sam mučao! Bio sam u polutami, nisam jasno vidio. Samo sam slutio tamno iz daleka, tko me želi usrećiti izrazom duševne simpatije, — i

izrekao sam samo to, a osjećanu sreću svoju zadržao sam neizrečenu u duši. Sad ju izričem: hoće li Te to umiriti, draga dušo? Ah, mene ne umiruje, i uviek ću se žaliti, da si Ti u svietloj visini plemenitih osjećaja tražila družicu srodnu dušu[1], a moja iz tamne daljine Tebe ne nazirala! Ne našle se duše i sad je kasno, kasno! Samo da se ne bih morao koriti i s toga, da sam ja odvratio Tvoju simpatiju od hrvatske knjige, koja se nikad pravoj ljepoti dovinuti neće, ako ju ne budu krasne ženske duše svojom njegom vodile k savršenstvu. Ali zar ne, da me bar ta kazna ne će stići?

Ponizila, porazila si me, ali u isti čas i podigla u vedru Tvoje plemenitosti visinu, kad mi, prem uvriedjena, neodkazuješ ni za buduće simpatične pažnje moga književnoga rada. Ta izjava ostat će uviek jasna u mojoj pameti, Ti ćeš preda mnom lebditi, uviek ću, ako čim uspijem i pripomognem k tomu, da se i u Hrvatu pravi čovjek razvije, uviek ću onda reći: „Tvoja je to zasluga! hvala Ti! gdje god boraviš, da si mi zdravo, krasna dušo!

Da si zdravo, kličem Ti uviek, i kad Te vidim i kad si mi daleko, i kad Te čujem, i kad mi nema Tvoga glasa. Da si zdravo! I da si sretna, ili bar zadovoljna, mirna, utješena plemenitimi osjećaji i djeli za tužnu Hrvatsku, posve ostavljenu i za uviek, ako se odvrnu od nje srca ženâ hrvatskih. Neostavi je Ti! Da si mi zdravo uviek i — za uviek! Ako li što uzpišem i Ti uzčitaš i uzraduješ se čemu,

[1] Evo Multatulizma i Ibsenizma kod Markovića već sada, samo što mu je vrelo čistije i dublje — u Platona (Simposion, Fedro i d.)

što Ti se prikaže liepo: s pravom dvostruko se raduj; buduć će to biti i slied spominjanja na Te, na Te, nježna, plemenita hrvatska dušo; buduć će to biti nerazumljiv nikomu, morda već ni Tebi, jer morda već neželjeni ni neprimljeni pozdrav Tebi od Karla Dračkoga".

Tko bi znao, kako se svršila ta nježna i otajna sveza plemenitih duša; ali se čini, da se tanka svila njena skoro potrgala.

Negdje o Uskrsu g. 1873. pođe Marković s drugom profesorom Šajatovićem u Varaždin. Tu se zaljubi u lijepu i umnu D r a g i c u Leitnerovu, s kojom je za par mjeseci i sretan pir pirovao; ali i zamukao neko vrijeme kao pjesnik. Klaić šaljivo dodaje, da mu se vila pjesnikinja, zavidna Dragici, osvetila i prema poznatoj Šenoinoj pjesmi osudila ga je na dulji muk.

No bit će to druga vila, muza znanosti, koja ga pored žene zaokupila. Valjada je naslutio ili dobio mig, da se spremi za sveučilište, koje se imalo u Zagrebu osnovati. Stoga je pošao ne sam kao njegov Bruno, već s mladom ženom u s v i j e t na bračni put, a zajedno da uči dalje filozofiju po njemačkim i franceskim univerzama.

Ali ga sred toga milja i duševnoga užitka ošinu teški udarac, tužna vijest o smrti ljubljenog mu pobratima i dičnog pregaoca narodnog Ivana Dežmana. To mu slomi srce na dvoje, kako se razbira iz pisama Augustu Šenoi (Savremenik 1916. br. 1-2.), koji ga sokoli i preporuča mu rad za narod kao utjehu za milim pokojnikom. Iz Markovićevih se pisama zrcali, kakav mu je anđeo tješitelj u toj žalosti bila njegova mila Dragica, a iz Šenoina se pisma od-

sijevá, kako je prosvijetljena i umna drugarica pjesnikova. Ta su pisma i mjerilo za dubinu srca Markovićeva te za visinu duše Šenoine, ali i divna ocjena Ivana Dežmana, koji je bio spona obojice te kresivo njihovih bića i pregnuća.

„Preradovićeva te siročad čeka", veli mu Šenoa u pismu. I on te iste g. 1873. u »Viencu" br. 37.-50. spremi sjajnu književnu kritiku za izdanje Preradovićevih djela „Ocjena Preradovićevih pjesama", kojom je iznio i osvijetlio svu veličajnost i dubinu najvećega hrvatskoga lirika. Te iste godine na osnovi Šenoine antologije hrv. i srp. pjesništva pod natpisom „Vienac izabranih pjesama hrvatskih i srpskih", sastavljene za svjetsku izložbu u Beču, predaje u „Merkuru" kratko i jezgrovito prosuđujući i karakterišući svu našu narodnu i umjetnu stariju i noviju poeziju s naslovom „O antologiji hrvatskog pjesništva svih viekova" („Vienac" 1873. br. 18.-22. pa 25.-27.)

13. Marković postaje sveučilišni profesor.

God. 1874. otvorilo se hrvatsko sveučilište za banovanja Ivana Mažuranića, a za svečanost otvorenja nakon odulje šutnje javi se opet Markovićeva vila. On je složio alegorijsku sliku u tri prikazanja „Vilinski dvori".

Tu se Buga i Hrvat vesele novomu pregnuću svoga naroda poslije tolika stradanja za krst i poslije tolike beskorisne slave za procvat Evrope. Tu ima obilje dubokih misli, korisnih savjeta i zrela opažanja, te mi se čini, kanda svi mi mlađi, bilo svijesno bilo nesvijesno, samo čavrljamo poslije

tih naših preteča, koliko se i sami nismo popeli do tih istina tegotnim strmcem gorkoga vlastitog iskustva. Ujedno se opaža u pisca uz genijalnost zamišljaja također naivnost izvedbe, što je karakteristika velikih duša počevši od Homera i Sofokla diljem vijekova do dana današnjega. Isti će taj historički aparat, vile i pjesnike (Gundulića, Mažuranića, Preradovića i dr.) sa zgodnim upletanjem značajnih po njih stihova upotrebiti pjesnik i mnogo kasnije kod proslave Marulićeve petstogodišnjice 1901. g.

Ove je iste godine 1874. sastavio i „Hrvatsku čitanku za IV. gimn. razred."

Tko će pak imati najveće pravo i tko će biti najdostojniji za stolicu profesora filozofije na mladoj univerzi nego dr. Franjo Marković, koji se za to mjesto spremio i već dokazao svoje sposobnosti javnim radom. Kao profesor sveučilišni postade ujedno i dekan za g. 1874./5.

I odsad se češće oglašuje u „Viencu" pod slavnim i dugogodišnjim urednikovanjem A. Šenoe, ali ne stihovima, već poukom i kritikama o pjesničkim djelima mlađih i starijih drugova. On je prvi našoj književnoj kritici udario znanstvene osnove već ocjenom Preradovićevih djela (1873.), pa g. 1876. krasnom raspravom o Mažuranićevu „Smail-agi" u predgovoru njegova uzor-izdanja, te je i dalje bio pravi vođ i sudija naše književničke republike (Klaić s. d. str. 611.).

U g. 1876. sastavio je „Spomenicu o otvaranju hrvatskoga sveučilišta".

Te se godine slavila osamstogodišnjica krunidbe kralja Zvonimira, a Marković se oglasi prigodnom dramom u 5 činova pod natpisom „Zvonimir, kralj

hrvatski i dalmatinski", koja je prikazivana i posebice izdana.

Šenoa se u nedovršenoj ocjeni („Vienac" 1877. br. 25. i 27.) veseli drami kao lijepoj pojavi u ono mrtvo doba i drago mu je, što se pjesnik vraća lijepoj knjizi.

„Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski".

Sadržaj je ovaj: I. čin. Na kraljevskom dvoru Zvonimir i Lijepa očekuju željno svoga sina Radovana s vojne protiv Bertolda Koruškoga. Oni imadu sada proslaviti desetgodišnjicu krunidbe, na koju dolaze kao uzvanici Gebizon kardinal i Lovrinac biskup, Vladislav kralj ugarski i kraljević Koloman. Ludi Salomon, protjerani kralj Ugarske, ulazi kao poklonik i navješta im nesreću Radovanovu, te opominje Zvonimira, neka se čuva svojih rođaka Ugrâ, jer idu za istim ciljem kao i on, da zagospode objema narodima. Tada dovode na smrt ranjena Radovana, koji skupa s Petrom Svačićem odaje kralju izdaju pomoćnih četa madžarskih i njihova vođe Abe. On je dao sasjeći Radovana po dogovoru s Kolomanom, kako se razabira iz zagonetnih riječi Tolena, uhode Kolomanova na dvoru Zvonimirovu. Kad Radovan od rana umre, kraljica mati i Svačić obriču osvetu, a Zvonimir hoće da još pročita s lica sinovljeva i način osvete.

II. čin. Na Solinskom polju. Iz razgovora župana Vučine i Strezinje izbija nezadovoljstvo s vladom Zvonimirovom. Kralj prima poklonstva, kroji sud i dijeli milosti. Na usta bana Svačića narod želi osvetu radi kraljevićeve smrti. To isto hoće i kraljica Lijepa (osobito u naknadnim bilješkama), pogotovo kad to želi i Mladi plemić, koji izaziva Kolomana. Zvonimir obećava poći u pravedni, sveti boj. Na prigovore župana, da ih je uništio satrvši im vlast, kori ih i grozi im se radi neposluha. Poslije njegova odlaska oni rogobore, da će se dogovoriti i pobuniti zemlju. Sastaju se ljubavnici Neda, Svačićeva kćerka, i plemić Desimir, koji također mrzi kralja, što ga je danas uvrijedio veleći, da će postati dostojan, kao da još nije. Tolen se i Koloman dogovorno pobiju, te Tolen bude neznatno ranjen, a Koloman vezan.

III. Isto pozorište. Zvonimir se oprašta s Gebizonom i poručuje papi, da će poći na križarsku vojnu. Dok se kralj razgovara sa Bezimenićem (Mladim plemićem), dolazi mu Vučina, grizen savješću, odati urotu župana. Ali kralj se ne boji i ne će da ih slomi, već mirno rješava sud radi umorstva Radovanova otklanjajući „božji sud" — dvoboj Bezimenića i Kolomana. Mjesto osvetnoga rata protiv Ugarske poziva Zvonimir narod na krstaški boj protiv Osmanstva. No župani i narod ne će, nego navaljuju na nj pod vodstvom Strezinje. Jedva ga obraniše Svačić i vjerni pristaše. Kralj im baca krunu i mač, te ih proklinje, a on će sam kao sveti bojovnik u Palestinu. Ali ga Svačić i narod opet zamole, da primi krunu te vodi i njih sa sobom. On veselo prihvaća da ih povede, a dotle se Tolen grozi kralju potajno bodežem.

IV. Opet isto pozorište. Tolen se odlučio ubiti Zvonimira ili sam ili potputivši Desimira, koga podbada protiv kralja, što ide ludo gubiti narod u Svetu zemlju, a ne protiv Ugarske; a i Nedu će kralj dati Bezimeniću, dok Desimira goni na vojnu. Priprave za vojnu. Neda će da spasi kralja preobučena u oklopnika, jer se boji, da će ga Desimir ubiti, ljutit na kralja, što mu ne da Nedu. Vučina joj i Jakub vojvoda pomažu kao oklopniku, premda im ona ne odaje pravu istinu, zašto se preoblači. Zvonimir predaje bojne zastave županima, Strezinji oprašta glavu, dijeli darovnice, rastaje se s kraljicom, pravi oporuku.

Tolen se i Desimir dogovaraju o umorstvu, ali sumnjaju jedan na drugoga i udaraju se bodežima, nu bez rane. Tolen je u strahu, da ga Desimir ne izda. Kralj s pratnjom hoće na počinak, te ga zabavljaju i kraljica i pratnja, dok ga obuzme san. Bezimenić mu priča o osamstoljetnom snu kraljevne i o cjelovu kraljevića spasitelja. Zvonimir zaklopljenih očiju vidi zemlju poharanu Osmanlijama, vidi urotu protiv sebe, Neda ga kliče. Nato ga Desimir moli Nedu, ali kralj mu kaže, da će je štititi mjesto njega Bezimenić. Desimira to još više razjari protiv kralja i pomiri se s Tolenom. Kralja hvata san, a Petar Svačić nalaže pratnji, da ga straži. Čuje se tihana svirka.

V. čin. Isto pozorište. Podno šatora kraljeva podnijemljeni razgovaraju u osvitak Svačić i Vučina o prošloj noći. Tolen im donosi iz tabora vijest o buni, koju je sam potpirio. Kralj još spava. Svačić ide sam umiriti svađu, a kralja povjerava oklop-

niku Nedi i Bezimeniću, dok Vučina mora paziti na Desimira i Tolena. Neda sama, puna bojazni za kralja. Dolaze Tolen i Desimir. Tolen ubija Nedu, a Desimir ide umoriti kralja; ali se namjeri na Bezimenića, koji ga rani mačem, no Desimir njega obori bodežem. Onda ide usmrtiti kralja, koji iz čadora proklinje nevjerne Hrvate.

Desimir se sav uprepašten kaje, žao mu čina i kletve. Petar Svačić s Vučinom dolaze i prestravljeni vide pokolj. Neda se razabra pred ocem i osvijesti, ali ne će da oda Desimira, već kliče, da kralj živi, pa mrtva pada. Tolen pobija njene riječi i podmeće se kao ubica kraljev. Kraljica pridošla umire od bola s povikom: „Ustaj Zvonimire!" Nato se ispod šatora izvije živ Zvonimir sa štitom u desnici. Svi se prepadnu. Ali se iza toga razaberu i vesele, a Tolen razočaran priznaje, da je Desimir promašio udarac.

I Tolen vidi, da je kršćanski Bog jači od njegova staroga boga — krvi. No on i dalje mrzi sve i Zvonimira kralja, neka ga i ubiju, ali ne će od njega ništa doznati. Zvonimir nalaže oružanicima, neka ga odvedu izvan Hrvatske. Opazivši mrtvu Lijepu jadikuje nad njom i ponavlja svoju želju o svetoj vojni, te polazi s vojskom, a Hrvatsku preporuča banu Svačiću dajući joj cjelov i blagoslov s poklikom: „U sveti boj!"

Na str. 91. svoje studije dr. Vodnik vrlo zgodno kaže, da se i „Zvonimir" Markovićev, kao i „Karlo Drački", bori za misao razvitka ljudskoga roda, samo tu borbu izvode potpuno oprečnim putem i oružjem. Ali mi se čini, da genezu te misli nije uočio ili je barem nije istakao. A ona izbija odmah u I. činu iz riječi Zvonimirovih i Salomonovih.

I Zvonimir je naime isprva zadojen, kako bismo danas rekli, imperijalizmom. U I. č. 2. priz. (str. 5.) tješi kralj ženu Lijepu, zabrinutu zbog Radovana, koji je pošao na vojnu, ovako: „Neka ga mlada upozna hrvatski narod i — ugarski. Sukobu se ne ugnusmo. Već pol vijeka takma stoji, hoćemo li mi ili oni..." Pa dalje Radovan „vojuje

(kao) vođa dvama narodima, svomu i ugarskomu, kojima će obima, ako Bog da, on jednom i inače vođa biti."

Tu istu Zvonimirovu tajnu misao i želju pogađa i na dan iznosi prognani ludak Salomon, bivši kralj ugarski, neka vrsta Hamleta i Leara zajedno, u 4. prizoru (str. 15.) javljajući nesreću Radovanovu: „Eto, zašto si uzeo kraljevnu ugarsku? (a spram Vladislava, kralja ugarskoga govori:) Ti si mu dao sestru, da se možeš pačat amo, a (Zvonimiru) ti si uzeo Arpatku, da ti sin ima nasljedstvo i tamo. Kraljomori amo i tamo: pak se je lahko nadat povećanoj državi za svoju porodicu. Koji će vas koga najašiti? koji će hodočasnik biti, kako sam ja sad?"

Te su se riječi ludakove duboko usjekle u srce i u pamet Zvonimirovu, pa kad ga još skrši udar smrti sinovljeve, onda se kralj hrvatski, ošinut udesom, koji mu razori sve zemaljske, domovinske nade i maštanja, od hrvatskoga patriote i vladara pretvara u čista nesebična čovjekoljuba i pravednika, postaje „zatočnik svijetle nauke ljubavi" (str. 6.). On ne vidi više sreće u onim pređašnjim svojim vladalačkim osnovama; on ne osjeća više sa svojim narodom i boljarima; on ne uživa u njihovim željama i pregnuću; on ne sluša kucaj njihova bila, težnju njihova srca za osvetom zbog kraljevića Radovana protiv Ugarske i Kolomana. On ne hlepi više za vladom nad tuđim narodom, već hoće samo u svojoj „zemlji podići čovječnost i sreću", pa „da što se još zla u zemlji ovoj krije, da otkrije i okrene na dobro" (str. 35. II. č. 3. priz.).

Stoga u čitavom II. č. pripravlja svoj narod na „boj za pravdu, za čovječnost" (str. 45. II. č. 4. priz.).

Ali ne kaže protiv koga i na koju zemlju, već općenito veli, da će ih povesti na vojnu „u zemlju, gdje se sve svetinje ljudske skvrnu . . ." Istom u III. č. (str. 62.) ističe Zvonimir, da „ide bojovnik božji u svetu zemlju", da po riječima Gebizona „oslobodi sveti grob, oslobodi zasužnjeno čovječanstvo". (Isto na str. 105.).

I tako kralj misli najljepše o s v e t i t i umorstvo i smrt svoga sina, tako misli p o s v e t i t i svoj narod i steći mu zasluga za budućnost, te ga time zaštititi od svih zala sudbine.

Zato ne će da k r v l j u uguši dojavljenu mu urotu (str. 65.), već oružjem s r c a, d u š e (str. 65. do 66.); on je odvojio od svoga tmurnoga vijeka, jer ne dopušta ni „božjega suda" dvobojem (str. 70.); on ne će obične osvete poganstva, divljaštva, već viteštvo, čovještvo (str. 73.—74., 78.—83.). On hoće da njegovi zemljaci budu „oslobodītelji roblja silničkoga, j u n a c i l j u d s t v a"; hoće da „sinovi sataritelja Avarina budu sataritelji Osmanina! Potrgane lance roblja osmanskoga da položimo za junački grobni vijenac na grob Radovanov, uskrs slobode potlačenih da bude uskrs Radovanov!" (str. 102.). On hoće da sinovi hrvatske zemlje, „žrtvama otaca posvećene čovječnosti", i sami budnu „prvi junaci ljudstva" i da „stekavši domovinsku zemlju, steknu i d o m o v i n u v e l i k i h m i s l i i v e l i k i h č i n a, jer narod, koji nema i d o m o v i n u d u h a, izgubit će i domovinu praha" (str. 104. pri dnu). Duboka misao u blistavu ruhu!

Tu će „domovinu duha i misli" filozof Marković istaknuti i g. 1881. u rektorskoj besjedi „O piscih filozofijske struke, a hrvatskoga roda" itd. („Vienac" br. 44.)

I tako diljem čitave drame kralj posvećuje svoj narod kao „bojovnike ljudstva" i „čuvare sv. zemlje" u „boju spasiteljnom" (str. 129., 131., 141., 142.), kao „osvetnike križare, osloboditelje, utješitelje tužnih, bojovnike božje" itd. (str. 147., 155., 198., 199.).

Zvonimir je odviše tankoćutan, preskrupulozan Hrvat, koji namjesto da se osveti za umorstvo i smrt svoga sina Kolomanu i Ugarskoj, ide u Svetu zemlju kajati tek zamišljeni, ne izvedeni još grijeh svoje pređašnje ambicije. I tu je Marković pretekao svoje drugove dramatike sa sjevera, kao Ibsena i pomenutoga već Didringsa. Njegova Zvonimira spopada neke vrste misticizam, kojim hoće da sve oko sebe nadahne, pa sve više njime opojen dobiva i vizije, kojima zastrašuje svoju okolinu, te poput Benka Bota i Karla Dračkoga i on proriče: „Narodi, koji se u toj svetoj vojni ne nađu, usahnut će i zginuti s lica zemlje. Osmanin će doći u njihovu zemlju, — u vašu zemlju će doći i vaši potomci trpit će muke strašnije još, no što ih trpi sveta zemlja sad, jer će osmanski mučitelj biti Hrvatu — Hrvat; tad će u bijedi svojoj potomci vaši... strašnim pitati glasom: zar su to bili oci naši, koji te muke navukoše na zemlju našu?" (str. 105.).

Ovim proročanstvom po uspjehu (vaticinatio ex eventu), čini se, pjesnik na usta Zvonimirova traži uzrok tolikim nedaćama i stradanjima Hrvata u — grijehu otaca, kao i poljački pisac Pavel Voronič u krivnji potomaka („Svetište Sibile") ili Mickiewicz u grijesima svijeta i doba svoga („Dziady" i „Knjige i potucanja naroda poljskoga") ili Slowacki u vlastitim krivnjama („Anheli"). Samo naš Marković ne očajava

nikad, njegov će Zvonimir ganuti svoj narod, da ne ostane na njemu kobna ukletva, i krenuti ga u sveti boj. Zato i on poput Karla Dračkoga kliče trgnuvši mač: „Sini, maču hrvatski! Bože! ja pružam mač ovaj nebu pod oblake . . . Tvrdi ga, Bože, . . . da bude mač pobjednik, mač osloboditelj!" (str. 107.).

Poslije svih muka i patnja, poslije urota, buna, naumljenih i izvršenih potajnih umorstva Zvonimir spašava sebe i svoj narod moleći se Bogu za sretnu budućnost protiv zlobnih neprijatelja: „Maču našem, Bože, daj pobjedu, jer od vijeka za tvoju je on se bio slavu i za izbavu ljudstva zarobljena!" (str. 199.).

I Krasinski šalje tako na sjever svoga Iridiona: „Idi na sjever u ime Isukrstovo — idi, pa se ne zadrži, dok ne stupiš na zemlju grobova i križeva . . . Idi i nastani se među braćom, koju ti dajem . . . — ondje ćeš po drugi put vidjeti ljubav svoju ubijenom . . . Idi i uzdaj se u ime moje — ne traži slavu svoju, već dobro onih, koje ti povjeravam. . . . Idi i radi, pa da ti srce usahne u grudima, pa prevario se i u braći svojoj, pa i u mene (Boga) posumnjao — radi neprestano i bez odmora, te ćeš uskrsnuti . . . iz rada vijekovâ — i postati slobodan sin neba".

Ne pomaže mržnja ni osveta, već poslanstvo ljubavi. Tom idejom „Iridiona" od Krasinskoga kanda je prožet i Markovićev „Zvonimir", koji sve zapreke, što stoje na putu njegovu plemenitom pregnuću i svetoj svrsi, krči i uklanja žarom svoga srca i ljubavi. Njome predobiva i sklonost svojih podložnika (Vučine), čistu, nesebičnu požrtvovnost Nedinu, Svačićevu vjernost, što ga sve očuva od umorstva i pomaže mu do cilja.

Marković je odviše originalan duh, da bi se za tuđim djelom naprosto povodio, već i jednostavni motivi, dojmovi i nadahnuća drugih umotvorina djeluju na njega baš u protivnome smjeru. I kao što je naprotiv podle lojalnosti Grillparzerova Bota prikazao svoga Benka Bota ponosnim u vjernosti spram kralja, a poslije buntovnim radi nepravde kraljičine; tako i njegov Zvonimir hoće da dobrim djelima posveti svoj narod pravdi i čovječanstvu protivno od Slowackoga, koji u „Kralju Duhu" želi da otvrdne poljski narod strahotama i zločinstvima na način Ivana Groznoga ili Oštroga. („Kralja Duha", koji se redom utjelovljuje, dok ne uđe u Popiela, sjeća i govor ludaka Salomona, koji priča o seobi svoje duše i želi zaborav — Letu vodu, str. 13.—16., 90 itd.)

Otuda i takav umirni konac u Markovićevu „Zvonimiru" protiv povijesnoga događaja; konac, ne po svagdašnjem ukusu općinstva, kako se obično svršavaju igrokazi, nego konac po ukusu i po volji pjesnika. Takov mu je završetak drame nalagao kategorički imperativ uzvišene odgojne svrhe, a ne njemačka romantika Halmova „Sina pustinje", koju je Marković nekad pokudio. („Vienac" g. 1889. br. 38. str. 655. i br. 39. str. 671.—672.).

Ali puno svijetlo kraljeva vjerskog zanosa, rječitosti i mističkog ushita zasjenjuje mrka pojava Tolenove mučaljive podmuklosti. Tolen, tobožnja luda, a Kolomanov saveznik, šutljivi Tolen podsmijeva se i ruga kraljevu svetom žaru (str. 108.) i naivnom zanosu njegova naroda (str. 110.—112.), što idu prije reda „u kraljevstvo nebesko", jer polazeći na Osmanlije, idu u smrt, a prije smrti ne može se u raj (str. 111.). Tolen šuti i radi, a ne glagola blagorječiv

kao svi Hrvati skupa s kraljem (str. 110., 112., 115. pri vrhu, 192.). On ide tiho, bez buke k svojoj bilježi i cilju — umorstvu kralja.

Ali je i njegova namjera obrazložena osvetom, jer su mu kršćani ubili oca, majku i zemljake-pogane (str. 164. i 192.). Nego je i on zagonetna smjesa fanatizma i lukavosti, jer i on hoće da jeftinije prođe, pa podjaruje napržicu Desimira na kralja. Hoće da mu Desimir bude nož za Zvonimira. Zato ih pjesnik psiholog nervozne sastavlja u čudne položaje međusobne kao lica napetih živaca: čas prionu jedan uz drugoga te se slažu i pomažu, čas se izdaju i odbijaju kao nejednakom ili jednakom električnom strujom nabijeni listići (str. 159.—164.). Ali prostodušnu prkonjicu hrvatsku, koji ne da „utopiti narod u poplavi svetstva papinskoga" i koji drži križarsku vojnu narodnom propašću (str. 161.), toga napržicu zna obuzdati ironija, zloba i pronicavost Tolenova, da mu posluži kao tupo oruđe, koje se na koncu ipak razmekša opet kao repa. I kaje se meko hrvatsko srce, ne kovano kao Tolenovo.

Pa tako tuđinac Tolen s Kolomanom umiju iskoristiti hrvatske hire i mušice, hrvatske strasti i mane kao svoja pomagala, te samo iza kulisa neviđeni upravljaju sav rad i muku Hrvatâ na svoju korist i slast, a Hrvati slijepci misle, kao Desimir, da su samostalni izvršioci svojih čina, a nisu nego pomične lutke privezane o tuđu ruku uzicama svojih pohota i svoje zasukanosti.

O tom Tolenu ima pjesnik u svojim inače obilnim rukopisnim bilješkama pod natpisom „Izvori za Zvonimira" zapisano pri dnu samo ovo: „Rad XXX. str. 100 T o l e n dvorski časnik . . peharnik."

Dakle je licu, o kome je najmanje podataka imao, pridao poslije Zvonimira najznatniju ulogu. Ali ne znamo, zašto ga je učinio Madžarom ili Mongolom?

Možda pjesnik nije mogao sebi razjasniti ime Tolen kao hrvatsko ili slavensko, pa ga je učinio došljakom, strancem na dvoru Zvonimirovu — i onda svojoj mašti dao maha.

Na toj istoj strani „Izvora za Zvonimira" zabilježene su i ove riječi: „Tako je dne 19. septembra 1876. čitanje i excerpiranje podataka poviesnih svršeno".

Sama je drama štampana u Zagrebu 1877., a na natpisu knjige stoji, da ju je „povodom osamstogodišnjice krunidbe hrvatskoga kralja Zvonimira na dan 9. listopada 1876. pisao Franjo Marković".

Prema tome je pjesnik poslije čitanja i ekscerpiranja povijesnih podataka trebao za sastav te drame tek dvadesetak dana, pet dana više nego što je Viktor Hugo trebao za svoju pripovijest „Bug Jargal", koju se okladio napisati u petnaest dana.

Da se je pisac žurio, dokazuju mnogi naknadni ispravci od pjesnikove ruke u primjerku meni povjerenom. Ti su ispravci ili izmjene psihološke naravi ili skraćivanja tehničke prirode ili dodaci, izostavljanja itd.

Zato ne smijemo na to djelo primjenjivati mjerilo „Karla Dračkoga" ili „Benka Bota", što se tiče gradnje, tehnike dramske ni nutarnje ni vanjske. Sav „Zvonimir" kao prigodna drama ima više dekorativno-svečanosni značaj, stoga nema prave žive radnje i napetosti, već lijepih i veličajnih prizora, zvučnih riječkova i sjajnih govora, patosa i ponavljanja, pri-

kladnih za ovakove svečane zgode. Radi toga pjesnik u besjedi kralja Zvonimira (str. 78. i d.) prekrasno komentira hrvatsku prošlost spajajući je sa suvremenim težnjama „Velike Hrvatske" (str. 82. i d.) itd. Radi toga vrvi različnim opisima, katkad i prevršenima (str. 103.—105.), raznim proročanstvima kao Lijepe Kolomanu (str. 71.), Zvonimira o Osmanlijama (str. 105., 167., 169.) i Tatarima; dirljiva je simbolična priča Bezimenića o vili Solin-grada[1] (str. 167.), efektan oprost osuđenome na smrt Strezinji (142.—143.), predaja bojnih stjegova (str. 143.), oproštaj sa ženom, pravljenje oporuke prije polaska u boj (str. 156.), blagoslovi oružja (str. 189. i dr.). Tu su grandiozne poze, veličanstveni postavi i kretnje sa divnim emfazama: „Junak . . . ne zdvaja. Nek se lomi nebo nad njim! . . . tko si junak, da pridržiš padajuće nebo, . . . neba lom'!" (str. 190.). Ljepše i zgodnije od one Horacijeve: „Et si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae", a jednaka onoj, što ju je kasnije i Rus Andrejev izrekao u drami „K zvjezdama" na usta svoga revolucionarca naprema učenjaku zvjezdaru: „Ma da sunce i svod nebeski hoće na nas pasti, mi bismo morali izmisliti, čim bismo ga poduprli." Itd. itd.

U čitavom se djelu zrcali brižna točnost opisivanja svake prilike života od najznatnije do najsitnije. Pjesnik je bez obzira na tehniku drame zlatom uokvirio svaki komadić povelje, svaku sitnu vjesticu, svaki kamenčić povijesni kao oni marni ljubitelji starina zabrinuti, da im ni najneznatniji odlomčić ne

---

[1] Uzeta iz Valjavčeve zbirke kajkavskih narodnih priča, gdje se mjesto Solina spominje Molin-grad.

propane. Pjesniku je sve to bilo jednako milo kao što je osjetljivu srcu isto draga i znatna svaka igračka, svaka stvarca miloga pokojnika.

Zato pisac i svu našu hrvatsku dobroćudnost bez mjere i računa, svu pobožnost vjersku, sve naivno pouzdanje u tuđu čestitost, sav prijegor i spremnost na pomirbu i oproštenje personificira u kralju Zvonimiru, kao i časovitu buntovnost i mekanost u Vučini, naglost i konačno pokajanje u Strezinji i Desimiru, a čistu ljubav i požrtvovno domoljublje u Nedi i Bezimeniću, starinsku predajnu vjernost u Svačiću.

Ali je pjesnik i toga blagoga nadzemaljskoga kršćanina Zvonimira učinio na koncu ipak čovjekom od krvi i mesa, kad se napokon i on razgnjevi na zlicu Tolena, te kliče: „Vodite ga. Vampir hunski zgini!" (str. 197.); ili kad (str. 199.) predaje Svačiću mač protiv sjevernoga neprijatelja. Tu pak izbija na vidik Markovićev temperamenat. Kroz svu dobrodušnost, miroljubivost i optimizam progori raspaljiva hrvatska ćud za obranu prava narodnih, koju je posvjedočio od početka svoga javnoga rada kao mlad profesor, pa će je i dalje dokazati kao narodni zastupnik u saborskim govorima i diljem svoga poštenoga življenja i rada do posljednjega daha.

U prvim dvjema dramama opazismo oskudicu humora, kao da se pjesnik povodio za starom grčkom tragedijom. U „Zvonimiru" pak već ima pravih komičkih lica, n. pr. Vučina, neka vrsta hrvatskoga Falstafa, čudna mješavina junaštva i kukavštine, dobrote i zloće, prijegora i sebičnosti, kakovu kasnije viđamo u Senkiewiczeva Zaglobe (iz cikla „Trilogija").

„Zvonimir" se prikazivao na pozornici zagrebačkoj dne 9. I. 1878. i primljen je sa zanosom od pune kuće; ali pjesnik za dugo zamuče.

14. Nutarnji duševni život pjesnikov.

Dne 20. studenoga 1876. godine izabra ga Jugoslavenska akademija za svoga pravoga člana, a g. 1877. „Matica Hrvatska" bira ga u svoj odbor. Ali da Marković pored svega svoga znanstvenoga rada na univerzi i u akademiji te odbornikovanja u „Matici" nije zaboravio i svoj pjesnički poziv, dokazuju njegove dvije dragocjene bilješke, ostale među drugim rukopisima. I to su jedna od 24., a druga od 26. rujna 1877. u Križevcima sastavljene. Te bi bilješke trebalo u cijelosti donesti u „Građi za književnost", jer se iz njih sja njegov osjećaj spram porodice, način zamišljanja i stvaranja pjesnikova, vidi se njegova metoda i svrha naučanja na sveučilištu, njegovo političko uvjerenje, njegovi socijalni nazori o našoj sudbini.

Tu veli u prvoj bilješci, kako je čitao sa divnom slašću „Alkestu" (Evripidovu), pošto je bio pisao i otpravio list svojoj Dragici, kao neku naplatu za svoju odluku i pismo, za koje drži, da je bilo i prema srcu i prema etici. To je za nj znamenit dan, dan eksorcizma; ćutio se miran i upokojen poslije dvije godine nemira. U takovim osjećajima potaknu ga jedno mjesto u „Alkesti" na misao, da Tugu u Novoj domovini izvede i da je završi po dalmat. priči o njoj (u „Viencu" od popa Mil.). Ujedno je pri tom pomislio, da se „Vera" (to je nacrt drame u

ostavštini o poznatoj „Veri Desinićevoj") ima završiti spasom Vere i Miroslava poput Alkeste.

Čitanje života talijanskoga pjesnika Alfierija navede ga, da zamisli dramu o Hrvatima i Beli IV., gdje će težište biti, da najveći kraljev protivnik Hrvat, prije od Bele uvrijeđen, prima u nevolji kralja svoga i spašava ga.

Čitajući Alfierijeva „Agida", koji mu se inače ne sviđa i nije mu razumljiv, dolazi na misao, da bi se u Novoj domovini imao već Hrvat heros eponimos prikazati u prelazu od poganstva na krst, pa bi pokrštenje Hrvata bilo konac drame uza smrt herosa, koji se žrtvuje za narod i time ga spasi — i Tuga se žrtvuje.

Već je davna njegova zamisao bila, da se svaki čin Nove domovine završi zborom, a u tom ga sad potkrijepilo čitanje „Alkeste", te „božanstvene tragedije tragedijâ, tragedije čovječanstva".

Izvrsno djelovanje starih klasika na Alfierija i druge talijanske pisce, na klasike Franceze, na Goethea i dr. ponuka ga na to, da u svojih slušatelja na univerzi pobudi volju i ljubav za klasičnu filologiju. I namisli predavati kolegij „o uticaju klasika latinskih i grčkih na razvoj prvakâ pjesnikâ Evrope", ne bi li naše filologe doveo u najužu svezu s napretkom naše literature.

I sam sebi savjestan dovikuje: „Traži izvore što prije za taj studij". Taj dan grčko-klasičke drame, kako veli, završio se posve na helensku — satirdramom. Navečer je naime dobio „Obzor" br. 218. g. 1877. i čitao saborsku raspravu o „osnovi zakona o uređenju zavičajnih odnošaja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji". Taj je zakon po njegovu sudu

imao, ako ne sasvim spriječiti, barem „ograničiti doseljivanje židova u Hrvatsku, koju oni ljuto isisavaju kao i svaku slavensku zemlju". U toj je raspravi, veli, „sudjelovao ban zbilja na smiješan način kao mjesečni astronom".

Lorkovićev ispravak, da se mjesto „ugarsko-hrvatsko" državljanstvo kaže samo hrvatsko-slavonsko, „tko je pobijao? Dakako: ban! Nije se manji čovjek našao za to? Poslije toga vodio je ban s Mesićem i drugimi filologično-gramatičnu debatu; koju da ovjenča, podnio je sam § jednomu ispravak: da se mjesto obskrba siromaka ima metnuti obskrba siromaha... Ban trojedne filologije!..."

Tako je Marković osuđivao bana kao državnika, dok ga je kao pjesnika štovao i uzvisivao uvijek.

Tako je oštro sudio pjesnik u ovo doba o svim javnim poslovima u svojoj domovini, a o nekim je društvenim pojavama u Hrvatskoj, koje nije zasad zgodno isticati, pisao još i oštrije od samog Ante Starčevića.

Pominjanoj pak drami „Novoj domovini" nisam još ušao u trag.

Dne 26. rujna 1877. u Križevcima poslije podne čita Timoleona od Alfierija, pa zamisli tragediju „Arhimed": Filozof umujući iznađe makinu, kojom će obraniti svoju domovinu, baš u času, kad je već neprijatelj osvojio domovinu. Onda donosi potanje nacrt čina, pa nastavlja: „Tu zamisao tragičnu potaknu u meni probuđen taj čas strah, da nije za naš spas sva znanost, umjetnost i rad prekasan." Taj strah pobudiše u njemu neki događaji, što ih je ovih dana čuo u Križevcima. Njegov susjed s desna snuje prodati kuću radi duga od 400 forinta, što ga je morao isplatiti bratu, jer su im se žene posvadile.

A kuću će kupiti nedavno doseljeni židov. Dan prije sudbeno se razdijelila dva brata; jedan ima ženu zlu, drugi je pijanica i razbludnik. Kolaru Habdiji prodaje se kuća za koji dan radi duga, a prije desetak godina bio je taj H. štovan i marljiv i napredan majstor! Žena mu se protepla i propila — i tako je propao.

Onda priča pjesnik o preljubu u jednoj porodici, pa o materi i kćeri, koje obilaze imućnije župnike, kad obole, radi svoje koristi.

Sva su takova nedjela boljela osjetljivu dušu pjesnikovu, a dirala duboko psihologa, koji je po tim jedinicama sudio i cjelinu, te ga zaokupljale crne misli zbog narodne budućnosti. . . .

I ovakov je nutarnji tihi duševni život čovjekov vredniji od onoga vanjskoga bučnoga, veli Maeterlinck. A taj je život bio vrlo bogat i sjajan u Markovića, kako ćemo se i ubuduće uvjeriti.

Te godine (1877.) prevede krasnu pjesmu Slowackoga „Otac kužnih u El-Arišu" (Iz mladih dana str. 166.), koja svojom tužnom sadržinom odgovara nutrini ojađene duše pjesnikove.

Te iste godine 1877. imenovan bi članom ispitnoga povjerenstva.

Radi opsežnoga i napornog rada na univerzi, gdje je od g. 1874. sam predavao i gojio sve grane filozofije (etiku, estetiku, logiku, metafiziku, metodiku, povijest filozofije, psihologiju) nije se mogao više onako izdašno baviti lijepom književnošću kao dosad. Ali je ipak znao naći vremena, da radi n. pr. za akademiju „Estetičku ocjenu Gundulićeva Osmana" g. 1877., gdje se hvata u koštac sa Pavićem radi jedinstva Gundulićeva Osmana (Rad 46., 47., 50., 52. i posebno izdanje). Za „Maticu Hrvatsku" prevodi

s engleskoga Irvingove „Izabrane crtice" u dva sveska za g. 1878. i 1879. Za „Vienac" 1879. br. 21. piše kritičku ocjenu Bogovićeva „Matije Gupca". Isto je tako za „Maticu H." g. 1880. napisao život Stanka Vraza i ocijenio njegove pjesme, a za g. 1881. popratio životom i prikazom Šenoine „Izabrane pjesme". Te je godine biran za rektora univerze i besjedi govor „O piscih filozofijske struke a hrvatskoga roda ovkraj Velebita od 15.—18. stoljeća" („Vienac" br. 44.). Iste godine ocjenjuje u „Viencu" (br. 19.) Manojlovićeve pjesme „Mladi dani Veljkovi", dramu Šporerovu „Dimitrija" (br. 27.), Despotove pjesme „Prve iskre" (br. 28.). Za akademiju piše „Život i djela Meda grofa Pucića" (Rad 67.) itd.

16. Marković kao narodni zastupnik.

Sav taj golemi rad nije mogao ostati sakriven narodu hrvatskom, te pjesnik bude g. 1881. izabran narodnim zastupnikom svoga rodnoga križevačkoga kotara i ostaje zastupnik sve do g. 1900.

Klaić (s. d. str. 611.) s najvećim poštovanjem govori o njemu, da je kao narodni borac „stalna značaja, odlučan i bezobziran; u obrani prava i istine ne poznaje straha ni krsmanja".

Kao narodni zastupnik brine se Marković savjesno za svoj kotar kano i za tjelesni i duševni boljak čitavoga naroda, te pokazuje neobičnu spremu i shvaćanje za sva pitanja i za sve potrebe narodnoga života. Ali se politička borba neugodno doimala pjesnika, što svjedoči od 9. oktobra 1881. navečer zabilježen aforizam kao „konačni efekt prvih saborskih sjednica od 27. septembra do 9. oktobra 1881". Taj

aforizam glasi: „Sinko, kad pođeš sa svjetlom čiste tvoje duše u svijet i proniknes u ljudski život, vidjet ćeš zloće mnogo, i što ti je pronicaviji pogled, to ćeš je više naći, makar se skriva pod prijatnim plaštem. Ali ne razmizi se u plač, inače će se svjetlo tvoje duše samo zamračit, nego mirna oka, prem suzom prokapala, baci sunce njegova sjaja na tu zloću i nadviti će ti se duga nad rugobe svijeta".

Uza svu grčinu, kojom mu je srce napunjala politička borba, znao se pjesnik uzdići nad blatno rvalište u vedre visine.

Kako je bio omilio u svom kotaru i u svom rodnome mjestu uskos onoj „Nitko nije u domaji prorok", jasan je dokaz i ponovni njegov izbor u sabor (g. 1887.) na prkos svim nasiljima i poznatoj izbornoj geometriji grofa Khuena, koji je smanjio i prorijedio broj kotara opozicije, a kod izbora ju decimirao. Marković je sa slavljem, s cvijećem, govorima, s pjesmama i sa glazbom pozdravljen i izabran u Križevcima, te nadaren zlatnim perom i otpraćen sa zanosom na kolostaj; dok se prije izbornoga dana morao sakrivati po različnim kućama, jer su ga tražili panduri i žandari, da ga zatvore po — višem nalogu.

Zato je i isticao u saboru, s kakovim su bezakonjem ovršeni izbori, te naglasio: „Ovaj sabor nije izraz prave narodne volje!"

Osobito se odlikovao svojim otporom protiv školskoga zakona od g. 1888., koji je naročito pobijao s državopravnoga gledišta zahtijevajući, da učiteljska služba u Hrvatskoj bude pristupačna samo p r i p a d n i c i m a H r v a t s k e. Nadalje je tražio, da se zakonom zajamči stručna naobrazba školskih nad-

zornika; da se pridrži samostalno područje županijskih školskih nadzornika, ne da budu prišipetlje kotarskih predstojnika i župana; da se za učitelje građanskih škola uredi stručna priprava. Uopće je pobijao danas općenito pripoznati natražnjački duh i značaj školskoga zakona od g. 1888., te mu proricao žalosne i pogubne posljedice po čitavo naše narodno biće, koje se sada opažaju. Ujedno je tražio i veći obzir na crkveno-školsku autonomiju Srbâ, kao prijatelj sloge s jednokrvnom braćom.

Još i sad može čovjek iz njegovih govora u saborskim zapiscima osjećati polet njegovih ideja, toplinu njegova čuvstvovanja, žar ljubavi domovinske. Tko ne može doći do toga, neka pročita izvatke u Dlustuševoj brošuri o njemu (Dr. Franjo Marković, str. 19. itd.)

On se nije žacao dobaciti u lice vladi i Khuenu, da sve njihove zakonske osnove, iznesene u saboru, idu za tim, da krče put madžarskoj ideji u Hrvatskoj (Dlustuš s. d. str. 37.). A svršava svoj govor s izjavom, da će iz ove reakcije, iz ove noći madžarske ideje izaći hrvatski narod istom onda — „to je moje duboko uvjerenje — kad bude sasvim slobodan i samostalan od ikakvoga utjecaja madžarskoga". (Stenografički zapisnici sabora kr. Hrv. Slav. i Dalmacije, petogodište 1887-1892. str. 262.-265.). Tako je on već g. 1872. zborio na usta bana Ivana Hrvata i Benka Bota.

S kakovim pak zanosom i plamom govori o pogubnosti učenja madžarskoga jezika, te odvraća mlade Hrvate od te opasnosti i opominje hrvatske majke, neka poljube u čelo sinove svoje opremajući ih u školu i neka ih upozore na kobne sirenske glasove.

A da nije samo ututanj govorio, on je i sam primjerom prednjačio, te dosljedno do krajnosti provodio svoja načela o samosvojnosti Hrvatske. Kako je bio skrupulozan i osjetljiv u tome, bjelodano svjedoči to, što se nije htio poslužiti pogodnošću željezničkoga certifikata ni kao zastupnik ni kao profesor, jer je certifikat protiv nagodbenoga zakona samo u madžarskom jeziku sastavljen, a nije volio ni da mu na sliku udare madžarski žig.

Tako je ostajao djevičanski čist od prijekora one Tacitove: Britannia servitutem suam quotidie emit, quotidie pascit. (Agrikola 31.). Kako smo mi đaci rado slušali njegova predavanja u ono doba, tako smo ga još s većim interesom išli slušati u sabor, gdje žarko i s uvjerenjem, sa stručnom spremom i s ljubavlju besjedi o svim pitanjima kao stari parlamentarac, a kao filozof i logičar pronicavo raščinja i obara protivnikove doskočice i sofizme, osobito Khuenove.

Jednom mu je grof Khuen ljutit doviknuo, da tako ne smije govoriti činovnik i profesor od vlade plaćen. A Marković mu odvratio, da je on od naroda plaćen, ne od vlade, i da narodu svome služi, ne vladi. G. 1882. valjda ga svega pritegao narodni posao, jer se nigdje ne javlja književnim radom, nego zbori u saboru i marljivo polazi saborske sjednice opće i odborske i klupske. A uz to još ima i predavanja na univerzi, koja on ne zanemaruje kao neki drugi miljenici sistema.

16. Dalji rad u akademiji, u „Matici" i u „Viencu".

God. 1883. sprema za „Maticu Hrvatsku" sve svoje pjesme izvorne i prevedene pod natpisom „Iz

mladih dana"; sjajno raspravlja o Botićevim epima za „M. H." g. 1885. U „Viencu" ocjenjuje zbirke pjesama Zaharovih, Sisolskoga (Kumičića) „Jelkin bosiljak" itd. G. 1887. čita u svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije na obljetnicu Boškovićevu učenu raspravu o filozofskom radu Ruđera Boškovića, te nas prvi upoznaje s tim kod nas nepoznatim svjetskim čudovištem i s njegovim monadama (Rad 87.88.90.). Na tristagodišnjicu Gundulićevu piše o njegovoj „Dubravci" (Rad 89. g. 1888.). U Radu 96. g. 1889. proučava narodne umotvorine te ispituje „Etički sadržaj naših narodnih poslovica". G. 1891. raspravlja o Demeterovoj „Teuti". God. 1892. sprema zajedno sa Smičiklasom „Spomen-knjigu" Matice Hrvatske od 1842.-1892., gdje je iskitio Vraza, Jurkovića, Šenou i Vebera. God. 1896. odužuje se i sjeni svoga teško oplakanoga pobratima Ivana Dežmana, pa mu pod okriljem „Matice Hrvatske" oprema u svijet „Izabrane spise". I t. d.

Ta tko bi izbrojio sve te divne mauzoleje, što ih je sazdao svojim književnim drugovima na diku sebi i njima!

Tako je kao mnogogodišnji odbornik i radnik i potpredsjednik „Matici Hrvatskoj" zlata vrijedio i privrijedio joj ga svojim zborom i tvorom, tako je i u Jugoslavenskoj akademiji kao član i kao potpredsjednik bio na ugled i ponos savjetom svojim i radom. Tu se vraća k omiljeloj mu odavna temi te prinosi „Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci"; raspravlja „O dru. Dimitriji Demeteru kao dramatiku ilirske dobe"; raspreda „O tragičnom problemu u Bogovićevu Stjepanu posljednjem kralju bosanskom" (g. 1900.).

U „Spomen-cvijeću" Matice Hrvatske govori „O đakovačkoj crkvi" (str. 3.—43.) g. 1900. I t. d. Ni broja se ne zna, kako veli narodna pjesma.

Uza to izrađuje Logiku i Psihologiju, koje su ostale nažalost još u rukopisu, pa Estetiku, koja je hvala Bogu izašla g. 1903. u vladinoj nakladi.

Ali to će biti zahvalan posao stručnoga pera, da pomnjivo ogleda i podrobno da prebroji i prebere sve to biserje pouke, da pretraži tu riznicu znanja, da zaroni u to more dubokih misli, da zađe u taj svijet jakih pobuda, snažnoga stvaranja. Za nas je dovoljno samo spominjanje tih dragocjenih radnja, da nam pred oči što značajnija iskoči slika dičnoga pokojnika, koji nam svijetlom uma svoga objašnjava tamu prošlosti, koji brčnim perom svojim kiti starije i mlađe drugove, te im odar opsipava neuvelim cvijećem i nad grobovima diže trajne i sjajne spomenike. A nema kad da iskleše spomen-ploču svome anđelku, mlađemu sinu Metelu, koji mu je umro u noći 11. travnja 1889. naglom smrću u 4. godini života (rođen 26. rujna 1885.).

U toj porodičnoj žalosti izjaviše mu toplu sućut pismom vladika Štrosmajer i biskup Posilović iz Senja, a brzojavno Metel barun Ožegović iz Hietzinga kraj Beča.

Pjesnikova duša iza mjesec dana odjekuje na spomen toga tužnoga događaja elegijama s proznim predgovorom, punim mračne tuge, koju razvedruje nada i utjeha. Pjesme su promočene suzama i bolom roditeljskim te izvezene i urešene milotom uspomenâ na sve milje i omilje, na sve dragušne riječi i čine, kretnje i poklike, na sve prizore i zgodice iz kratkotrajnoga žića preslatkoga bića. Onda je opjevana

prva misa za anđelka, prvi pohod na grobak, prvi dušni dan, prvi imendan pokojnikov, prvi snijeg po njegovu grobu itd. Druge godine žalovanja 1890. nastavlja boni otac te jadikovke za rajskim svojim Metelom, pa ih završava utjehom uskrsnuća i sastanka u vječnosti, gdje nema više boli rastanka.

Da je Marković dospio izgladiti, usavršiti i za štampu prirediti te elegije zaostale u rukopisu, čini se, da bismo i mi Hrvati imali nešto slično, što imadu Poljaci od svoga velikoga lirika iz 16. vijeka Jana Kochanowskoga, naime treny, tužaljke za kćerkom Uršulom.

„Sonetni vijenci".

I tako je on pregarao svoj bol i žrtvovao svoju ličnu slavu pjesničku radi slave drugih i zaradi znanstvenoga napretka hrvatske mladeži i naroda, pa istom poslije dvadesetgodišnjeg izbivanja i muka polazi u pohode k davnoj posestrimi planinkinji vili. G. 1897. hoće da je umiti zbog duge šutnje trima čitavim vijencima soneta, što ih je putujući kao planinar savio oko čela hrvatskoj i slovenskoj otačbini svojoj zanesen prirodnim krasotama njenim („Vienac" g. 1897. br. 50.—52.).

Tu su tri sonetna vijenca s posvetom od 3 soneta pobratimu Lovri V.(idriću). U 2. sonetu veli o sebi pjesnik:

„I tebi gle s planina stručak cvijeća:
Iz mog je srca davno tihe hridi
Nenadno niklo, a to, da Tebe sjeća
Gorskog Ti doma, i zove: pridi, pridi!"

Pokojni je naime Vidrić bio Slovenac rodom.

Te su pjesme prožežene žarom domoljublja te iskrenošću hrvatsko-slovenske uzajamnosti i zadahnute pomirljivošću spram naših zajedničkih protivnika. Plastikom izričaja i epiteta, slikovitošću opisa prirode dosežu i Byronove orise naravi, a sa čuvenim „Krimskim sonetima" Mickiewiczevim mogu se natjecati dubinom misli i visinom poleta.

Tu su pod različnim napisima brojni soneti sve ljepši od ljepšega. „Brat s bratom" je sjajan opis Mangartovih stijena i osjećaja pjesnikova pred veličanstvom prirode; „Prijatelju Lovri" riše veličajnost Triglava uz patriotičko čuvstvo hrvatsko-slovenske sloge. „Na Predilu" su dva soneta u slavu palih junaka Hrvata, koji su kao Sparćani kod Termopila sprečavali prodiranje Korsičanina — kao sad na Soči .. Plaća im je bila: nevolja i rasulo njihova doma! Ta su dva soneta zastrašni kažiprst za buduće žrtve.

„Svetogorske" su „golubice" divna idila s proštenja slovenskih poklonika kao kakva pleinerna slika Uprkina iz češko-moravskog života seljačkog. „Zilićin ponor" sjeća strahotnošću svojom bezdana u Džehud-kale u 15. sonetu krimskom, samo što u Mickiewicza pjesma i svršava sa zgražanjem, a ovdje je užas ponora umjetno premošten, te pjesnik duhovito nadovezuje rodoljubivu želju:

„Oj da bi takav svanuo um, da združi
Sa bratom brata, što ih jazom strasti
Viekovi luče — i samo taj će ih spasti".

Duhovito je izveden i sonet „Trebiško Četveropuće", protkan nujnošću radi sadašnjosti, a prožet ljubavlju i vjerom u Boga, da će bolje svanuti doba.

„Post nubila Phoebus" prekrasna slika sjete zapadnoga sunca, tuge kad omrkne, nade u ponovni njegov istok i rezignacije s „križnim bremenom" života. Taj me sonet sjeća Michel-Angelova kipa „Pietà" u cvrki sv. Petra u Rimu. Mati Božja drži preko krila mrtvo tijelo Sinovljevo, ali joj tugu lica prelijeva rezignacija, a kroz nju prosijeva nada...

Kako je sjajna poredba u 2. kitici:

„Ah tako srce (kao sunce na zapadu) u boli plamno gori,
Kad drago biće smrću se od njeg dijeli;
I čim ga odnese k nebu anđel bijeli:
U mračne sjene tuga srce obori"...

Sunce će zorom i opet pozlatiti nebotične vrhunce:

„Oj blago srcu, koje iz tuge mraka
Povrati tako u svjetlo božja zraka
I na vis dâ mu križno uznijeti breme".

Uvijek stalan, nepromjenljiv optimizam prati pjesnika diljem njegova rada i života, a veličanstveno obnavljanje prirode daje mu okrepe i utjehe; ne napunja ga tugom kao Horacija (Ode IV. 7. 13.—15.): „Damna tamen celeres reparant caelestia lunae; Nos, ubi decidimus, Quo pater Aeneas, quo dives Tullus et Ancus, Pulvis et umbra sumus"; niti ga guši očajem kao Leopardija o zapadu mjeseca (Il tramonto della luna): „Ma la vita mortal, poichè la bella Giovinezza sparì, non si colora D' altra luce giammai ne d' altra aurora".

„Kod Aljaževe kuće" pod Triglavom u 2 soneta slaže rukovet patriotičnih želja za jedinstvom, slobodom i srećom troje braće (Hrvata, Slovenaca i Srba) trojnog zavičaja, kojemu je Triglav štit. Kad

budu braća složna, onda će im i susjede minuti „nazlob", te će „sretnije doba ljudstvu procvasti".

Istoga je dana (14. VIII.) ispjevan i sonet „Kod Peričnikova slapa", gdje diveći se veličajnosti prirode slavi moć i mudrost „Višeg Duha" krijepeći dušu „nebesnicom rosom".

U patriotičnom su duhu sastavljeni soneti „Bijeloj Ljubljani" (4), pa osobito duhovito i slikovito satkani „Savici i Savi" (4) te zadahnuti rodoljubivim čuvstvima i zavjetima za boljak troje braće, da im dosadašnje muke za pravdu Božju urode blagoslovom.

Svi su ti soneti isprepleteni i navezeni krasnim poredbama i domišljajima, gdje gdje i šaljivim etimologijama kano o imenu čuvenoga planinara njemačkoga Frischauf-a (str. 810.). A sve teku s nekim blagim uvodom, življim porastom, raspojasom bujnošću, da dokončaju skladnim uvirom utjehe ili nade.

Sasvim lični akordi zuje iz onoga soneta „Za dažda" (u Trebižu), odakle odsijeva nježna ljubav pjesnikova spram porodice svoje: prema ženi i sinovima živom i pokojnom, pa te sjeća intimnosti Bukovčeve slike „Moje gnijezdo", ali je udešaj slike na način Rafaelove „Madone od Foligna".

Prekrasni su soneti „Na Višarju" (6 ih na broj), prožmani dubokim osjećajem patriotizma, gdje pjesnik na koncu 2. soneta pun zanosa kao Gogolj u „Mrtvim dušama" ruskom jeziku kliče „slavskoj rieči", koja „još svoje nosi glase pod neba svode", gdjeno ju „za vječnost čuva mir podnebnih visa", jer „ne da se čovjeku istrti, Bog što i narav pisa".

I dalje se nižu soneti sve jedan ljepši od drugoga budeći osim domovinskoga čuvstva još i osjećaj

prave čovječnosti i duboke pobožnosti kao Milletov „Angelus", da završe sa davno žuđenom blagovijesti:

„Sin čovječji je ustao iz groba,
Svi puci braća — i nema više roba!"

Iz pjesme „Rođakom u Ljubljani" vidi se, kako je Markoviću u dragoj uspomeni ostao boravak o Božiću među rodbinom i uzlaz na Rožnik.

U sonetima „Od gorâ do mora" i „Pri moru san i java" s prijekorom se sjeća „odbjeglice Rijeke", a s velikim pijetetom svoga učitelja Frana Kurelca, svoga druga Dežmana, Erazma Barčića, riječkog patricija i narodnoga zastupnika, pa „župnika plamnog" (= Fiamina, hrv. književnika). Brodom ploveći uzduž Primorja žali Krš ogoljen „repom Markova Lava", žali primorca Hrvata, što pod „nesvojom stiega sjenom" brodi.

U „Novom Vinodolskom" slavi narod čili i starinu Frankopansku, koja se preporađa novinom bana pjesnika, pa se sjeća na pogledu rodne kuće Antuna Mažuranića, bivšega mu učitelja hrvatskoga jezika i ljubavi doma, pa sudruga Vladimira.

U Opatiji osjeća čar okoliša i slast domaće riječi i nagnuća otačbinskoga.

Na Trsatu se priviđa pjesniku slika o dolasku Hrvata, gdje sedmero braće gleda na more i spram Dalmacije. Uz ratnika su brata i brat ratar i guslar i sestra Tuga i svećenica Buga paleći žrtvu Perunu — a gledajući u Krst — u Ćirila i Metoda, slavu Grobnika, Spljeta-Solina i jadranskih žala.

*

Sa sljemenske piramide opisuje divne vidike na sve krajeve naroda hrvatskoga i slovenskoga, te kliče:

„Oj čuvajmo djedova stijege svete,
I što nam vid taj kaže, k srcu svijmo! . ."

Iz g. 1898. nalazim u njegovoj „Putnoj bilježnici" (14. IV. 1898.) na zadnjim koricama i na početku (na 1. strani) druge „Putne bilježnice" dva soneta pod natpisom „Proljećem na planini", koji su odraz pjesnikova osjećanja na pogledu veličja prirode i neizmjernosti vasmira, gdje pjesnik na krilima misli traži Boga kao Tolstojev Levin u „Ani Kareninoj". I na koncu kliče:

„Svebićni! trunku dô si — nek ne bludi
Već sja ko zvijezda — luč u glavi i grudi,
A zvijezdam stalan put je, a on ga mora
Bezmjerjem trti — ah poput meteora
Zabludi, pane, gasne! — Da ne ugasne,
Milostiv Ti ga vrati u vise jasne!"

Iz iste su godine u bilježnici dva soneta „Pozdrav Triglavu sa zagrebačkoga Sljemena" 1. svibnja, gdje čekaju svi drugovi zapad sunca, ne bi li jedan njihov drug ugledao Triglav. I sunce im ukaza „san željkovani", naime simbol „jedinstva doma i preo jaza duboka". Nato pjesnik zavezuje svu tu kitu cvijeća s molbom suncu:

„Al djeci našoj još se blaže objavi:
Što nam bje ruj večernji, zora jasna
I vedar dan nek bude njim do kasna!"

Ali glavno je to, da je Marković **prvi pokretač** osnivanja **menze akademičke**. Dakle se pjesnik i učenjak pobrinuo i za „svagdanji kruh" mladeži hrvatskoj, da joj upotpuni duševnu hranu.

Iz god. 1899. u Đakovu na 85-godišnjicu Strossmajerovu ima sonet, gdje želi biskupu i stoti imendan.

Te iste godine na osamdesetgodišnjicu Ivana **Trnskoga** (1. svibnja g. 1899.) s velikim pijetetom slavi starca književnika i njegove zasluge u četiri soneta. Isto tako 14. listopada slaže sonet na slavu Antuna **Nemčića**. U Križevcima je „u ime jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti položen na podnožje spomenika... vienac s... pjesmom", gdje parafrazira poznatu Nemčićevu „Gori nebo visoko", te želi, „da svane vrh Hrvatske dan, od pjesnika Nemčića zvan, dan pravice, svjetla i ljubavi bratske".

Intima pjesnikova.

Iz ove iste godine 1899. ima u bilježnici pjesma Američanki Katarini Peaseovoj, umrloj 20. kolovoza u Samoboru. Želi pokojnici blag počinak u hrvatskoj zemlji za uzdarje, što njena domovina daje kruha i stan tolikim Hrvatima.

Iz god. 1900. od 15. XII. ima šaljiva pjesma „za banket akademijski" pod natpisom „Semiramidini viseći vrtovi". Tu isporeduje sa Semiramidinim vrtovima kuću i vrt (u Mesničkoj ulici) Smičiklasa, bivšega predsjednika akademije, koji bi po starom običaju jednom na godinu, valjda na svoj imendan, počastio objedom (osobito primorskim janjcem) svoje drugove akademike. Pjesnik se dosta uspješno pod-

ruguje prijatelju svome „u oblom tjelešcu" kao i njegovoj „puradi" i „buradi", da ne budu samo „fata morgana i prividi sjajni akademijskoj raji".

Tako se pjesnik šalio među drugovima, a još više sa svojim domaćima i s rodbinom, kako nam svjedoče neki rukopisi i dvije pomenute bilježnice.

Na jednoj se bilježnici ne razbira natpis, a na drugoj stoji napisano: „II. (Nastavak) Putne bilješke u prilog budućoj uredbi i poljepšanju raznih društava hrvatskih g. 1895. — u Zagrebu počam od 6. 10."

Tu ima šaljivo-ozbiljnih pjesama sa socijalno-patriotičkim opažanjima i pripomenama, ima dobroćudna podsmijevanja svojim rođacima i rođakama. Ima tu i čestitaka s običnim manje ili više domišljato izrečenim željama.

Sav taj blagi humor odaje nekadašnjega pjesnika prostodušne šale iz „Doma i Svijeta". Taj je humor jamačno pjesnik baštinio po majci, jer je i njezin brat, pokojni profesor gospodarske škole u Križevcima, Žiga Šugh, bio na glasu kao društveni šaljčina, a ostala je i čitava zbirka šaljivih pjesama od njega, kako vele.

Po svemu se tome razbira društvena ćud pjesnika kao jovijalna, veseljaka čovjeka. Ali kao učenjaka patriota i demokrata označuje ga pripomena upisana iznutra na koricama bilježnice pod natpisom „Fizika i etika", gdje ispoređuje „spektrum s uzajmicom pojedinaca i naroda. Kao što spektrum pokazuje 6 do 7 boja, koje sve skupa sastavljaju svjetlo, tako neka i narodi, svaki ostajući u svojoj osobitoj boji, trpljen i nesmetan i nemućen od susjednih boja,

a trpeći ter ne smetajući njih, zajedno uzajmicom podnosljivosti međusobne sastavljaju jedno svjetlo, svjetlo čovječnosti." Onda nastavlja savjestan: „Treba ispitati, što uči fizika o tom, što bude od svjetla, ako se boje spektralne međusobno smetaju, jedna u područje druge presiže? Valjda ne izadje čisto, bijelo svjetlo, nego pomućeno, potamnjeno. Ovo treba u fizici proučiti. Valjda je svjetlo kao sastav od više raznih ali među sobom uspored i podnosljivo bez presizanja postojećih boja, fizički simbol etičke harmonije, t. j. jur priroda u svjetlu i bojah podaje udruzi ljudskoj uzor; ter što priroda u svjetlu vrši nesvijesno i bezvoljno, to ima ljudstvo u udruzi izvršiti svijesno i voljno; priroda već čini, što ljudstvo ima da čini." Dalje ne mogu pročitati.

Jednu četvrtinu bilježnice ispunjaju korisne i krasne bilješke prosvjetno-pedagoške, higijenske, gospodarske, te bi nam vrlo zgodne došle u narodnom životu. Takim je nekako smjerom bio pošao i sin mu dr. Radovan u svom saborskom djelovanju kod rasprave o proračunu na početku Tomašićeve vlade.

„Uspomeni Marka Marulića".

U g. 1901. slavio je sav hrvatski narod četiristagodišnjicu umjetne književnosti, a Marković je pripomogao tome slavlju te napisao prozom prigodnu dramatsku sliku (prikazanu u hrvatskom kazalištu) „Uspomeni Marka Marulića", u tri dijela. Stvar ta sjeća svojim zamišljajem i sastavom „Vilinskih dvora" iz g. 1874. Mjesto „Vieka", „Buge" i „Hrvata" dolaze ovdje muze Klio, Uranija, vila Hrvatica, vila Slovinka, Talijanka, Hispanka i dr.,

koje ističu i hvale djela Marulićeva, te se dogovaraju, kako bi ga prodičile i pokazale potomcima.

U drugom dijelu vidimo starca Marulića s mlađim prijateljem Dujmom Papalićem, gdje po solinskim razvalinama sabiraju latinske napise i traže starinsku crkvu Gospe od Otoka, zadužbinu hrvatskih kraljeva. Maruliću dolaze čestitati 71. rođendan svi znatniji njegovi suvremenici kao Kružić, Kliški kapetan, biskup Niger i dr., sestra Vice i Judita Hrankovićeva, tobožnji njegov ideal iz mladosti. Dolazi i mlad Bošnjak Vidoje Burinić, koji mu pjeva pjesmu o krunidbi Tomislavljevoj.

U 3. je dijelu apoteoza, gdje Marulića slave potomci a među njima najglavnija tri pjesnika Gundulić, Mažuranić i Preradović, od kojih prvi besjedi poznate svoje stihove iz „Dubravke" o zlatnoj s l o b o d i, drugi iz svog dopunjka „Osmanu" one vrste o n e b e s i m a (Nebesa su knjige od vijeka), a treći svoju pjesmu o d o m o v i n i. Sav zbor završava na ponuku vile Hrvatice Preradovićevom davorijom „Bože živi, blagoslovi". („Vienac" g. 1901. str. 859.).

I ovoj prigodnici kao i „Zvonimiru" iste vrline podaju veličinu, koje ju i umaljuju. I tu se pisac istakao više učenjakom, historikom i arheologom, dapače i narodnim pedagogom više nego pjesnikom i umjetnikom, jer mu je do toga i bilo stalo. Kako li je natanko opisana povijest Solina od postanka njegova do Marulića, kako je brižno nabrojio i osvijetlio djela Marulićeva, kako pomno čita natpise itd. itd.

Ali uza svu točnost i vjernost historičku izbija također iz ovoga djelca ličnost Markovićeva, njegovo uvjerenje, njegovo osjećanje, njegov nazor spram

doma i svijeta. I što on veli za Marulića, da „jednom rukom ljudstvo on grijaše, drugom dom hrvatski k srcu privijaše", to se može s mirnom sviješću i još više o Markoviću kazati.

Isto je tako iskrena i vjerodostojna ispovijest pjesnikova u onim riječima, što ih on o Maruliću kaže, da je nastojao „knjižnim trudom, ne za slavu svoju, no za dobro ljudstva i naroda, a što perom druge svjetovaše, to i djelom sam tvoraše" („Vienac" 1901. str. 859. u 1. stupcu). On nije sastavljao kojekakove egzotičnosti i ekstravagancije, da dodje à tout prix do nekoga glasa, već je omjerio i pazio na dostojanstvo svoje, na dobro naroda i ljudstva. Nije pjevao bombastičke bučne davorije, a kod izbora i drugih važnih zgoda protiv savjesti glasovao i radio.

Svoja načela, osnovana u mladosti na etičko-estetičkoj podlozi, bilo o književnosti bilo o umjetnosti ili o znanosti, nije pjesnik diljem svoga života nikad ni trunka promijenio usprkos svim strujama i virovima, što su se s mnogo buke i pjene komešali, vreli, vrtjeli i prostrujali književnim nam poljem. On je još g. 1870. u „Viencu" (str. 374.) ocjenjujući Girandinovu dramu „Krivnja žene" govorio: „Čemu . . . te fotografije? Zar je pjesniku dosta reći: evo ljudi, tu je rana na tijelu modernoga društva, gledajte! Je li pjesniku zadaća kazati, što svatko zna? ali česa svatko ne zna, naime lijeka, izmirenja i utjehe tome jadu, to bi mu valjda pjesnik reći htio? . . ."

Zato je tražio i od kazališta, da uzgoji estetički ukus našega općinstva, da se ne donose puke fotografije iz života bez estetičkog pečata, bez etičke namjene.

Stoga držim, da nije na odmet iznesti i ovaj lični nazor Markovićev poslije 31 godine, što ga stavlja u usta Maruliću (str. 881.): „Pismo pučka ... ključa li iz tebe vrutak bolje sriće naše? Ti jesi izvor taj, ako tebe pjevaju n e z a s l a v u nego za to, da narod čestit, umjeren, postojan, stidan, priprost, pravedan z b i l j a b u d e, a ne p r i č i n j a se samo".

Ne valja gramziti samo za ličnom slavom, već se treba obzirati i na svoj narod! — prikričava Marković suvremenicima sa svojom homersko-platonskom prostodušnosti. Tako je nekad Preradović dovikivao u „Prvijencima" (str. 115.).:

„Nije mi do svoje
Slave razglašaja,
Već do majke Slave
Slavna uzvišaja.

S ovo malo cvieća
I bilja veselo
Rad bi samo njojzi
Ovjenčao čelo!"

Ni u društvenim se nazorima nije pjesnik ni zerice prerušio, već ostao onaj isti demokrat, koji se ni mladićem ni starcem nije potpisivao sa „pl.", premda je bio plemić i tijelom i dušom. Njegovo se demokratstvo zrcali i u onim brazdama iz te iste prigodnice (str. 900 stupac 1.): „Pođite, pridružite se i vi v l a s t e l a p u k u, g r a d s k i knjižnici s e o s k o j vili ..., o n d a će iz ruševina svojih u s k r s n u t i k r a l j e v s k a c r k v a Gospe od Otoka". A to je simbol slobode i samostalnosti kraljevstva hrvatskoga, koje će se podići i održati tek na demokratskoj osnovi po sudu pjesnika starinom plemića. To će pak biti onda, kad se odvojena od puka gospoda povrate k njemu uzdignuvši ga k sebi znanstvenim i popularnim djelima bezobzirce na ličnu slavu.

17. U mirovini.

Predugo čekajući na zasluženo pomaknuće u V. činovni razred reče pokojnik jednom, da u Hrvatskoj mora čovjek i za poštenje svoje porez plaćati. Napokon je g. 1906. došao na svoje mjesto s naslovom „presvijetli", kojega on nije trebao, jer je već odavno sjao svojim umom i osvjetlao svoje ime bez ijedne mrljice za sva vremena. Dne 20. ožujka g. 1909. bio je na svoju molbu umirovljen, da nesebičan dade mjesta mlađim pregaocima; ali je i dalje nešto predavao i u svezi s univerzom ostao, te ljubomorno na njezinu čast i dostojanstvo pazio. Kad se naime nedavno pred smrt pokojnikovu htio neki po njegovu sudu nedostojnik proturati do sveučilišne stolice, planuo je Marković silnim gnjevom i udario rukom po stolu: „Ne damo živi kaljati ovo mjesto! To je naš trud i muka! i ne damo nevrednicima rastepsti tu našu davnu muku!"

God. 1909. o devedesetogodišnjici Ivana Trnskoga na svečanoj sjednici akademije vidjeh ga, gdje čita svoju lijepu studiju o životu i radu starine svečara, čita s onim toplim i miljanim glasom, s onom ljubavlju samo njemu prirođenom, udahnjujući svoje osjećaje, pridajući svoje veličine u tuđe i neznatnije umotvorine.

Kad sam ga g. 1910. na Mirogoju kod sahranjivanja starčeva u arkadu Iliraca opazio zaplakana, htjedoh mu se umiliti i razvedriti ga možda, pa mu rekoh, da smo svi po malo i novinari i nadgrobni govornici oplijenili njegovu studiju o Trnskomu. On me gotovo i nije razumio, već mi prijazno pokimao

glavom i kao prebogato sunce ne osjetio štete — pa dalje tr'o iskrene suze za starim Ilircem.

Iz te godine ima mala meko broširana modra knjižica od 12 nježnih pjesmica Paule pl. Preradović, što ih je Marković preveo s njemačkoga, valjda radi srodne mu nježnosti a više još radi pijeteta spram pokojnoga pjesničkog velikaša, djeda pjesnikinjina.

Dalje osnove pjesnikove.

Da je pjesnik imao sveđer na umu svoju pentalogiju, proizlazi iz pomenutoga već nacrta, gdje ima bilježaka od 10. IV. 1911. za II. i III. tragediju, pa od 21. VI. 1911., a za V. tragediju iste godine od 11. listopada. Na str. 122. nacrta ima bilješka za II. tragediju i to od 7. veljače 1912., pa od 15. II. 1912., dapače još iz 1913. g. od 17. travnja.

Na strani 126. nacrta (dne 30. VIII. 1912.) moli pjesnik: „Bože mi pomozi sazdati od uspomena domovinske prošlosti; od boli i nadâ i pregnuća i plamenova starodavnih Hrvata i Hrvatica (i Slavena), a od protivničkog kovarstva tuđinskoga, zaraznoga slabićem ili zlobnikom domaćim, i od svetih roditeljskih uspomena te od radosti i tugâ rodnoga doma troje braće i predrage sestre pa svoga obiteljskog doma s dragom ženom i dva sinka, bog uze mi prvoga[1] — sazdati od svih tih što povijesnih što proživljenih zgoda i nezgoda, misli i čuvstava i želja i napora pjesničku, već od 1872. godine — 40 godina — dušom i srcem snovanu, zgradu domovinske

[1] Očevidna pogrješka pera, jer prvi stariji još, hvala Bogu, živi.

ljubavi tragične ali i konačno izmirene živom vjerom u čovječanske uzore."

I dalje u tom smislu nastavlja pjesnik nakan tu pentalogiju sastaviti i prikazati g. 1919. u slavu Tomislavljeve krunidbe, koju on stavlja u g. 919.

Kako je Marković sveđer mislio na pjesnički rad svoj, zrcali se jasno iz bilješke od 2. X. 1912. na str. 132. rukopisa, uklopljena u rukopis (nacrt) Pentalogije. Tu se nalazi u Križevcima oko jedan sat pa ga obilaze mile i sjetne uspomene, na časove se sjeta ublažuje. 3. X. pak pri kumičinu pohodu i razgovoru „sjetih se davne Stražilkovice (to je bila susjeda roditeljskoj kući) i mladenačkih sjetâ — kako ove sretno prođoše, ponadah se i prolasku sadanje. Tek po podne ... idući Laškom ulicom dođe mi spomen na roditeljski i bratov grob u Križevcih, i sjeta se poče razgaljivati . : . i poćutih Mickiewiczevu „Počali slzy ..."

Ali ujedno mu dušu obuze molitvena pjesma utješna ... kanuše suze ... i duša se očisti. Vidje rodni dom i sobe roditeljske i vrt i zavrtnicu i crkvicu sv. Bedenika i grob roditelja i brata i bratića i Kosu Kalničku i brežuljak Graberanca. „I mir spasni uspravi mi sve biće i ponadah se izvršbi svojih još domovinskih zadataka književnih; i sva mi duša molitvom zahvalnicom ljubavi, vjere i nade (ovim baš slijedom) zatrepti. Bože, budi mi milostiv! ... spasi me za domovinski i obiteljski plemenit rad! ... za dobro moje Dragice premile i dragoga Radovana i mile domovine! ...

Crta Kalničke kose ... roditeljsko i bratsko pokojište ... roditeljski mili dom i jablani ... od roditelja sađeni — sva ta draga i sveta slika dušom mi

prolazi . . . kao obrana i utječište od sjetnih misli. Sjetih se i predašnjega dana, kadno na Križ. kolodvoru čekajući na vlak u Zagreb vidjeh izložene mađ. knjige za putnike, i zapovijedne poklike — sve u tuđem jeziku. — O kako mi nevidljiva suza teče od bola, što se, jamačno i svojom krivnjom, učinismo robovi tuđinstvu, tuđinci na rođenoj vlastitom krvlju . . . natopljenoj grudi.

4. X. na imendan — kišom prisiljen da se doma pomolim i sjetim svojih svih milih — zapisah ovo. Još zamislih skoro — 1913. — obaći sav rodni kraj i spjevati spomen-pjesme na djetinjstvo i mladost i muževno doba". To bi bilo nešto à la Tolstoj.

Na strani pak 130. nalazim bilješku od 28. I. 1913., gdje veli, da je pomislio „s Gustavom pohoditi Repinec, Raven" itd., te zamislio „vijenac soneta „Križevački soneti", koji bi obuhvatali: rodni dom — 4 jablana i opet o jablanu — Greberanac, Potuči . . ., Kalnik, Sv. Križ, Zavrtnicu" itd.

Iz svega se toga divno odsijeva njegovo čuvstvovanje, značajno za velike ljude, da se iz daleke svjetske slave rado vraćaju k rodnom zavičaju, k rodnim jablanima, kao stari klasici Katul svome Sirmiju, Horacije svojoj Venuziji, a Byron sa frigijskoga tla rodnoj planini Lochnagaru, Burns ljupkim vodama Aftona, Moore ubavoj dolini od Avoca, Tojstoj pak svojoj domaji Jasnoj poljani.

Pa dä, i stari se mornar tako natrag kreće iz daleka svijeta preko burnih pučina, sa divnih vidika u mirnu luku i pod svoj skromni krov.

Tu zajedno opažamo i pjesnikovo svojstvo, mnogima prirođeno, da ga u časovima zna spopadati sjeta. Ali je on filozof umije ublaživati dragim uspomenama

prošlosti, dok drugima baš te nekadanje uspomene svojim iščeznulim miljem bude nujnost i tugu te razapinju dušu na muke.

Na strani 144. ima zapisak od 24. XII. 1913., da je pjesnik pročitao sav nacrt Pentalogije sve od str. 126.—144. i u jezgri sve odobrio.

Osim toga se jamačno zabavljao duh njegov i nabačenim osnovama za drame, kao što su „Arhimed", „Ban Strahinja", „Nikola Zrinjski" (zamisao tragedije iz g. 1913. 17. III.), „Strahinjica — Vera Desinić"; za epsku romantičku pripovijest „Vila Slovinka". Odviše plodan osnovama nije mogao dospjeti da ih ostvari, uživajući slasti zamišljaja i začeća, a ne dajući se na muke porođaja.

Tako je dakle pjesnik bio uvijek zaokupljen svojim visokim problemima — i zato mi je sada jasan onaj njegov i u sedamdesetoj godini lagani hod „ko da mutnijem zrakom pliva". Sada mi je jasan i onaj njegov kano iz daljine i u daljinu uperen pogled, neobazriv na prolaznike; jasan mi onaj njegov glas kao pamukom prevučen, premda zvučan i ugodan, ali nekom dubinom pridušen „ko tajni glas duhova", kao zabrinut, da ne bi pomrsio tankih svilenih niti svojih čarnih osnova i tkanja . . .

18. Dalja njegova karakteristika.

Pjesnikovo je naziranje na svijet sama blagost, iskreno opraštanje, beskrajna ljubav. On je idealist i romantik, ali ne sa razmaženim svjetskim bolom kao Byron, već sa životnom krepčinom i radošću. On nije očajnik i skeptik poput Talijanca Leopardija, već optimist i pun vjere u bolju budućnost hrvatstva,

slavenstva i cijeloga čovječanstva. Uvijek ističe zavičajnu grudu i njeno milje, ljubi žarko domovinu i njene ljepote, njenu slavu i njena prava. Osjeća za svekoliko slavenstvo, ali nalazi mjesta u svom srcu i za čitavo ljudstvo, prosvijetljeno i uljuđeno, jer je uvjeren, da će dobrota nadvladati zloću. Za nj također vrijedi ono, što je on sam o Preradoviću kazao, da naime nije samo pjesnik po zvanju, nego i po znanju; nije samo bogoduhi, tankoćutni pobratim vile, nego i prosvijetljeni umnik, umjetnik. („O Preradovićevih pjesmah" str. 3. uvod.).

Kao kritika poređuje ga Klaić na koncu svoga životopisa (s. d. str. 611.) s glasovitim talijanskim kritikom De Sanctis, koji je pripadao t. z. filozofičkoj školi. Ocjenjivači se toga smjera slijevaju s piscem, odviše subjektivni u najsitnije tančine istražuju unutrašnjost svoga pisca, da u djelu njegovu iznađu i ono, što piscu nije ni na umu bilo, te sami zaboravivši ulogu ocjenjivača postaju stvaratelji umjetnici. A takav je bio i Marković, osobito u ocjeni „Smail-age", veli Klaić.

To su već odavno svi prijatelji pjesnikovi osjećali. Otud je valjda i nastala pričica, koju sam još na univerzi čuo, da su se naime sastali ban-pjesnik i kritik njegov Marković te dugo pred sveučilištem raspravljali o jednome mjestu u „Smail-agi". Ban mu reče svoju misao, ali Marković ga pobijao i temperamentno mu dokazivao blistavim razlozima, da je drugačije mislio. Napokon bi Mažuranić nadvladan te popusti sa smiješkom: „E pa kad vi to tako krasno obrazlažete, g. doktore, onda sam valjda tako mislio".

Ne, ne, zalud; kako mu je pjesma nabujala ljubavlju, tako mu je i kritika sjala prijatnošću i sklo-

nošću. On je znao biti blagi odgajatelj i u kritici, pa je, kao što pomnjivi vrtlar nježno bilje, i on krhki cvijetak naše lijepe knjige opsipavao radije suncem hvale, da poraste i ojača, nego da ga bije mrazom korbe i kudnje, da ugine. On je marljivo tražio i prebirao u djelu sve dobre i lijepe strane, da ih istakne. Ako je i prigovorio čemu, to je fino, uglađeno s dobrohotnošću kazao, a ne s ruglom, toljagom, zlobom.

Premda sâm protivnoga pravca književnoga, poštovao je tuđe literarno uvjerenje, što je pokazao u ocjeni pripovijesti Eugenija Kumičića, koji je bio odvojio od tadašnjega pravca i najobilatije zahvatio u Zolin naturalizam. I prije Kumičića već je Ante Kovačić učinio secesiju posvadivši se sa Šenoom. Bilo je i kasnije pojedinačkih zamaha i zastrana od općenite struje. Tako su se braća Ostojići bili poveli u pjesmi za talijanskim verizmom Stecchettijevim (Olindo Guerini, netom upokojeni); ali sva je ta burkanja nadmašila hrvatska „moderna" poslije g. 1895.

Začeta i rođena u Beču, povijena i odnjihana u Pragu, zadojena ponešto iz Pariza, a prohodila i progovorila u Zagrebu naša je „moderna" i umjetnost i osobito književnost baštinila, kako obično biva kod djece, i vrline i pogrješke svojih roditelja. Samo što se sinovi ili bolje oponašatelji vole povoditi za manama nego za krepostima svojih uzora, pa je tako bilo i kod naših modernista. Oni su n. pr. zabacivali svaki patriotizam u književnosti, a oblačili su poput svojih bečkih kolega žute košulje s crnom kravatom, i nesvijesni valjda, da su to austrijske nacionalne boje. Oni su u politici htjeli istrći vlast iz ruku unionističkih mogućnika te osloboditi narod od njihova

nasilja, a u literaturi su zagovarali pravo jačega, gospodski moral Nietzscheov (Kosor i dr.). I sličnih je anomalija, nesređenosti, protimba i kontradikcija bilo dosta, ali u glavnome su imali pravo, što su naime u politici isticali vrijednost t. z. „sitnog rada" po primjeru svog učitelja Tome Masaryka; premda je taj sitni rad već odavna propovijedao i vođ stranke prava stari Ante Starčević još g. 1871. („Naputak pristašama stranke prava". Šegvić: Dr. A. Starčević, str. 327. i dr.) Načeli su i prozračili mnoga dotad nedirnuta pitanja narodnoga života: o porezu, o potrošarini itd.; promiješali su i trgnuli iz mlitavila široke slojeve. Imali su pravo, što su i u književnosti kano i Česi oko 60-ih godina sa Halkom i Nerudom na čelu tražili nove građe, nove poticaje, nove staze, nove vrednote, nove evropske vidike, svježi zrak i sunčane vedrine. Tražili su slobodu stvaranja, i pravo su imali, samo nisu smjeli iz slobode prijeći u raspuštenost. Tražili su, da čovjek i prećuti i osjeća i stoji za ono, što misli, što reče, što napiše, a ne da otpjeva ili sastavi najrogoborniju pjesmu o slobodi i požrtvovnosti, a onda ide ropske duše glasovati i raditi po tuđoj zapovijedi. Zato su neki iz uvjerenja bili protiv beskorisnih, himbenih patriotičkih tirada, ali im se pridružilo i takovih, koji su radi nečistih poticaja voljeli u mutežu loviti. Plašljivima pak je bilo udobnije pjevati o raskalašenosti i neutralnim stvarima, nego da budu zatvoreni od Khuena radi iskrenog patriotizma, dokazanog i činom i pjesmom. Bilo je tu, kao u svakoj skupini, u svakoj stranci, u svakom društvu, i sebičnih spekulanata; bilo i ljudi željnih isticanja uz svaku cijenu, a bilo i ljudi bez ikakih načela, koje svaka novost privlači . . .

Takovih se bojao Marković zabrinut, da mu staru tečevinu ne prospu. ne protepu. Ali kad je razabrao, da nije djedovska baština u opasnosti, da je sve to samo prirodni razvoj, ugibanje ukočene starosti pred bujnom mladošću, da je takov proces zadesio sve na svijetu književnosti, onda se njegov strah smanjio, njegov jar na novotare slegao. I gdje su mlađi očekivali šibu, tu se on blago zaprijetio prstom kao stari iskusni gospodin, koji je također bio mlad i novotar spram svojih starijih drugova (g. 1870. u kazalištu, g. 1873. u „Matici Hrvatskoj"). Stoga je i našu umjetničku secesiju blaže i mirnije prosudio, nego su se nadali naši umjetnici. g. 1899. na njihovoj izložbi u svome predavanju 12. veljače, premda ostaje kod istih književničkih i umjetničkih načela, što ih je još kao mlađahno momče u gimnaziji zagovarao prije 40 godina.

I stojeći uvijek na tim estetičko-etičkim principima s kolikom li je slašću, s kolikom spremom govorio o starijim velikanima i trudbenicima te im znanstveno utvrđivao vrijednost književničku; s kolikom je nesebičnošću i bratskom ljubavlju raspravljao o svojim vršnjacima, pa im podigao cijene i pronalazio vrline, gdje ih obično oko ne bi zapazilo, te im tako prokrčio put do slave u narodu i svijetu.

*

Sam se sjećam profesora Markovića kao predavača na univerzi, s kolikim je učenim aparatom sigurno i vješto baratao, strane naučenjake kao premac im ocjenjivao, te im štošta oprezno i obzirno prigovarao bez hvastava isticanja. a svoje mišljenje i znanstveno uvjerenje gvozdenom logikom izgrađivao i zaštićivao protiv svih mogućih navala.

I danaske se spominjem iz logike njegova plastičnog predavanja o relativnoj vrijednosti poredaba i metafora za znanost i istinu; iz etike pred očima mi lebdi onaj njegov bogoduhi zanos i pogled u visinu kod tumačenja, da je dobro sámo sebi svrha. Udivljenje te i srsi prolazili, kad te vodio za ruku na vrtoglavične timore i nad stravične jazove ljudske psihe, a duša se rastapala i rajila šetajući s njime prostranim i kitnim poljima i vrtovima estetike. Kako bismo uživali, kad bi nam čitao i objašnjivao Preradovićeve pjesme (n. pr. „More": njegovu strahotu i krasotu, različne vrste ljepote), Mažuranićeva „Smail-agu" i njegove divote. A s kakovom li je blagošću i obzirnošću pobijao protivnike kao n. pr. Rusa Lavrova, što ne osjeća estetičkih vrsnoća u epu.

Tko je samo jedamput slušao njegova sjajna, umna i duhovita razlaganja o slikama i kipovima, o „Posljednjoj večeri" Leonarda da Vinci, o Čermakovu „Ranjenom Crnogorcu" itd., taj ih ne će za svog vijeka lako zaboraviti.

I sve je to znao besjediti katkad iz malih listića, gdje je sebi tek nacrt natuknuo, a ne imao zaobljeno, izdjelano predavanje. To je bivalo osobito za saborovanja. Stoga se i nije tada toliko doimao obična slušača, koji hoće da predavačeva riječ glatko teče u njegove uši te da odmah osjeti i vidi cjelinu pojmova, misli, slika, prizora, događaja. Ali kako nas pored gotove umjetnine zanima također gledati, gdje umjetnik dočarava sliku malo po malo kistom na platno; gdje kipar otima lik surovu kamenu dlijetom; gdje graditelj osniva temelje, gdje se slaže i žbuka opeka jedna na drugu, sve dok se slika ne izvije, dok se kip ne izbije, a palača pod nebo ne uzvine:

tako je bio i on zanimljiv za čovjeka, za psihologa, koji rado proučava, promatra rastenje, podizanje pojedinih česti predavanja, svitanje pojedinih misli, ono zabrinuto traženje izričaja za pojmove, koji niču ispod onoga širokog i visokog čela, te se protiskuju na dan zvučnim glasom, da stvore sliku, da isklešu kip ili sazdaju zgradu predavanja.

I taj veliki pjesnik, veliki naučenjak, alem-značaj, veliki čovjek, čovjek srca i uma, nije se nikad nigdje nametao, nikad osobito isticao, već bio više povučen u se, zakopčan, zatvoren. Što više, nemilo mu bilo biti na čelu, sjati na vidiku, kamo su ga radi njegovih vrlina drugovi stariji i mlađi morali gurati.

On je otklanjao svečanu proslavu pedesetgodišnjice svoga književnikovanja, a naročito otklonio svečani banket — radi skromnosti svoje, ali i zbog ponosa svoga. Otklonio je predsjedničku čast u akademiji, jer se ne bi znao sagibati ni htio klanjati. Bio je, da tako rečem, ponosno skroman i skromno ponosan.

On je silno pazio nesamo na svoju ličnu čast, nego i na porodično ime svoje. Zato kao i njegov Bruno voli i cijeni „rodni dom svoj skromni al viteški" (I., stih 20., str. 91.) tako, da se u starom demokratu ipak javljao plemićki atavizam. A estetik se odsijevao čitavim bićem kano i ukusnim odijelom i svom krasnom, ali nipošto naočitom, vanjštinom.

Zamjeralo se njemu i pokojnomu Ivici Banjavčiću, njima najčistijim idealistima, sudjelovanje u „vijećanju za narodni boljak i prosvjetu" na poziv bana Raucha mlađega, komu se većina Hrvata uklanjala. Nekadanje narodne borce nije mogao stari Rauch slomiti silom, a mladi ih je nadmudrio lukavom etiketom,

govorilo se. Ali tko bi imao srca prekoriti njih prave, bezazlene Hrvate, koji poput onoga starca u „Mjednom konjiku" žele, žude samo sreću svomu izmučenomu narodu? Hoće da budu mekom za iskricu i najkrućemu kremenu radi opće koristi narodnje.

Marković je opravdao svoj odziv Rauchovu pozivu još i kao viteški uzvrat za časno nebučno i njega dostojno umirovljenje pod Rauchovom vladom. I tako je osvit njegova slavnog učiteljevanja i književnikovanja granuo u jarkoj protimbi s tmurnim banovanjem Raucha oca, pa dalje sjao poput sunca usred neba, da na zapadu svome s veličajnim rumenilom ražari mrki kalpak banski Raucha sina te utone s tihim akordom izmirenja sa čitavim svijetom.

Doživio je nesamo obični svim hrvatskim ljudima zajednički udes, da o njemu izvješćuju i sude često gori od njega, nego je iskusio i tragiku svoje profesorske službe i pedagogike, da mjesto vrijednih i boljih od sebe pregalaca odgoji katkad i protiv svoje volje puste sebičnjake ili bahate gospodare sebi i narodu svome. On je znao, da je tragika naša baš u tom, što ne znamo prošlost svoju, iskustvo svoje primijeniti na sadašnjost i omjeriti o budućnost, već smo uvijek novi i nespremni, lakovjerni i zaboravni, obzirni i plašljivi, a neradini, da nam nema para na toj zemlji. Stoga među nama i nad nama uspijevaju prometljivi i lukavi drznici, dok se sami omamljujemo bukom zvučnih riječi, pitamo i opijamo medom obećanja.

U nas još nije razvijena sposobnost, koju je Marković nalazio kod Marulića, da što riječju i perom druge svjetujemo, to i sami djelom tvorimo. A on je to zlatno svojstvo imao, da je od mladenaštva svoga do posljednjega izdisaja kao mrav radio

tako je bio i on zanimljiv za čovjeka, za psihologa, koji rado proučava, promatra rastenje, podizanje pojedinih česti predavanja, svitanje pojedinih misli, ono zabrinuto traženje izričaja za pojmove, koji niču ispod onoga širokog i visokog čela, te se protiskuju na dan zvučnim glasom, da stvore sliku, da isklešu kip ili sazdaju zgradu predavanja.

I taj veliki pjesnik, veliki naučenjak, alem-značaj, veliki čovjek, čovjek srca i uma, nije se nikad nigdje nametao, nikad osobito isticao, već bio više povučen u se, zakopčan, zatvoren. Što više, nemilo mu bilo biti na čelu, sjati na vidiku, kamo su ga radi njegovih vrlina drugovi stariji i mlađi morali gurati.

On je otklanjao svečanu proslavu pedesetgodišnjice svoga književnikovanja, a naročito otklonio svečani banket — radi skromnosti svoje, ali i zbog ponosa svoga. Otklonio je predsjedničku čast u akademiji, jer se ne bi znao sagibati ni htio klanjati. Bio je, da tako rečem, ponosno skroman i skromno ponosan.

On je silno pazio nesamo na svoju ličnu čast, nego i na porodično ime svoje. Zato kao i njegov Bruno voli i cijeni „rodni dom svoj skromni al viteški" (I., stih 20., str. 91.) tako, da se u starom demokratu ipak javljao plemićki atavizam. A estetik se odsijevao čitavim bićem kano i ukusnim odijelom i svom krasnom, ali nipošto naočitom, vanjštinom.

Zamjeralo se njemu i pokojnomu Ivici Banjavčiću, njima najčistijim idealistima, sudjelovanje u „vijećanju za narodni boljak i prosvjetu" na poziv bana Raucha mlađega, komu se većina Hrvata uklanjala. Nekadanje narodne borce nije mogao stari Rauch slomiti silom, a mladi ih je nadmudrio lukavom etiketom,

govorilo se. Ali tko bi imao srca prekoriti njih prave, bezazlene Hrvate, koji poput onoga starca u „Mjednom konjiku" žele, žude samo sreću svomu izmučenomu narodu? Hoće da budu mekom za iskricu i najkrućemu kremenu radi opće koristi narodnje.

Marković je opravdao svoj odziv Rauchovu pozivu još i kao viteški uzvrat za časno nebučno i njega dostojno umirovljenje pod Rauchovom vladom. I tako je osvit njegova slavnog učiteljevanja i književnikovanja granuo u jarkoj protimbi s tmurnim banovanjem Raucha oca, pa dalje sjao poput sunca usred neba, da na zapadu svome s veličajnim rumenilom ražari mrki kalpak banski Raucha sina te utone s tihim akordom izmirenja sa čitavim svijetom.

Doživio je nesamo obični svim hrvatskim ljudima zajednički udes, da o njemu izvješćuju i sude često gori od njega, nego je iskusio i tragiku svoje profesorske službe i pedagogike, da mjesto vrijednih i boljih od sebe pregalaca odgoji katkad i protiv svoje volje puste sebičnjake ili bahate gospodare sebi i narodu svome. On je znao, da je tragika naša baš u tom, što ne znamo prošlost svoju, iskustvo svoje primijeniti na sadašnjost i omjeriti o budućnost, već smo uvijek novi i nespremni, lakovjerni i zaboravni, obzirni i plašljivi, a neradini, da nam nema para na toj zemlji. Stoga među nama i nad nama uspijevaju prometljivi i lukavi drznici, dok se sami omamljujemo bukom zvučnih riječi, pitamo i opijamo medom obećanja.

U nas još nije razvijena sposobnost, koju je Marković nalazio kod Marulića, da što riječju i perom druge svjetujemo, to i sami djelom tvorimo. A on je to zlatno svojstvo imao, da je od mladenaštva svoga do posljednjega izdisaja kao mrav radio

i na sve budno pazio, te se i u mirovini pripravljao ispuniti san svoje mladosti, kad li ga smota ljuta bolezanja i prikuje uz krevet.

Osam dana prije toga vidjeh ga na Griču, gdje s kitom ponovo procvala jorgovana u ruci šeće jak, laka koraka, vedra lica kao ružica i sjajna oka, kanda je sretno riješio koji zaplet u svojoj „Pentalogiji".

Pritom se sjetih njegove nježnosti, što ga tužna prije toga vidjeh skupa s Vlatkom Mažuranićem na pogrebu Matoševu.

Stanovao je na Griču u svojoj kući, kojoj jedni prozori gledaju na starinski Kapucinski trg pozdravljajući historičkog drugara, nekadanji dom slavnih Zrinovića; a pročelju joj puca divan vidik na bajni Tuškanac te preko palača donjega grada u duž i šir zelene savske doline i u modru daljinu gora spram juga i zapada. Zar ne, zgodan i značajan stan za pjesnika historijske tragedije i prirodne ljepote! A znate li, zašto je još baš tu kuću kupio pjesnik za svoje stare dane? Od miline osjećanja prema majci i sestri svojoj, jer je s njima u toj kući prije stanovao došavši u Zagreb kao profesor. U toj je kući Marković osluškivao tišinu prošlosti i buku života, koja je iz ženskog liceja dopirala do njega, kad bi se za odmora školskih kao puna košara cvijeća rastresle licejke po onom starom Griču uz ciku i smijeh na igru i šetnju.

Bolest i smrt.

Prije bolesti bio je pošao na državni kolostaj, da dočeka svoga dragoga Radovana, koji je kao pričuvni vojnički liječnik imao proći nekud s vojskom na Soču

KUĆA PJESNIKOVA NA GRIČU. Fotografirao *Đuro Szabo.*

sa srpskoga ratišta. Ali Radovana ne dočeka onoga dana. Nato je obolio i za par se dana njegovo jako, čilo tijelo urušilo i propalo. Zaželio se sina Radovana kao nekad njegov „Kralj Zvonimir", ali Radovana nema i nema, na bojištu je, ne mogu ga naći ni pisma ni brzojavi, kanda ga je zemlja progutala.

U bolesti su mu do uzglavlja bili mila žena i svast generalica S., pa kipar Frangeš-Mihanović. Dođoše ga pohoditi i stari školski drugovi gg. Mažuranić i Kršnjavi. Kako priča njihova stanarica i anđeo čuvar kuće spisateljica profesor Lucerna, pokojnik je s najvećom strpljivošću kao pravi kršćanin i s mirom kao stojik podnosio bolest svoju, pa se znao i našaliti s okolinom. Kad mu se gđa. Lucerna jednoga dana naradovala, što mu je bolje sudeći po njegovu glasu, našali se s blagim smiješkom za posljednji put: „Da, da, ptica se poznaje nesamo po perju nego i po glasu". Poslije toga je izgubio glas, te su ga i najbliži jedva čuli s uhom prislonjenim na njegova usta.

I Radovana svoga nije više dočekao, već se iza četrnaestdnevnoga bolovanja otpremio Bogu na istinu po odgovor na „Pitanje" prve svoje đačke pjesme. Odselio u bolje krajeve trajnoga mira i vedre tišine iz ove ratne mutljavine. Svoje mudre oči sklopi u utorak 15. rujna 1914. u četiri i po sata jutrom, kad „zora svanjiva, slavić biljiše milo", njegovi davni iz djetinjstva znanci, draži mu od topovske tutnjave, kojom je baš stala grmjeti Evropa, jer je na žalost svih vijekova nesamo ljubav već i mržnja vječna.

*
* *

Kako li je negdje mekana njegova duša pri zapadu žića gorko osjećala i teško podnosila triumf

mržnje nad ljubavlju bližnjega, koju je on još u svanuće života svoga kao mladi rasadnik tako nježno gojio spram zavičaja i otadžbine, tako je žarko širio spram svega hrvatstva i čitavoga slavenstva. A pregarajući uvrede i nepravde tuđinstva obujmio njome i cijelo ljudstvo te se uspeo do najviših vrhunaca čovječnosti, humaniteta kao najsnažniji umovi i najplemenitija srca najvećih Slavena: Štitnoga, Chelčickoga, Komenskoga, Križanića, Preradovića, Tolstoja.

Nikad nijesam bolje nego na glas njegove smrti shvatio one bone Horacijeve riječi iz pjesme u spomen Kvintiliju (Ode I., 24.): „Quis desiderio sit pudor aut modus Tam cari capitis?" „Koja li čednost, koja li mjera da bude čežnji za tako dragom glavom?" I nikad se ni na koga ne mogu zgodnije te istinitije nego na nj primijeniti pohvale te pjesme: „Cui pudor et iustitiae soror incorrupta fides nudaque veritas quando ullum inveniet parem?" I njemu ne bi premca u čednosti i pravičnosti, ne bi ravna u poštenju i vjernosti, ne bi para u bezobzirnoj istinoljubivosti.

Zamukla su ona usta, koja su zlatne besjede sipala; ugasle su one luči, s kojih se blagost točila; ohladilo ono žarko srce, koje nas toliko grijalo; potamnilo svijetlo uma, koje je za pô vijeka rasvjetljivalo obzorje hrvatske znanosti i umjetnosti. U grob leže ona divna pojava, ali ne leže s njome pedeset godina naše prosvjete, već se diže ko plameni stup — spomenik svemu narodu, stup opominjač sebičnim i neradinim slabićima, putokaz nevještima i zalutalima.

Na pogreb mu je dohrlio i rodni grad i čitavi Zagreb od najviših do najnižih slojeva: zastupnici sabora, vlada, gradska općina, akademija, univerza,

Matica Hrvatska, Društvo hrvatskih književnika, zastupnici srednje i pučke škole, različna društva prosvjetna, humanitarna i zabavna itd., gospođe i gospođice, skauti i licejke, staro i mlado; da bilo je i ljudi, koji ne idu nikad inače na sprovode, a na njegovu su bili.

Mrtvo je tijelo blagoslovio sam nadbiskup pr. g. dr. Ante Bauer, pokojnikov pobratim, a pred kućom su mu u slavu zborili u ime akademije i univerze dr. A. Bazala lijepo spomen-slovo, dr. O. Kučera ganutljivu besjedu u ime „Matice Hrvatske", a na grobu mu izreče pjesnički oproštaj u ime hrvatskih književnika dr. B. Livadić.

Sažalnice su i brzojavi letjeli sa svih strana zbog smrti književnoga velikana, a on je počinuo na kraju svoga zemaljskoga hoda kod stana svoga miljenca Metela pod mirisavim kestenom, koji mu svakoga proljeća pali tamnjan svoga skladnog cvijeća, skladnog i uspravnog poput svijeća na božićnom drvetu.

I tomu bogodanom neimaru tolikih veličanstvenih mauzoleja ja se ne usuđujem nemoćnom i drhtavom rukom podizati spomenika, već se samo uslobodih geniju pokojnika na grob prinesti ovu malu dâću s bolnom svijesti, da ne doseže njegove veličine, ali s dubokim poštovanjem i s jakim uvjerenjem, da je pjesnik, učenjak i rodoljub Franjo Marković sam sebi najljepši i najtrajniji spomenik.

PRIPOMENA.

Za tu sam knjigu upotrebio savjesno i prekrasno sastavljenu radnju „Život i rad Franje Markovića" od Vj. Klaića u „Viencu" g. 1884., studiju „Franjo Marković" od dra. Branka Vodnika (Zagreb, 1906.), pa raspravicu „Dr. Franjo Marković" od Ljuboja Dlustuša (Osijek, 1915.).

Ujedno sam zagledao u različne književne povijesti, osobito u englesku od R. Wülkera i u poljsku od A. Brücknera, u saborske dnevnike te u neke priručnike, knjiž. časopise i dnevne novine.

Obilno sam se pak poslužio rukopisnim bilješkama i pismima pjesnikovim, što su mi ih s najvećom ljubaznošću i susretljivošću podali presv. gđa. Dragica pl. Marković, udova pokojnikova, i dr. Radovan pl. Marković, sin njegov, kojima ovime od srca zahvaljujem na dobroti.

Dužan sam hvalu i gđi. prof. K. Lucerni, što me je obavijestila o zadnjim časovima velikoga pokojnika, pa što mi je pomogla tražiti i prebirati rukopisne bilješke. Jednaku harnost dugujem i prijateljima prof. Đuri Szábo-u za pomnjivo i čisto snimanje slika pokojnikove rodne kuće i okoliša, kao i drugu Josipu Pasariću za trud oko sastava stvarnoga i imenskoga kazala u knjizi.

Pisac.

DJELA FRANJE MARKOVIĆA.

49. **Ocjena Šporerove drame „Dimitrija“** („Vienac“ g. 1881. br. 27.) 196.
50. **O dru. Dimitriju Demeteru kao dramatiku ilirske dobi** („Rad“ g. 1900.) 200.
51. **Od gorâ do mora** (sonet) 206.
52. **O đakovačkoj crkvi** („Spomen-cvijeće“ „Mat. Hrv.“ g. 1900. str. 3.—43.) 201.
53. **O piscih filozofijske struke a hrvatskoga roda** („Vienac“ g. 1881. br. 44.) 184., 196.
54. **Osnova za drame „Ban Strahinja“, „Nikola Zrinjski“, „Strahinjica — Vera Desinić** (rukopis) 220.
55. **O tragičnom problemu u Bogovićevu Stjepanu** posljednjem kralju bosanskom („Rad“ g. 1900.).
56. **O zvuci sveti!** (pjesma u rukopisu) 71.—72.
57. **Peaseovoj Katarini** (pjesma u rukopisu, 1899.) 210.
58. **Pentalogija** (nacrt u rukopisu) 136.—142., 217., 218., 220., 228.
59. **Post nubila Phoebus** (sonet) 204.
60. **Povratak pod hrvatskoga kralja** (pjesnička pripovijest u 5 dijelova, 1871., u zbirci „Iz mladih dana“ str. 55.) 90., 97.—106. (sadržaj i ocjena), 139.
61 **Pozdrav Triglavu** sa zagrebačkoga Sljemena (2 soneta) 207.
62. **Predavanje o umjetničkoj secesiji** (1899.) 224.
63. **Predavanja iz filozofije** 224.—225.
64. **Prevod Irvingovih „Izabranih crtica“** (dva sveska u izdanju „Matice Hrvatske“ za g. 1878. i 1879.) 196.
65. **Prevodi** ode Dunin-Borkovskoga „Pjesmi“, idile ruskoga lirika Kolcova, romantičkoga epa „Marije“ od Poljaka Malczewskoga, Turgenevljeve novele „Čudnovata zgoda“ (u „Viencu“ g. 1870.) 88.
66. **Prevodi** Mickiewiczevih pjesama „Alpuhara“ i „Farys“ i Turgenevljeve novele „Brigadir“ (u „Viencu“ g. 1869.) 83.
67. **Prigodom otvorenja hrvatske menze akademičke** (pjesma g. 1898. ili 1899.) 209.
68. **Prijatelju Lovri** (sonet) 203.
69. **Prilog estetičkoj nauci o baladi i romanci** („Rad“ g. 1899. br. 88.) 81., 200.
70. **Pri moru san i java** (sonet) 206.
71. **Proljećem u planini** (2 soneta) 207.
72. **Psihologija** (rukopis) 201.

104. **Zlatna kupa** (balada, 1871., „Vienac" g. 1871.) 90.—92. (sadržaj i ocjena).

105. **Zvijezda večernica** (romanca u 2 dijela, 1872., „Vienac" g. 1872. br. 38.) 107., 142.—144. (sadržaj i ocjena).

106. **Zvonimir, kralj hrvatski i dalmatinski** (histor. drama u 5 činova, 1876., posebno izdanje g. 1877.) 142., 180.—192. (sadržaj i ocjena), 213., 230.

107. **Zvono iz dubine** (balada, 1871., „Vienac" g. 1871. br. 8.) 63., 93.—95. (ocjena i sadržaj).

108. **Život i rad Ivana Dežmana** (uvod u „Izabrane spise" u izdanju „Matice Hrvatske g. 1896.) 200.

109. **Život i rad Janka Jurkovića** (u „Spomen-knjizi" „Matice Hrvatske" g. 1892.) 200.

110. **Život i djela Meda Pucića** („Rad" 67, 1881.) 196.

111. **Život i ocjena pjesama Augusta Šenoe** (uvod u „Izabrane pjesme" u izdanju „Matice Hrvatske" za g. 1881.) 196

112. **Život i rad Augusta Šenoe** (u „Spomen-knjizi" „Matice Hrvatske" g. 1892.) 200.

113. **Život i rad Adolfa Vebera** (u „Spomen-knjizi" „Matice Hrvatske" g. 1892.) 200.

114. **Život i ocjena pjesama Stanka Vraza** (u „Matičinom" izdanju njegovih pjesama g. 1880.) 196.

115. **Život i rad Stanka Vraza** (u „Spomen-knjizi" „Matice Hrvatske" g. 1892.) 200.

POPIS SLIKA.

GDJE JE ŠTO?